

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mervenur AKÇAY

İSLÂM BORÇLAR HUKUKU'NDA İHTİYAT İLKESİ

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mervenur AKÇAY

İSLÂM BORÇLAR HUKUKU'NDA İHTİYAT İLKESİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mervenur Akçay'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ali BAKKAL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA (İmza)

Üye : Prof. Dr. Veli ATMACA (İmza)

Tez Başlığı: İSLÂM BORÇLAR HUKUKU'NDA İHTİYAT İLKESİ
--

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 15/01/2021

Mezuniyet Tarihi : 28/01/2021

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslâm Borçlar Hukuku’nda İhtiyat İlkesi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Mervenur AKÇAY

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mervenur AKÇAY
Öğrenci Numarası	20185249007
Enstitü Ana Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri
Programı	Yüksek Lisans Tezi
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA
Tez Başlığı	İslâm Borçlar Hukuku'nda İhtiyat İlkesi
Turnitin Ödev Numarası	1490652983

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 108 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 20/01/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 11

alıntılar dahil % 16'dır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(+) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

20/01/2021

(imzası)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	i
ÖZET.....	ii
SUMMARY.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM İHTİYATIN MÂHİYETİ, İSLÂM HUKUKU'NDAKİ YERİ, ÖNEMİ VE MEŞRÛİYETİ

1.1 İhtiyat Kavramının Tanımı	5
1.1.1. İhtiyatın Sözlük Anlamı	5
1.1.2. İhtiyatın Terim Anlamı.....	5
1.2. İhtiyat İle İlişkili Kavramlar	9
1.2.1. Hilâf.....	9
1.2.2. İlham.....	13
1.2.3. Tevakkuf.....	17
1.2.4. Tehaffuz / Taharruz	18
1.2.5. Vera'/Zühd/Takva	16
1.2.6. Vehim/ Vesvese.....	19
1.2.7. Zan.....	21
1.2.8. Şek/ Şüphe.....	14
1.3. İhtiyat İle Gözetilen Amaçlar.....	23
1.3.1. Hükümlerle Gözetilen Maslahatların Korunması	23
1.3.2. İhtiyatın Delil Yerine Geçmesi	24
1.3.3. Mükellefin Görevini Yapma Konusunda Eğitilmesi.....	24
1.3.4. Mükellefin Kalbinin Tatmin Olması	25
1.3.5. Din ve Şerefın Korunması.....	25
1.4. İhtiyatın Şartları	26
1.5. Meşrûiyeti Açısından İhtiyat Kısımları	30
1.5.1. Vacip İhtiyat.....	30
1.5.2. Mendup İhtiyat	31
1.5.3. Mekkûh İhtiyat.....	31
1.6. İhtiyatın Delil Değeri	31
1.6.1. Kur'ân'ı Kerim Âyetleri.....	32
1.6.2. Sünnet.....	35

1.6.3. Akli Deliller.....	39
1.6.4. Âlimlerin Görüşleri	40

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM BORÇLAR HUKUKU'NDA İHTİYAT

2.1. İhtiyatın Fıkıh Usûlündeki Konumu.....	43
2.1.1. Emir ve İhtiyat	43
2.1.2. Şer'î Hükümler ve İhtiyat	44
2.1.3. İstihsân ve İhtiyat.....	46
2.1.4. el-Ahzu bi Ekseri mâ Kîle ve İhtiyat	47
2.1.5. Sedd-i Zerâyi Ve İhtiyat	48
2.1.6. Teâruz- Tercih Ve İhtiyat.....	49
2.2. İslâm Borçlar Hukukunda İhtiyat İlkesi	50
2.2.1. Borç Akdi ve İhtiyat	51
2.2.2. Tevsîk (Belgelendirme) / Şahitlendirme ve İhtiyat.....	53
2.2.2.1. Bakara 282/283 Ayetleri	54
2.2.2.2. Müdâyene Âyetinin İhtiyatî Açıdan Değerlendirilmesi	62
2.2.3. Riba (Faiz)	65
2.2.3.1. Ribâ (Faiz)'ın Kısımları	66
2.2.3.2. Ribâ (Faiz) ve İhtiyat.....	69
2.2.4. Murâbaha	70
2.2.4.1. Şartları ve İhtiyat İle İlişkisi.....	71
2.2.4.2. Murâbaha Satışı Ve İhtiyat.....	72
2.2.5. İhtikâr.....	74
2.2.6. Hibe.....	76
2.2.7. Muhayyerlikler.....	78
2.2.7.1. Şart Muhayyerliği.....	79
2.2.7.2. Görme Muhayyerliği	79
2.2.7.3. Ayıp Muhayyerliği	80
2.2.7.4. Tayin Muhayyerliği.....	81
2.2.7.5. Muhayyerliklerin İhtiyatî Açıdan Değerlendirilmesi	82
2.2.8. Mevkuf Akid.....	83
2.2.8.1. Ehliyet Eksikliğinden Kaynaklanan Mevkuf Akid ve İhtiyat	83
2.2.8.2. Başkasının Hakkından Dolayı Mevkuf Akid ve İhtiyat	84
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88
ÖZGEÇMİŞ	96

KISALTMALAR

a. mlf.	Aynı Müellif
b.	Bin, ibn
bk.	Bakınız
bs.	Basım
C.	Cilt
c.c.	Celle Celâluhu
çev.	Çeviren, Çevirmen
ÇÜİFD	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
krş.	Karşılaştırınız
md.	Madde
Nr.	Numara
nşr.	Neşreden (tahkik eden)
ö.	Vefat Tarihi
r.a.	Radıyallahu anı
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	Sayı
ŞÜİFD	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik (Edisyon kritik) yapan
trc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı

ÖZET

Bu çalışmada, İslâm borçlar hukuku alanındaki birçok konuda söz konusu olan hak ve sorumlulukların yerine getirilmesinde bu hak ve sorumlulukların ihtiyat prensibi ile bağlantısı ele alınmaya çalışılmıştır.

Şüphe ve belirsizlik olgusunun bulunduğu birçok konuda sıkça karşımıza çıkan ihtiyat kavramı, İslâm fıkıh literâtüründe müstakil bir delil olarak ele alınmamıştır. Ancak usûl-u fıkıh'taki sedd-i zerâyî, istihsan, hilâf gibi ferî delillerle ilişkisinin olduğu hatta kimi zaman onların yerine kullanıldığı gibi görüşler usûl âlimleri tarafından ileri sürülmüştür. Zira literatürde müstakil bir delil olarak ele alınmamasına rağmen böylesi önemli bir yere sahip olması ihtiyatın hem usulde hem de furû da kayda değer bir yerinin olduğunu göstermektedir.

İhtiyatın Furû'u fıkıhta yoğun kullanımı ve ifade edildiği gibi bazı ferî deliller ile güçlü irtibatı, İslâm borçlar hukuku alanındaki borç alacak ilişkileri, akidler, muhayyerlikler gibi önemli mevzularda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Özünde hak ve sorumluklardan oluşan İslâm borçlar hukuku'nda ihtiyat prensibi gerek tarafların korunması, garanti altına alınması gerekse karşılıklı yapılan akidler de bazen tek tarafın bazen her iki tarafın haklarının, mallarının yahut canlarının korunmasını sağlamaktadır.

Netice itibariyle İslâm hukukunun muamelât kapsamı çerçevesinde ele alınan borçlar hukuku, gündelik hayatta karşılaşılan sorunların yoğunluğu ve vazgeçilmez bir unsur olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle kamu düzeninin sağlanması, ihtiyaçların karşılanması ve kişiler arasında adaletin sağlanması bakımından İslâm'ın tavsiye ettiği dengenin gözetilmesi borçlar hukukunun zeminini oluşturur. Dolayısıyla İslâm'ın diğer birçok konuda olduğu gibi borçlar hukukundaki düzenlemeleri ve tavsiyeleri doğrultusunda ihtiyatın işlevselliği ve nerede nasıl kullanılması gerektiği konumuzun mevzuunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhtiyat, Borçlar Hukuku, Akidler, Şüphe/Belirsizlik, Mükellef

SUMMARY

PRECAUTIONARY PRINCIPLE IN ISLAMIC LAW OF OBLIGATIONS

In this study, the connection between the fulfillment of the rights and responsibilities in many issues in the field of Islamic Law Of Obligations within the framework of the precautionary principle has been discussed.

The principle of discretion, which is frequently encountered in many issues where there is doubt and uncertainty, has not been considered as an independent evidence in the Islamic fiqh literature. However, it has been argued by the scholars of the method that it has a relationship with some evidence such as *sedd-i zera'iyah*, *isthsan* and *caliphate*, sometimes used instead of them. The fact that it has such an important place, although it is not considered as an independent evidence in the literature, shows that the discretion has a significant place both in the method and in the branches.

The intensive use of prudence in fiqh and its strong connection with some frivolous evidences, as expressed, are frequently encountered in important issues such as debt-debt relations in the field of Islamic law of obligations, contracts, and imagination. In the Islamic law of obligations, which consists of rights and responsibilities in essence, the principle of precaution provides the protection and guarantee of the parties and the protection of the rights, property or lives of both parties, sometimes in mutual contracts.

As a consequence, the law of obligations, which is dealt with within the scope of Islamic law, has an important place in terms of the intensity of the problems encountered in daily life and being an indispensable element. Therefore, observing the balance recommended by Islam in terms of ensuring public order, meeting the needs and ensuring justice for individuals constitutes the basis of the law of obligations. Hence, the functionality of the precaution and how it should be used in line with the regulations and recommendations of the law of obligations as in many other subject of our subject.

Keywords: Discretion, Law of Obligations, Contracts, Doubt /Uncertainty, Precaution, Taxpayer

TEŞEKKÜR

Çalışma konusunun belirlenmesinde, araştırılmasında ve yürütülmesinde ilgi ve desteğini esirgemeyen, bilgi, birikim ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleri ile çalışmanın akademik temeller ışığında şekillenmesini sağlayan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA hocama, çalışma süresince konu ve yöntem açısındanengin bilgilerinden faydalandığım Prof. Dr. Ali BAKKAL hocama ve tez savunmam da bulunarak fikir ve önerileri ile çalışmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Veli ATMACA hocama çok teşekkür ederim.

Tez çalışması süresince yanımda olan aileme, lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ar. Gör. Fatma Maden hocama ve maddi manevi her anımda yanımda olan ve sabrıyla bana güç veren kıymetli nişanlım Mehmet O. Sohtaoğlu'na sonsuz teşekkür ederim.

Mervenur AKÇAY

Antalya, 2021

ÖNSÖZ

İslâmî hükümlerin toplumsal düzen açısından nihâi gayesi maslahatı celb mefsedeti def'dir. Nitekim bu nihâi gayeye ulaştırıcı etmenlerden en önemlisi Allah'ın emirlerine uymak ve nehiylerinden sakınmak hususunda bir diğer ifadeyle tavsiyelerini ifa etme konusunda temkinli davranmaktır. En önemli nitelikleri şüphe ve belirsizlik olan ihtiyat kavramı bazı durumlarda maslahatın celbi yani yararın elde edilmesi için, bazı durumlarda ise mefsedetini def için uygulandığı görülmektedir. Zira usûl ve furû da yoğun bir şekilde kullanılmakta, İslâm Hukuku'nun hemen hemen tüm konularında delil, kaide veya dini yükümlülüklerde bir dayanak olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm Hukuku'nun en önemli alanlarından biri borçlar hukuku'dur. Nitekim borçlar Hukuku insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. İnsanların günlük hayatlarının devamı için mutlak surette yapmış oldukları borç-alacak ilişkileri yahut borçlandırma oluşturan bir takım akidler İslâm hukuku açısından son derece önemlidir. Bu borç ilişkileri ve akidleri hususunda mükellefin belirsizlik gördüğü ya da şüpheli olan mevzularda sorumluluktan kurtulmasını sağlayacak şekilde davranması gerekir. Bu durum ise ihtiyatın gözetilmesini gerektiren en önemli sebeptir.

Son olarak, ihtiyatın furû-ı fıkıh'ta daha yoğun bir şekilde kullanılması ve sosyal bir varlık olan insanın günlük hayatının vazgeçilmez bir unsuru olan borç-alacak ilişkileri bizi bu noktada araştırma yapmaya ve ihtiyatın gözetilmesi gereken hususları değerlendirmeye sevk eden sebep oldu.

Şüphesiz gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tan..

Mervenur AKÇAY

Antalya-2021

GİRİŞ

İnsanın sosyal bir varlık olması ve bunun neticesinde ortaya çıkan birtakım ilişkileri günlük hayatın kaçınılmaz olgularıdır. Topluluk içerisinde yaşamak insanın ihtiyaçlarını karşılamasının bir gereğidir. İnsanın bu ilişkileri maddi ve manevi nitelikte olabilir. Maddi açıdan kurmuş olduğu ilişkiler bazı durumlar da hukuki sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun en tabii sonuçlarından birisi toplum içerisinde yaşayan bireyin ekonomik ilişkiler kurmasıdır. Bu durum ise insanın fitratında var olan tedbirli olma, ihtiyatlı davranma gibi olguları ortaya çıkarır.

Bireyin günlük yaşantısının ayrılmaz bir parçası olan borç ilişkileri başka bir deyiş ile kurmuş olduğu akidler, birtakım hakların ve yükümlülüklerin ortaya çıkmasına neden olur. İslâm her konuda olduğu gibi borçlar hukuku ile ilgili mevzuları da Kur'ân ve sünnette geniş bir şekilde ele almıştır. Ancak gelişen dünya ve farklılaşan hayat şartları bazı konular da nasıl davranılması gerektiği hususunda bir belirsizlik, boşluk oluşturur ve bireyin şüphe içerisinde kalarak nasıl hareket etmesi gerektiği sorununu karşımıza çıkarır. Diğer taraftan, ekonomik şartların gelişmesi sonucunda dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Müslüman kesiminde sorunları ve problemleri her geçen gün artmaktadır. Bu durumda müctehidler ya benzer konulardan hareketle bir hüküm verme ya da ictihad yolu ile çözümler ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Genel anlamda bir problemin çözüme kavuşması için icma, kıyas, istihsan, istishab, örf-adet gibi kaynak ve prensipler kullanılmaktadır. Ancak bazı durumlarda konuların zorluğu ve belirsizliği açısından bu prensiplerin kullanılması yeterli olmamaktadır. Bu gibi durumlar da müctehidler zor durumda kalması bir yana mükellefin de belirsizlik içerisinde kalarak harama yönelmesi gibi durumların ortaya çıkması muhtemeldir.

Dolayısıyla doğruya yakın olma ya da sorumluk ve yükümlülüğten kurtulmak adına en ihtiyatlı olan yol tercih edilmelidir. Günlük hayatın pek çok alanında sıkça duyduğumuz temkinli davranmak, ihtiyatlı olmak durumu belirsizlik ve şüphe içerisindeki durumlardan kaçınmanın en tabii sonucudur. Buradan hareketle önemi haiz olan ihtiyat prensibini, İslâm'ın en hassas ve en dikkatli olunması gerektiğini belirttiği ve bireylerin hataya düşme ihtimallerinin en fazla olduğu alanlardan biri olan borçlar hukuku alanında değerlendirmeyi amaçladık. Çalışmamızın amacı, İslâm borçlar hukuku çatısı altında ihtiyat prensibinin yeri ve önemini ele alarak, gerek borç-alacak ilişkilerinde gerekse taraflar arasında kurulan akidlerde ortaya çıkan belirsizlik ve şüphe durumlarının nasıl çözümlenmesi gerektiği ve kişilerin hangi cihette hareket ederek sorumluluktan harama düşmeden kurtulabileceği gibi durumları ifade etmektir.

İslâm borçlar hukuku'nun geniş bir konu olması ve çalışmamızda amaçladığımız ihtiyat prensibinin gözetilmesi gereken durumların esas olması neticesinde, konuların hepsini ele almak ve değerlendirmek mümkün olmadığı için çalışmamızın kapsamını ihtiyat ile en yakından ilgili konular ile sınırladık ve ihtiyat çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık.

Buna göre çalışma bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümü çalışmanın önemi, amacı, kapsamı ve benzeri nitelikte yapılmış olan çalışmaların değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Birinci bölümde geniş çerçevede ihtiyat kavramının mahiyetine değinilmiş ve başta sözlük ve terim anlamları olmak üzere, net bir tanımının bulunmamasından dolayı pek çok âlimin görüşleri ele alınarak terim anlamı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Akabinde ihtiyat ile ilişkili olduğu düşünülen kavramlar ve bu kavramların hangi durumlarda ve ne şekilde ihtiyat ile bağlantısının kurulduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonrasında ise ihtiyatlı olma veya ihtiyatın gözetilmesi gibi durumların amacını belirlemek maksadıyla ihtiyat ile gözetilen amaçlar maddeler şeklinde ele alınmış, ihtiyatın şartları belirtilmiş ve meşruiyetini ortaya koymak için hukûkî dayanağı ve ihtiyatın delil değeri ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm daha çok klasik usûl eserleri ve konu ile ilgili yazılmış olan modern çalışmalar esas alınarak çalışılmıştır.

İkinci bölüm ise çalışmanın asıl kısmını teşkil etmektedir. Bu bölümde ihtiyatın İslâm hukuku'ndaki konumuna binaen usul-i fıkıh ve furû-ı fıkıhtaki yeri incelenmek üzere iki ana başlık olarak düzenlenmiştir. İlk olarak konunun daha anlaşılır olması ve konu bütünlüğünün sağlanması düşüncesi ile ihtiyatın fikhî konumu ele alınmış, ihtiyatın İslâm hukuku'nda fer'î deliller olarak nitelendirilen “*sedd-i zerâ'i, istihsan, teâruz ve tercih ve el-ahzu bi ekseri mâ kîle*” gibi deliller ile irtibatı ifade edilmeye çalışılmıştır. İkinci başlık altında ise İslâm borçlar hukukunda ihtiyat prensibi ele alınmıştır. Konunun kapsamı gereği borçlar hukuku adı altındaki tüm başlıkları ele almamız mümkün olmadığı için ihtiyat ile en çok irtibatı bulunduğunu düşündüğümüz konular değerlendirilmeye çalışıldı. Dolayısıyla konunun kapsamını, Borç akidleri, Bakara 282-283. Ayetler ışığında ihtiyat prensibi, faiz, murabaha satışı, ihtikâr, hibe, muhayyerlikler, mevkuf akid ve ihtiyat başlıkları altında kapsamı belirlenerek, ihtiyatın işlevselliği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışma süresince elde edilen tespitler ifade edilmiş, genel çerçevede bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışma süresince istifâde ettiğimiz ve Hanefî ekolünün önemli kaynaklarından olan; Serâhsî'nin (ö. 490/1097) Mebsût'u, Kâsânî'nin (ö.587/1191) Bedâi'u's-Sanâi'si, Mevsilî'nin (ö.683/ 1284) el-İhtiyâr'ı, Merğînânî'nin (ö.593/1197) el-Hidâye'si, Zeynüddîn İbn Nuceym'in

(ö.970/1502) el-Bahru'r-Râik'i, Zeylâ'î'nin (ö.743/1343) Tebyînu'l-Hakâik'i ve İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) Reddu'l-Muhtar isimli eserleri başlıca kaynakları oluşturmaktadır.

İhtiyatın gerek kavramsal çerçevesi gerek delil değeri konusu ifade edilirken Cessâs'ın (ö. 790/980) Ahkâmu'l-Kur'ân'ı ve diğer mezheplere mensup meşhur âlimlerden Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) el-Muvâfakât'ı, Cürcânî'nin (ö.816/1413) et-Ta'rîfât'ı, Kârâfî'nin (ö. 684/1285) el-Furûk'u ve İbn Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) Kavâidü'l-Ahkâm adlı eserleri sıkça istifade ettiğimiz eserlerdir.

Klasik usûl eserlerinin yanında ihtiyat prensibi ile ilgili birtakım modern çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların ilki, İyâs Belkâ'nın “el-İhtiyat: Hakikatuhu ve Hucciyetuhu ve Ahkâmuhu ve Davâbituhu” isimli 2003 yılında Fas'ta yazılmış olan doktora tezidir. Tezin içeriği beş ana bölümden oluşmakta, ilk dört bölümünde ihtiyatın şek, şüphe, vera' ve hilâf kavramları ile irtibatı açıklanmakta ve beşinci bölümünde ihtiyatın mahiyeti ve delil değeri konuları ele alınmaktadır. Belkâ bu eserinde ihtiyatı büyük oranda Mâlikî ekolü ışığında ele almıştır.

İhtiyat ile ilgili bir diğer çalışma Muhammed Ömer Semâî'nin “Nazariyyetü'l-İhtiyâtî'l-Fikhî” isimli 2006 yılında Ürdün'de kaleme almış olduğu doktora çalışmasıdır. Bu çalışma dört bölümden oluşmakta, birinci bölümde ihtiyatın mahiyeti ve amacı ikinci bölümde ihtiyatın sebepleri ve uygulama yolları üçüncü bölümde ihtiyatın delil değeri ve son bölümde ihtiyatın fıkha etkisi ele alınmıştır.

İhtiyat ile ilgili hazırlanan ve çalışma süresince sıkça istifade ettiğimiz ülkemizde yapılan bir diğer çalışma ise H. Yunus Apaydın'ın Diyanet İslâm Ansiklopedisi için kaleme almış olduğu “İhtiyat” maddesidir. Apaydın bu maddede ihtiyat ile ilgili bilgileri özet halinde net bir şekilde değerlendirerek sunmuştur. Bunun yanında ülkemizde müstakil olarak ele alınan ve ilk kapsamlı çalışma olan Prof. Dr. Ali İhsan Pala'nın “İslâm Hukukunda İhtiyat İlkesi” isimli 2019 yılında İstanbul'da ikinci Baskısı yapılan eserdir. Pala'nın bu eseri üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İhtiyatın mahiyeti, meşruiyeti, önemi, amacı, kapsamı ve kısımları, ikinci bölümde İhtiyatın fikhî konumu ve son bölümde İhtiyatın delil değeri, sebepleri, şartları ve bağlayıcılığı konusu ele alınarak kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan ülkemizde ihtiyat ile ilgili yapılan ve her birinde furû-ı fıkhta ihtiyatın birbirinden farklı boyutlarını ele alan çalışmalar bulunmaktadır: İlki “Hanefî Mezhebinde İhtiyat Kavramı” ismi ile Zuhâl Pehlivan'a ait yüksek lisans tezidir. Bu çalışma iki bölümden oluşmakta, birinci bölümde ihtiyatın kavramsal çerçevesi ikinci bölümde ise Hanefî mezhebi esas alınarak ibadetler çerçevesinde ihtiyatî hükümler incelenmiştir. Bir diğer çalışma “Hanefî Hukuk Düşüncesinde Aile Hukukuyla İlgili Düzenlemelere Etkisi Bakımından İhtiyat İlkesi”

başlığı ile Hafize Zehra Kelle'ye ait olan yüksek lisans tezidir. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihtiyatın kavramsal çerçevesi ve islam hukuk düşüncesindeki yeri incelenmiş, ikinci bölümde ise aile hukukuna ilişkin düzenlemelerde ihtiyatın işlevi hususu ele alınmıştır. Bir diğer çalışma ise “İslâm Ceza Hukukunda Allah Haklarında İhtiyat ve Müsamaha İlkesi” isimli Fatma Ateş'e ait olan yüksek lisans tezidir. Bu çalışma da aynı şekilde iki bölümden oluşmakta ve birinci bölümde İslâm ceza hukuku'nda ihtiyat ilkesi, ikinci bölümde ise had cezalarında ihtiyat sebepleri ele alınarak ceza hukuku ile sınırlandırılmış ve ihtiyatî açıdan bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHTİYATIN MÂHİYETİ, İSLÂM HUKUKU'NDAKİ YERİ, ÖNEMİ VE MEŞRÛİYETİ

1.1 İhtiyat Kavramının Tanımı

1.1.1. İhtiyatın Sözlük Anlamı

Türkçe de sıklıkla kullandığımız “ihtiyat” kelimesi, aslen Arapça bir kelime olup “حوط” sülâsi kökünden türemiş “افتعال”/ifti’âl kalıbında mastar bir kelimedir. Kök itibariyle “bir şeyi korumak, bir şeyi kuşatmak, muhafaza etmek” gibi anlamlara gelen ihtiyat kelimesi¹, ifti’âl kalıbına girmekle, “kuşatma isteğinde bulunmak, en sağlam ve en güvenilir olanı benimsemek” manalarını ihtiva etmektedir.²

İsmi fail kalıbında “حائط” kelimesi hakiki anlamında “duvar” manasında³ olup kelimenin isim kalıbı ise “حِيطَة” veya “حَوطة” şeklindedir.⁴

İhtiyat kavramı mecâzi olarak pek çok anlamda kullanılmaktadır ki, “Bir şey hakkında en son bilgiye sahip olmak,⁵ bir şeyi çepeçevre kuşatmak, sarmalamak, korumak, tehlikeye düşmekten sakınmak ve gözetmek,⁶ tedbirli olmak, yedekte tutmak, bu mecâzî anlamlardan bazılarıdır.

1.1.2. İhtiyatın Terim Anlamı

İhtiyat teriminin İslam fıkıh literatüründe müstakil bir konu olarak ele alınmayışı nedeniyle teknik anlamda bir tarifinin bulunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte ihtiyatın furû-u fıkıhta sıklıkla kullanılması ve hatta pek çok hükme gerekçe kılınması gibi sebeplerle zaman içerisinde literatürde –çok teknik olmasa da- kavram hakkında bazı tarifler yer almıştır.⁷

İhtiyat kavramı hakkında tespit edilen tanımlar ve değerlendirmeler şu şekildedir:

¹ İbn Manzûr, Celâluddin Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr (ö. 711/ 1311), *Lisânu'l-‘Arab*, Dâru’s-Sâdır, Beyrut, 1414/1994, c.VII, s.279; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihahi'l-‘Arabiyye*, Thk.: Ahmet Abdulğafur Attâr, Dâru'l-‘İlm, 1987, c. III, s. 1121.

² Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa*, c. III, s. 1121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, c.VII, s. 279; Feyyûmi, Ebu'l-Abbas Hatîbuddehş Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 770/1368), *el- Misbâhu'l-Münîr fî Ğaribi Şerhi'l-Kebîr*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, c. I, s. 156.

³ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa*, c. III, s. 1121.

⁴ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb (ö. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, “حوط” mad, Müessesetü'r-Risâleti't-Tabiyye, Beyrut, 1987, s.856.

⁵ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1143), *Esâsu'l-Belâğa*, “حوط” mad., Thk.: Muhammed Bâsil Uyûnussûd, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, c. I, s.223.

⁶ İbn Fâris, Ahmed b. Fâris (ö. 390/1000), *Mucmelu'l-luğa*, Thk.: Zuheyr Abdulmuhsin Sultân, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, c. I, s.258.

⁷ Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s.33.

Hanefi fakihi Cessâs (ö.370-980) ihtiyatı, “*İhtiyat: Kendisi sebebiyle cezanın hak edileceğinden emin olunmayan şeyden/şeylerden kaçınmak*”⁸ şeklinde tarif etmiştir. Bu tanımda yer alan “cezanın hak edilmesi” kaydı, ihtiyatlı davranmanın gerekli olduğu yerde, ihtiyatlı olunmaması halinde günah işlemenin söz konusu olacağına ve dolayısıyla kişinin cezalandırılma ihtimaline işaret etmektedir. İhtiyatın mahiyetine bakıldığında ise böyle bir ihtimalin yokluğu söylenemez. Bir de ihtiyat bazen mendublar ve mübahlar konusunda da vaki olabildiğinden, bu tanım farzlar ve haramlar ile ilgili ihtiyatla hasredilmiştir. Diğer taraftan, tarifteki “kaçınmak” kaydı ihtiyatın şüphe içeren şeyden kaçınmakla gerçekleşeceğine işaret etmekle birlikte “yapma” şeklinde mi “yapmama” şeklinde mi olacağını gösteren bir emare bulunmamaktadır.⁹

İbn Hazm (ö. 456/1063), ihtiyatı vera’ kavramı ile eş anlamda kabul ederek şöyle tarif etmiştir: “*İhtiyat, ‘teverru’un bizzat kendisidir. Teverru, kişinin kendince hakkında haramlığı kesin bir şekilde sabit olmasa da caiz olmama ihtimalinden şüphe duyduğu için o şeyden uzak durması veya yine kendisince ondan başkasının daha hayırlı olduğunu düşünerek sakınmasıdır.*”¹⁰ Görüldüğü üzere İbn Hazm’ın bu tanımı doğrudan bir ihtiyat tanımı olarak ele alınmamış ve Cessâs’ın tanımı ile benzerlik arzettiği görülmektedir.

İzzuddîn b. Abdisselâm (ö. 660-1262)’da İbn Hazm gibi ihtiyatı vera’ ile eş anlamlı olarak tarif etmiştir. Ona göre “*Vera’: Mükellefi şüpheye düşüren şeyi terk ederek şüpheye düşürmeyen şeye yönelmektir.*”¹¹ Zira bu tanımın da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “*Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyen şeye bak.*”¹² hadisinden mülhem olarak yapıldığı söylenebilir.

Hanefî âlim İbnu’l-Humâm (ö.861-1457) ihtiyatı: “*İhtiyat, iki delilden en kuvvetli olan ile amel etmektir.*”¹³ şeklinde tarif etmiştir. İbnu’l- Hümâm’ ın bu tarifinde, biri zayıf diğeri güçlü ve çatışma halinde bulunan iki delil arasında tercih durumu vurgulanmaktadır. Tarifte ihtiyatın en önemli özelliklerinden sayılan şüphe unsuruna işaret eden herhangi bir kayıt veya ibare bulunmadığı için, bu tanımın ihtiyat için elverişli olmadığı söylenebilir.

Cürcânî (ö. 816-1413) ihtiyatı, “*Nefsi günaha düşmekten korumaktır.*”¹⁴ şeklinde tarif etmiştir. Ancak bu tanım umum ifadeler kullanılmasından dolayı ihtiyatı tarif etme amacından

⁸ Cessâs, Ebu Bekr, Ahmed b. Ali (ö. 370/981), *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Thk: Muhammed es-Sadık Kamhâvî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1985, c. III, s. 75.

⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.35.

¹⁰ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1063), *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, Beyrut, ts., c. I, s. 50-51.

¹¹ İbn Abdisselâm, Sultânü’l-Ulemâ İzzuddîn Abdulaziz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), *Kavâ’idu’l-Ahkâm fi Mesâlihi’l-Enâm*, thk.: Mahmud b. et-Telâmîd, Dâru’l-Mârif, Beyrut, ts., c. II, s. 52.

¹² Tirmizi, *Sıfatü’l-Kıyâmeti ve’r-Rekaik*, 60, c. IV, s. 668.

¹³ İbn Emîr, el- Hâc Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 879/1474), *et-Takrîr ve’t- Tahbîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983, c.II, s. 256.

¹⁴ Cürcânî, es-Seyid Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Ta’rifât*, el-İhtiyat, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1983, s.12.

uzak görülmektedir. Öyle ki tanımda ihtiyatın en önemli özelliklerinden sayılan şüphe unsuruna da yer verilmemiştir. Diğer taraftan nefsi günahlardan korumanın tek yolu ihtiyatlı olmak olarak nitelendirilmemelidir. Zira delili kesin belli olan bir hüküm ile amel ederek de kişinin nefsinin günahlardan koruyabilmesi mümkündür.¹⁵

Râgıb el-İsfahânî (ö.425-1034) ihtiyatı şöyle tarif etmiştir: “*Kendinde koruma niteliği bulunan bir şeyi kullanmaktır.*”¹⁶ İhtiyat kavramı için verilen bu tanım da Cürçânî’nin tanımı ile yakın anlamlar taşımaktadır. Zira kesin delille sabit hükümler de koruma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla bu tanımda ağyârını mâni değildir.¹⁷ Ve bu tanımda yine ihtiyatın sebeplerinden olan şüphe unsuruna yer verilmemiştir.

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751-1350) ihtiyatı tarif ederken vesvese ile ihtiyat arasındaki farkı ortaya koyabilmek için ihtiyatı şöyle tarif etmiştir: “*İhtiyat, aşırıya kaçmadan, haddi aşmadan ve noksanlık da yapmaksızın sünnet ile Resûlullah (s.a.v.)’in ve ashabının yolunu takip etme hususunda istiksâ¹⁸ ve mübalağa göstermektir.*”¹⁹ Akabinde de “İşte Allah (c.c.) ve Rasûlullah (s.a.v.)’in razı olduğu ihtiyat budur.” demiştir.²⁰ İbn Kayyım’ın bu tarifi ihtiyat için dakik ve fıkhi açıdan teknik bir tanım olmasından ziyade, ihtiyatın özelliklerini aktarmaktadır. Dolayısıyla ihtiyat için yerinde bir tarif olmakla birlikte ihtiyatın en önemli sebeplerinden sayılan şüphe unsurunu barındırmadığı için efrâdını câmi değildir.²¹

İbnu’s-Subkî ise ihtiyatı, “*İhtiyat, olmayan şeyi varmış gibi, vehmedilen şeyi de gerçekmiş gibi kabul etmektir.*”²² şeklinde tarif etmiştir. İbnu’s-Subkî’nin bu tarifi ihtiyat için uygun ve doğru bir tanım olarak görülebilir ancak vehme dayalı hareketleri içerdiği için ihtiyatı tam olarak ifade edememektedir.²³

İhtiyat kavramının terim anlamı ile ilgili tanımlar ve değerlendirmeler klasik kaynaklarda bu şekilde iken, muasır çalışmalarda da ihtiyat ile ilgili farklı tanımlar ortaya konulmuştur.

Muasır çalışmalardaki tanımlardan biri Semâ’î’ye aittir ki Semâ’î ihtiyatı: “Hükümünü bilmekten aciz olduğunda Şâri’in emrine muhalefet etmeye engel olan dinî (şer’î) bir vazife

¹⁵ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.36.

¹⁶ İsfahânî, er-Râgıb el-Hüseyn b. el-Mufaddal (ö. 816/1034), *Mufredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, thk.: Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru’l-Kalem/Dımeşk ve ed-Dâru’s-Şâmiyye/Beyrut, 1412-1992, s.265.

¹⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.36.

¹⁸ İstiksâ: Bir şeyi tamamen kuşatacak ve söylenecek bir şey bırakmıcağ şekilde eksiksiz yerine getirmek ya da bir sözü söylemektir. Bk.: Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî (ö. 1095/1684), *Külliyâtü Ebi’l-Bekâ*, Nşr: Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1998, s.105.

¹⁹ İbn Kayyım, el-Cevziyye Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr (ö. 751/1350), *er-Rûh*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1975, s.256.

²⁰ İbn Kayyım, *er-Rûh*, s.256.

²¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.22.

²² İbnu’s-Subkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Avad, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, c. I, s. 110.

²³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.37.

(görev)”²⁴ şeklinde tarif etmiştir. Pala’ya göre Semâî’nin tanımında zikredilen görev (vazife) kelimesi, Şî’î âlimlerinin yapmış olduğu ihtiyat tanımları ile bağlantılıdır. Şî’â’daki ihtiyatın hükmü bizdeki hükmünden farklıdır. Dolayısıyla şî’î’lerde ihtiyat prensibi zorunluluk içeren bir anlamda kullanıldığı için bizdeki ihtiyat tanımında bulunması uygun olmaz. Zira görev/vazife bir zorunluluğu ve aksi durumda cezayı gerektiren bir kavramdır. İhtiyat ise kimi zaman vacip konumunda kimi zaman ise mendup ve müstehap konumunda olabilmektedir. Dolayısıyla ihtiyatı gerektiren her durumda ihtiyatlı olma zorunluluğu yoktur.²⁵

Bir diğer tanım İlyas Belkâ’nın tanımıdır. Ona göre ihtiyat: “Vacip olma ihtimalinden dolayı bir şeyi yapmak veya haram olma ihtimaline karşı bir işi yapmamaktır.”²⁶ Belkâ bu tanımından sonra ihtiyatı fiili ihtiyat ve terki ihtiyat olarak iki kısma ayırmıştır. Belkâ’ya göre fiili ihtiyat, “vacip olma ihtimalinden dolayı bir şeyi yapmak”; terkî ihtiyat ise, “haram olma ihtimaline karşı bir şeyi terk etmektir.”²⁷ Belkâ burada ihtiyatı haram olma ya da vacip olma ihtimalleri ile hasrettiği için yeterli ve kapsayıcı bir tanım olarak görülmemiştir.²⁸ Zira ihtiyat yukarıda da bahsettiğimiz gibi yalnızca farz ve haramlar ile sınırlı değil, mendup ve mübahları da kapsamaktadır.

İhtiyat ile ilgili muasır dönem çalışmalarından bir diğeri ise ihtiyat ile ilgili ansiklopedi maddesini yazan Yunus Apaydın’a aittir. Apaydın’a göre ihtiyat: “Günahtan ve te’vil şüphesinden en uzak olan veçhi almak veya hükümlerin kaynaklarını daha fazla toparlayıcı olanla amel etmektir.”²⁹

İhtiyat kavramı ile ilgili mütekaddim ve muasır âlimlerin yapmış oldukları tanımlar ve bu tanımlar içeriğindeki eksiklik ya da fazlalıklar dikkate alınarak, müstakil ve daha kapsamlı bir çalışma yapan Ali İhsan Pala, ihtiyatı şöyle tarif etmektedir: “İştibaha konu olan meselede mükellefin, farz veya mendubun lehinde, haram veya mekruhun da aleyhinde olmak üzere, hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda, yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemesidir.”³⁰ Pala’nın bu tarifi, ihtiyat prensibinin ana unsurlarını kapsayıcı ve dışarıda kalması gereken unsurları dışlayıcı niteliktedir. Pala bu tarifini daha anlaşılır olması hasebiyle şöyle izah etmektedir: Tanımdaki ‘iştibah’ kavramı ihtiyatın en önemli özelliklerinden biri olan şüphe unsuruna ve dolayısıyla asıl sebebine işaret etmekte,

²⁴ Semâî, Muhammed Ömer, *Nazariyyetu'l-İhtiyâti'l-Fikhî*, Dirâse Te'sîliye Tatbikiyye, Dâru'bni Hazm, Beyrut, 2007, s. 29-30.

²⁵ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.38.

²⁶ İyâs Belkâ, *el-İhtiyat: Hakikatuhû ve Hucciyetuhû ve Ahkâmuhû ve Davâbituhû*, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2003, s.352-353.

²⁷ İyâs Belkâ, *el-İhtiyat*, s. 353.

²⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.37.

²⁹ Hacı Yunus Apaydın, “İhtiyat”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI, s. 577.

³⁰ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.38.

‘mükellef’ kelimesi ise ihtiyata muhatap olan kişiye işaret etmektedir. Ayrıca belirsizlik durumu farz ile haram, mendup ile mekruh, farz ile mübah, farz ile mendup arasında vaki olabileceği için tanımda buna işaret eden ifadeler de yer almıştır. ‘Delilleri kuşatıcı’ ifadesi ile şüphenin bertaraf edilmesi ve ihtilaflı durumlardan kurtulma kastedilirken, ‘Sorumluluktan kesin çıkmak’ ifadesi ile de ihtiyatın amacına bir gönderme yapılmıştır. Tarifteki ‘yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilenmesi’ ifadesiyle ise şüpheli durumlarda ihtiyaten kaçınmanın, söz konusu eylemi yapmak veya yapmamak şeklinde olabileceğine işaret edilmiştir.³¹

Sonuç olarak ihtiyat kavramını “şüpheli ve belirsizlik içeren durumlarda makâsıd-ı şerîayı daha çok gerçekleştiren delille amel etmek” şeklinde ifade edebiliriz. Klasik ve modern dönem âlimlerinin yapmış olduğu tüm tanımlara bakıldığında her bir tanımın ihtiyatın farklı bir unsuru ve niteliği dikkate alınarak öne sürüldüğü gözlemlenmektedir. Dolayısıyla her bir âlim ihtiyata farklı bir pencereden bakarak ihtiyatın farklı bir yönünü ortaya koymuştur. Zira bu durum İslâm Fıkıh Literatürü çalışmalarında ihtiyat kavramının müstakil bir konu olarak ele alınmayışı ve ihtiyatın unsurlarını kapsayan bir çerçevenin oluşturulmamasının bir sonucudur. Bu durumun bir diğer nedeni ise ihtiyat kavramının en önemli özelliği olan şüphe unsurunun ihtiyatın temel konusu olmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla temel özelliği şüphe ve belirsizlik olan bir kavram hakkında tüm itirazlardan ve eksikliklerden hâli kapsayıcı ve kuşatıcı bir tanımın ortaya koyulmasının güçlüğü de aşikâr bir durumdur.

1.2. İhtiyat İle İlişkili Kavramlar

Dinî Literatürde ihtiyatın söz konusu olduğu yerlerde ihtiyat ile ilgisinin olduğu gerekçesi ile birtakım kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramların bazıları ihtiyatın sebepleri, bazıları ihtiyatla eş anlamlı olarak kullanılması açısından, bazıları ihtiyatın amacı ve yapılış tarzı açısından, bazısının ise ihtiyatın çeşitleri açısından ihtiyat ile ilişkili olduğu görülmektedir. İhtiyat konusunun daha anlaşılır olması için bu kavramların üzerinde durmak ve değerlendirmek uygun olacaktır.

1.2.1. Hilâf/İhtilâf

Sözlükte ittifak kelimesinin zıttı olan hilâf kavramı, “aykırı davranmak, zıtlaşmak, karşı gelmek” gibi anlamlara gelmektedir.³² Hilâf kavramı bu açıdan ihtilaf kelimesi ile aynı masayı taşımaktadır. Ancak bazı bilginler hilâf ve ihtilaf kavramlarının farklı anlamlar içerdiğini ileri sürmektedirler. Buna göre ihtilâf, amacı aynı ancak ona varış yolları farklı olan bir ayrılığı ifade

³¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.39.

³² Şükrü Özen, “Hilâf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVII, s.527.

ederken, hilâf kavramı hem amaçları hem de ona varış yolları farklı olan iki ayrılığı ifade etmektedir.³³ Hilâf ve ihtilaf kavramlarına dair bir diğer yaklaşım ise, hilâf delile dayalı ayrılığı gösterirken, ihtilaf delile dayanmayan ayrılığı göstermektedir.³⁴

Görüşler arasında bulunan ayrılık tartışma, çekişme ve münâza'a'ya yol açması sebebiyle hilâf/ihtilâf kelimesi, insanlar arasında görüş, fikir ve kanaat ayrılığını ifade etmek üzere isti'âre yoluyla da kullanılır olmuştur.³⁵

Dini terminolojide önemli bir yeri bulunan hilâf/ihtilâf kavramları dinin temel konularında tasvip edilmemiştir ancak hakkında delilin kesin olarak belirlemediği fer'î konularda rahmetin bir vesilesi olarak ele alınmıştır.³⁶ Burada fer'î konulardaki hilâf, fikhî konulardaki ihtilâftır ki, hakkında kesin delil bulunmayan meselelerde âlimlerin görüşlerinin farklılaştığı hususlardır.³⁷

Hilâfın/ihtilâfın ihtiyat ile olan ilişkisi; kelimenin yalın haliyle kullanımı yönünden değil, fikhî ihtilâfları en aza indirecek ve bir anlamda ihtilâflar arası uzlaşımı sağlama amacına yönelik olarak âlimlerin benimsemiş oldukları bir metotla bağlantılı olması yönündendir. Söz konusu bu metot, her ne kadar Mâlikî mezhebi ile özdeşleşmiş gibi görünse de, diğer mezheplerde de kullanılmaya çalışılmış olan bir kuraldır. Bu kural Mâlikî mezhebi literatüründe 'muraât-ı hilâf' adı ile, diğer mezhepler de ise 'el-hurûc mine'l-hilâf' olarak adlandırılmıştır. Söz konusu her iki ifadenin aynı ilkeyi mi ya da iki farklı ilkeyi mi ifade ettiği konusunda, çağdaş bilim adamları arasında görüş birliği sağlanmamakta, hatta üzerinde bir takım tartışmalar bulunmaktadır. Ancak her ikisinin de en temel gerekçesinin ihtiyat olduğunu söyleyebiliriz.³⁸

Bu kaide klasik usûl eserlerinde 'el-hurûc mine'l-hilâf' olarak geçen ve ihtilaflardan kurtulmayı ifade eden bir prensip şeklinde ifade edilmiştir. Bunun bir prensip olarak ele alınmasının temel gerekçesi ihtiyat olduğu için kavramın ihtiyat ile ilişkisi bu noktada ortaya çıkmaktadır. İhtiyat temelde bir meselede dini hükmün kesinliği konusundaki belirsizlik (iştibah) ten dolayı meşru görülmüştür.³⁹ Fikhî konularda ise âlimler arasında vaki olan bazı ihtilafların da bir çeşit 'iştibah' olduğu göz önüne alınırsa 'el-hurûc mine'l-hilâf'ın ihtiyat ile ilişkisi daha anlaşılır olacaktır.⁴⁰ Öyle ki Zerkeşî (ö. 794-1392) gibi bazı âlimler bu kaideyi

³³ Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s.61.

³⁴ Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 61; Özen, "Hilâf", *DİA* c. XVII, s.527.

³⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.294.

³⁶ Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s.61.

³⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.41.

³⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.41.

³⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.42.

⁴⁰ Belka, *Külliyât*, s.265.

ihtiyat olarak nitelendirmişlerdir.⁴¹ Dolayısıyla bu şekilde yapılan nitelendirmeler, her iki prensibin de ortak noktasının iştibah olduğuna işaret etmektedir.

Kârafî, çeşitli şekillerde tezahür eden “el-Hurûc mine’l-hilâf” kaidesini şöyle açıklamaktadır: “Âlimler bir işin mübah mı haram mı olduğunda ihtilaf ederlerse, vera’a uygun olan o işin yapılmamasıdır. Şayet ihtilaf, o işin mübah mı vacip (farz) mı olduğu hususunda ise, vera’a uygun olan –kendi mezhebi açısından sorumluluktan çıkmış olması için vücûbiyetine inanmakla birlikte- o işin yapılmasıdır. Keza ihtilaf bir işin mendupluğu ile haramlığı arasında ise vera’a uygun olan o işin yapılmamasıdır. İhtilaf o işin mekruhluğu ile vacipliği arasında ise de vera’a uygun olan o işin yapılmasıdır. Bir şeyin meşru olup olmadığı tartışmalı ise, yine vera’a uygun olan o işin yapılması şeklindedir.”⁴²

İhtilaftan kurtulma prensibini benimseyip uygulamanın meşruiyeti gerekçesinde saklı olup, bu gerekçenin de ihtiyat olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla bu prensibi meşru kılan deliller aslında ihtiyatı meşru kılan delillerdir.⁴³ Zira bu açıklamalar da bize âlimlerin de genellikle bu kuralı ihtiyat çerçevesinde temellendirmiş olduklarını göstermektedir. Bu kuralın ihtiyat ile ilişkisini örnekler üzerinden izah etmek daha anlaşılır olacaktır:

Kârâfî’nin açıklamasının devamında zikrettiği, Fâtîha’nın cenaze namazında okunup okunmayacağı hususunda, İmam Şâfiî (ö.204-820) okunması gerektiği (farz olduğu) görüşünde iken, İmam Mâlik (ö. 179-795) okunmasını mekruh saymıştır. Mâlikîler ise ihtilaftan kurtulmak için Fatiha’nın okunmasının uygun olacağını ifade etmişlerdir. Kezâ, namaz esnasında besmele çekilip çekilmeyeceği hususundaki ihtilafta da aynı ifade kullanılmıştır.⁴⁴

Bir diğer örnek ise, Hanefilere göre hacca giden bir kimse iki mîkat yerinden geçmek durumunda kalırsa, her ikisi arasından Mekke’ye en uzak olan mikattan ihrama girmesi daha faziletli kabul edilmiştir ve bu durumda ihtilaftan kurtulmak gerekçesine dayandırılmıştır.⁴⁵

Keza Şâfiîlere göre abdestli olarak uyuyan kimse, eğer makatı üzerine mütemekkin bir konumda ise, uykusunun hafif veya ağır olması halinde abdesti bozulmaz. Ancak uykunun durumunu göz önüne alanlar için abdest bozulduğundan ihtilaftan kurtulmak için böyle birinin abdest almasının müstehap olacağı söylenmiştir.⁴⁶

⁴¹ Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır (ö. 794/1392), *el-Mensûr fî Kavâ'id*, thk: Teyşîr Faik Ahmed Mahmud, Vezâratu’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, Kuveyt, 1985, c. II, s. 133.

⁴² Karafî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdris (ö. 684/1285), *Envâru’l-Burûk fî Envâ’i’l-Furûk*, thk: Halil Mansûr, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, c. IV, s.368.

⁴³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.43.

⁴⁴ Karâfî, *el-Furûk*, c. IV, s. 236.

⁴⁵ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz (ö.1252/1836), *Reddü’l-Muhtâr ‘ale’d-Durri’l-Muhtâr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2000, c. II, s. 476.

⁴⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö.676-1277), *Ravdatu’t-Tâlibîn ve ‘Umdetu’l-Muttekîn*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1984, c. I, s. 74.

1.2.1.1. Murâ'âtu'l-Hilâf

Bu kural ile çok yakın olan ve kimi zaman aynı içeriğe sahip olduğu gözlenen diğer bir kural ise “Murâ'âtu'l-Hilâf” tır. Mâlikî mezhebinde yaygın olarak kullanılan bu kural “hilâf/ihtilâfın gözetilmesi” anlamındadır. Bu terkipteki hilaf kelimesini yukarıda açıklamıştık. Terkibin diğer kelimesi “مراعات / murâ'ât” ise رعى kökünden türemiş, “مفاعلة / mufâ'ale” kalıbında mastar bir kelimedir. Sözlükte, ‘korumak, gözetlemek’⁴⁷ anlamına gelen bu kavram, mufâ'ale kalıbında, ‘münâzara/ iki kişi arasında karşılıklı konuşma, tartışma, murâkabe/ kontrol etmek, gözetmek, inceleyip durumu anlamak, hukuku gözetmek, mülâhaza/ dikkatle bakmak’ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸ مراعاة الخلاف / Murâ'âtu'l-hilâf terkihi ise, “Karşı görüşü kollamak, onu değerlendirip gözetmek, dikkate almak” manasında olup, içeriğinden de anlaşılacağı gibi bu tabirin “karşı görüşün dikkate alınması, göz ardı edilmemesi” anlamını ifade etmektedir.⁴⁹

Murâ'âtu'l-hilâf kuralı daha çok Mâlikî mezhebiyle özdeşleşen bir kaide olup Mâlikî mezhebindeki en meşhur örneklerinden birisi şîğâr nikâhı’dır. Nikâh-ı Şîğâr: “İki kadının mehir belirlemeksizin birbirine karşılık olmak üzere iki erkek ile evlendirilmesi”⁵⁰ anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu konuda “... İslâm’da şîğâr yoktur”⁵¹, bir başka rivayette ise şîğâr nikâhını açıkça yasakladığı ifade edilmiştir.⁵² Şîğâr nikâhı hususunda Hanefiler böyle bir nikâh türünü caiz görmüş⁵³, Mâlikîlerin de içinde bulunduğu cumhur ise batıl saymıştır.⁵⁴ Hanefilere göre, şîğâr nikâhı akit olarak geçerlidir ancak yasağa sebep olan fesat unsuru barındıran şart geçersizdir.⁵⁵ Dolayısıyla fesat unsurunun giderilmesiyle de akit meşru hale gelmektedir. Buna göre böyle bir nikâh akdedildiği zaman hukuki bakımdan sonuçlar doğurmakta, uhrevi açıdan ise fesat unsurunun giderilmesi gerekmektedir. Mâlikîlere göre ise, hukuken de dinen de geçerli olmayıp feshedilmesi gereken bir nikâhtır.⁵⁶ Ancak Mâlikîler, akdedilmiş olan böyle bir nikâhın doğuracağı hukuki sonuçları, özellikle kadının ve

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 325.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 327.

⁴⁹ Ali İhsan Pala, “Fıkhi İhtilâfların Uzlaşımına Katkısı Açısından ‘Murâ'âtu'l-Hilâf’ ve ‘el-Hurûc Mine'l-Hilâf’ İlkeleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, 2016, s. 597.

⁵⁰ Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985, c. II, s. 6.

⁵¹ Müslim, Nikâh, 7, nr.:1415; Tirmizî, Nikâh, 29, nr.:1123; İbn Mâce, Nikâh, 16, nr.: 1883-1885; Nesâî, Nikâh, 60, nr.: 3331-3333.

⁵² Buhârî, Nikâh, 29, nr.:5112; Müslim, Nikâh, 7, nr.:1415-1417; Tirmizî, Nikâh, 29, nr.:1124; Ebû Davûd, Nikâh, 15, nr.:2074; İbn Mâce, Nikâh, 16, nr.:1883-1884; Nesâî, Nikâh, 61, nr.:3334-3335.

⁵³ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1993, c. V, s. 105; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, c. III, s. 106.

⁵⁴ Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö. 204/819), *el-Um*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. V, s. 256-260.

⁵⁵ Kuralın özgün ifadesi: “العقد صحيح والشرط باطل” / Akit sahih şart ise batıldır.” Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, c. XII, s. 73.

⁵⁶ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.49.

bu evlilikten doğacak çocuğun hukukunu gözetmek için, Hanefîlerin bu konuda karşı görüşünü dikkate almayı daha uygun bulmuşlardır. Zira bu kuralın uygulanmasında da el-hurûc mine'l-hilâf ta olduğu gibi ihtiyat ilkesi ön plana çıkmaktadır.⁵⁷

1.2.2. İlham

İhtiyat ile ilgili en önemli kavramlardan bir diğeri ilhâm kavramıdır. İlham, 'içmek, bir şeyi birden yutmak' anlamına gelen, Arapça 'لهم / lehm' kökünden türeyen 'افعال / if'âl' kalıbında mastar bir kelimedir. İlham sözlükte, 'bildirmek, bir şeyin içe doğması'⁵⁸ anlamında gelirken; ıstılahta ise, 'Allah (c.c.)'ın doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması'⁵⁹ anlamına gelmektedir. Havâtır, hevâcis ve firâset gibi tabirler ilham kelimesinin yerine kullanılabilirken, Hads, keşif, tecellî ve vârid gibi kelimeler ise ilhama yakın olarak kullanılan kelimelerdendir.⁶⁰

Gazâlî, ilham konusunda şöyle demektedir: 'İnsanda râğbeti/arzuyla harekete geçiren fikirler (havâtır), şerre çağıran ve hayra çağıran olarak iki kısımdır ve bunlar birbirinden farklı iki düşüncedir. Buna göre övülen düşünce ilham, yerilen düşünce ise vesvese olarak isimlendirilmektedir.'⁶¹ Aynı zamanda ilhamın, Allah (c.c.)'ın bazı sâlih kullarına lütfettiği bir nimet olduğu düşünülmektedir. Ancak bu noktada ilham'ın dini terminolojide bilgi kaynağı olup olmayacağı hususunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunları iki noktada toplamak mümkündür, şöyle ki:

Birinci görüşe göre; ilham, Allah veya melek tarafından kalbe ulaştırıldığı için en doğru bilgi olup kesin delil olarak kabul edilmiştir. Bu görüşü savunanlar, başta Sûfiler olmak üzere Fahreddin er-Râzî, Gazzâlî, İbn Sînâ gibi âlimlerdir. Kur'ân'ı Kerim'deki Allah'ın takva sahiplerine bilmediklerini öğreteceğini belirttiği ayetler⁶², Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'tan ilham talep etmiş olması ve ashabına da bunu öğütlemiş olması, ashap ve tabiîn nesline mensup muttakilere birçok ilhamın gelmesi bu görüşe sahip olanların dayanak noktasını oluşturur.⁶³

İkinci görüşe göre ise, insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün olmakla birlikte, bu ilham genel geçerliliği olan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dini alanda delil olarak kullanılamaz. İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu görüşü kabul etmektedir. Kur'ân'ı Kerim'de insanın doğru bilgiye ulaşması için başvuracağı kaynakların duyular, akıl yürütme ve

⁵⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 49-50.

⁵⁸ İsfahânî, *el- Müfredât*, s. 748.

⁵⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 98.

⁶⁰ Yavuz, *İlham*, *DİA*, c. XXII, s. 98.

⁶¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c. III, s. 27.

⁶² Bakara, 2/282; Enfal, 8/29; Kasas, 28/7.

⁶³ Yavuz, "İlham", *DİA*, c. XXII, s. 99.

vahiy olması, ilhâmî bilgilerin elde edilmesi için açık bir ayet yokken insanlara akıl yürüterek ve gözlemleyerek bilgi üretmeyi emreden ayetlerin bulunması ve Hz.Peygamber (s.a.v.)’in Allah’tan rüştünü ilham etmesini istemesinin özel değil genel anlamda bir ilham niteliği taşıması gibi hususlar bu görüşü benimseyenlerin dayanak noktasını oluşturmaktadır.⁶⁴

İlhamın ihtiyat ile olan bağlantısına gelince, insanı ihtiyatlı davranmaya sevk eden en önemli sebeplerden biri şüphedir. Mükellefin şüphe içinde bulunduğu durumlarda içine doğan bilgi yani ilham onu ihtiyatlı davranmaya sevk eder. Bu durumda da ilham ihtiyatın tercih sebebi olmaktadır.⁶⁵ Yukarıda belirtildiği gibi içe doğan düşüncelerin ilham ve vesvese olarak adlandırılması sebebiyle, her ilhamı mutlak surette ihtiyata dayanak teşkil edemeyiz. Ancak burada dikkat edilecek husus, kişinin herhangi bir meselede ihtiyatlı davranmasını gerektiren bilginin bir vesvese mi yoksa gerçek bir ilham mı olduğudur. İşte bu noktada ilham belli şartlar çerçevesinde ihtiyata dayanak teşkil edebilmektedir. Bu şartlar:⁶⁶

İlhama dayalı hükmün genelleştirilmemesi. İlhama göre ihtiyatlı davranmak isteyen bir kişinin bu kararı sadece kendisini bağlamaktadır.

İlham, Kur’ân’ı Kerim ve Sünnetin prensiplerine aykırı olmamalıdır. Dinin temel kaidelerine aykırı olan bir ilham geçerli olmayıp, buna bağlı olarak ortaya koyulacak ihtiyatlı davranış da dine uygun olmamaktadır.

İlhama sahip olan kişinin iç dünyasında, ilhamın doğruluğuna dair tam bir kabulünün olması.

İlham ile ihtiyatlı davranacak olan kişinin belli bir anlayış ve kavrayışa sahip olması gerekir.⁶⁷

Sonuç olarak, ilhamın dinî ahkâmıda doğrudan bir delil olarak alınması yahut ilham esas alınarak hüküm verilmesi caiz kabul edilmemektedir. Mükellefin ise ilham ile ihtiyatlı davranması gerektiği durumlarda ancak doğruluğuna emin bulunduğu halde başvurabileceği bir delil değerine sahiptir.⁶⁸

1.2.3. Şüphe

Arapça شبه şibh veya şebah kökünden türeyen şüphe kelimesi, sözlükte ‘benzemek, denk olmak, birbirine benzemesinden dolayı iki şeyi birbirine karıştırmak, karışıklık’ gibi anlamlara gelmektedir. İslâm Hukuk literatüründe ise şüphe, ‘şer’i bir hüküm, konu ya da durum ile ilgili kesin bilgi ve kanaate varamamaktan dolayı ortaya çıkan tereddüt ve kararsızlığı

⁶⁴ Yavuz, “İlham”, *DİA*, c. XXII, s.99.

⁶⁵ Semâ’î, *Nazariyyetu’l-İhtiyat*, s.121; Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.57.

⁶⁶ Semâ’î, *Nazariyyetu’l-İhtiyat*, s. 142-146.

⁶⁷ Semâ’î, *Nazariyyetu’l-İhtiyat*, s.147.

⁶⁸ Ebû’l-Bekâ, *Külliyat*, s. 127; Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 44.

ifade etmek için kullanılır.⁶⁹ Bununla birlikte fıkıh literatüründe şüphe teriminin, kullanıldığı bütün manaları ve alanları kuşatan soyut, genel ve teknik bir tanıma rastlanmamaktadır.⁷⁰ Ancak kapsayıcı olmasa da belli konular bağlamında birtakım tanımlar yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Cürcânî şüpheyi, ‘Haram mı helal mi olduğu kesin şekilde belli olmayan şey’ şeklinde tanımlamaktadır. Ahmed b. Hanbel şüphe hakkında bazen ‘Helal ile haram arasında bir konum/durum’ olarak bazen de ‘Haram ve helalin karışması’ şeklinde bir tanım benimsemiştir. Hanefî fıkıh literatüründe ise şüphe kavramı daha çok had cezaları ve nikâh konuları bağlamında söz konusu edilmiş ve şöyle bir tanım yapılmıştır: ‘Sabite benzeyen ancak hakikatte sabit olmayan şey’dir.⁷¹ Bu tanım had/kıyas cezalarının düşmesi ile ilgili olan şüpheyi kapsadığı gerekçesi ile yetersiz bulunmuş ve eleştirilmiştir.⁷²

Şüphe hakkında yapılan birçok tanım kapsayıcı olmaması ve her bir tanımın belli bir konu çerçevesinde sınırlı kalmasından dolayı eksik bulunmuş ve eleştirilmiştir. Bu noktada kapsayıcı olarak nitelendirilebilen bir tanımları Râgıb el-İsfahânî yapmıştır ki ona göre şüphe, ‘Aralarındaki benzerlikten dolayı, iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesi durumudur. Bu benzerlik şekil yönünden yahut manevi yönden olsun fark etmez.’⁷³

Şek kavramı ise, Arapça شك kökünden türemiş bir isim olup sözlükte ‘kesin/ yakîn bilginin zıttı olan şey’ anlamında kullanılmaktadır.⁷⁴ Şek kavramının terim anlamı literatürde zan ile birlikte zikredilmektedir. Ancak genel İslâmî terminolojide birtakım tanımlar yapılmıştır ki bunlardan bazıları: Ebû Hilâl el-Askerî şekki, ‘Şek, zihnînin iki şey arasında eşit seviyede tereddüd etmesidir.’⁷⁵ Şeklinde tarif etmiş, Râgıb el-İsfahânî ise ‘şek, insanda birbirine zıt iki şeyin aynı dengede ve eşit seviyede olmasıdır. Bu da, ya bu iki zıt şeyde iki emarenin bulunmasından ya da bulunmamasından kaynaklanır. Şek bazen bir şeyin varlığı ve yokluğu hakkında olur, bazen o şeyin türünün ne olduğu hakkında, bazen onun niteliklerinde, bazen de o şeyin varlık amacı hakkında olur. Şek bir tür bilgisizliktir.’⁷⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Şüphe ve şek kavramlarının ihtiyat ile bağlantısına gelince, her ikisi hakkında verilen tanımlardan da anlaşılacağı gibi birleştikleri nokta her ikisinde de bir belirsizliğin söz konusu

⁶⁹ Hacı Mehmet Günay, “Şüphe”, *TDV İslam Ansiklopedisi DİA*, c. XXXIX, s. 263.

⁷⁰ Günay, “Şüphe”, *DİA*, c. XXXIX, s. 263.

⁷¹ Kâsânî, Melikü’l-Ulemâ Alâuddîn Ebî Bekr b. Su’ûd (ö. 587/1191), *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fi Tertîbî’s-Şerâ’i’*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut, 1982, c. VII, s. 36; Merğînânî, Ebu’l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebûbekr (ö. 593/1197), *el-Hidâye*, Dâru’l-İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, Beyrut, ts., c. II, s. 46.

⁷² Günay, “Şüphe”, *DİA*, c. XXXIX, s. 263.

⁷³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 443.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. X, s. 451.

⁷⁵ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl (ö. 395/1004), *el-Furûku’l-Luğaviyye*, Nşr: Beytullah Beyyât, Muessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, Kum, 1991, s. 264.

⁷⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 461.

olmasıdır. Söz konusu bu belirsizlikten dolayı da hüküm vermede karasızlık ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada da şüphe ve şek kavramlarının ihtiyat ile ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Zira herhangi bir konuda böyle bir belirsizlik hali söz konusu olduğundan mükellef ihtiyatlı davranma cihetine yönelmektedir.

Şüphenin ihtiyatla ilişkisi açısından ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise, hangi şüphenin ihtiyat nedeni olup hangisinin olmayacağı konusudur. İtibar edilmesi gereken şüphe ile vesvese, boş kuruntular ve bir delile dayanmayan şüphenin karıştırılmaması ve bu durumlara itibar edilmemesi gerektiği hususunda âlimler ittifak halindedir.⁷⁷

1.2.4. Vera'/Zühhd/Takva

İhtiyat söz konusu olduğunda en sık karşılaşılan ve önemli olarak nitelendirilen kavram vera'dır. Literatürde sıkça karşılaşılan vera' kavramı yerine kimi zaman zühhd ve takva kavramları da kullanılmaktadır. Vera' kelimesi Arapça ورع kökünden türemiş bir isimdir. Sözlükte, 'dikkatli olmak, zora girmek, çekingen ve ürkek olmak, sakınmak' gibi anlamlara gelirken⁷⁸, ıstılahta 'Esasında haram olan şeylerden sakınmak, kaçınmak' anlamına geldiği gibi zaman içerisinde 'istiâre yoluyla helal ve mübah olan şeylerden kaçınma' hakkında kullanılmıştır.⁷⁹ Ebu'l Bekâ ise vera'ı, 'ister yapma isterse yapmama şeklinde olsun şüpheli şeylerden kaçınmak' şeklinde tarif etmiştir.⁸⁰ Vera' haramlardan kaçınmak anlamında kullanıldığında takva ile aynı anlama gelmektedir.⁸¹ Vera' ve takva kavramlarının ayırt edilebilmesi anlamında takvanın haram olanı, vera'ın ise şüpheli şeylerden kaçınmak olduğunu⁸², bu durumdan dolayı da vera'ın takvadan daha özel bir anlama sahip olduğu belirtilmiştir.⁸³

'İsteksizlik, rağbetin olmaması, yüz çevirmek' gibi anlamlara gelen zühhd kavramı ise 'şüpheli şeyi yapma korkusuyla helâl olan şeyi dahi terk etmek' olarak tarif edilmiş ve bu durumda zühhdün vera'dan daha özel bir anlama sahip olduğu belirtilmiştir.⁸⁴ Zühhdün tanımında zikredilen, 'helali dahi terk etmek' lafzını doğru bulmayan Şâtübî, bu nitelendirmenin mecâzî olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁵ Ona göre dinde zühhd, terk edilmesi istenen şeylere mahsus olup,

⁷⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 62.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VIII, s. 388.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VIII, s. 388.

⁸⁰ Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 944.

⁸¹ Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 944.

⁸² İbn Nuceym, Zeyn b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970/1502), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts., c. I, s. 368.

⁸³ Belkâ, *Külliyât*, s. 122.

⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, c. I, s. 557.

⁸⁵ Şâtübî, İbrahim b. Musa (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*, thk.: Abdullah Dîrâz, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübâ, Kahire, c. I, s. 193.

insanların en zâhidi olan Hz. Peygamber (s.a.v.) helâl ve temiz olan şeyleri terk etmemiştir.⁸⁶ Öyle ki zühdü, mübahları terk etmek anlamında değil, vera'nın daha ileri bir boyutu olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.⁸⁷ Nitekim Karâfî de zühd ve vera'nın mübahlarla ilişkilendirilmesinin, kişinin mübah filleri işleyerek şüpheye ve harama düşme gibi ihtimalin söz konusu olması sebebiyle olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

İhtiyatlı davranmak bir tür vera' cihetine gitmek anlamı taşıdığı için bu kavramın ihtiyat ile ilişkisi bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁸⁹ Vera' dinde övülen, tavsiye edilen bir tutum olmasıyla birlikte, kimi zaman bilgisizce yapılan vera' yaklaşımları vehimlere ve boş kuruntulara dayanmaktadır.⁹⁰ Bazı alimler vera' ile vesvese' yi birbirinden ayırt etmenin hassas ve zor bir durum olduğunu, bundan dolayı ciddiyetsiz olan kimselerin hakiki vera'ı vesvese, aşırılığa kaçanların ise vesvese'yi vera' olarak kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.⁹¹

Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, vera' Cürcânî'nin ifadesi ile: 'harama düşülür endişesi ile şüpheli şeylerden kaçınmaktır.'⁹² Bu durumda vera' mükellef Müslüman için bir dindarlık göstergesi olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Zira cürcânî'nin bu tarifi ile de vera'nın ihtiyat ile ilişkisi daha belirgin hale gelmektedir. Diğer yandan zühd kavramı, Şâtıbî'nin ifadesiyle mübahları terk etmek değil vera'nın ileri bir seviyesi olarak nitelendirilebilir. Takva ise hem vera' hem de zühd kavramlarını kuşatan ve hakiki manada olması gereken bir Müslüman kimliğe işaret etmektedir.

1.2.5. Tevakkuf

Tevakkuf, “ وقف / vakf” kelimesinden türemiş, “ تفعل / tefâul” kalıbında mastar bir kelimedir. Sözlükte ‘durmak, duruş’ anlamına gelmekle birlikte, Arapça’da birlikte kullanıldığı harf-i cere göre farklı anlamlar kazanmakta olup, عن harfi ile kullanıldığında ‘engellemek, vazgeçmek’ anlamına gelirken, على harfi ile kullanıldığında ‘bir şeyin üzerinde durmak, bir şey üzerinde sebat etmek’ anlamına gelmektedir.⁹³ Konumuzla ilgili olan anlamı ise في harfi ile kullanıldığında ortaya çıkmaktadır. Kelimesi في harfi ile kullanıldığında “bir şey hakkında tevakkuf etmek ve o şey konusunda durmak ve daha ilerisine gitmemek” gibi anlamlara gelir.⁹⁴

⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakat*, c. I, s. 193.

⁸⁷ Ebu'l-Bekâ, *Külliyat*, s. 129.

⁸⁸ Karâfî, *el-Furûk*, c. IV, s. 220.

⁸⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.70.

⁹⁰ İbn Abdisselâm, Sultânü'l-Ulemâ İzzuttin Abdulazîz b. Abdusselâm (ö. 660/1262), *el-Fevâid fi'htisâri'l-Makâsîd*, thk. İyâd Halid Tîbâ, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, Dimaşk, 1995, s. 42.

⁹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, c. II, s. 30.

⁹² Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 325.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IX, s. 359.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 496.

Tevakkuf ıstılahta ise, “görünüşte birbirine zıt görüşler arasında tercih yapma gücünün bulunmaması ve sorunu giderecek bir durum ortaya çıkıncaya kadar görüşler arasındaki zıtlığın devamına teslim olunması ya da kabul edilmesidir.” Zira tevakkuf kelimesinin ıstılahtaki anlamı terim anlamının dışına pek çıkmamış olup, usûl konularında bazı usûl bilginleri tarafından bir yöntem olarak da benimsenmiştir.⁹⁵

Bazı bilginler ise tevakkufu çeşitli tanımlamalar ve çıkarımlarla ortaya koymuş ve ihtiyat ile ilişkisini farklı yönlerden ele almıştır. Gazzâlî, tevakkufu ihtilâf durumunda en ihtiyatlı ve en kolay iki yoldan biri olarak takdim etmekte⁹⁶; Semâ’î ihtiyatın yöntemlerinden biri olarak saymış ve fetvada tevakkuf, amelde tevakkuf olarak iki şekilde incelemiştir⁹⁷; Belkâ ise İhtiyat ile tevakkuf arasındaki ilişkiyi şüphe kavramı ile açıklamıştır.⁹⁸

Dolayısıyla hükmü hakkında belirsizlik bulunan bir mesele konusunda tevakkuf durumu tezahür etmektedir. Ancak bu mesele hakkındaki tevakkuf geçici olup, belirsizlik bulunan meseleyi netleştirecek bir emare/delil araştırılmasına (taharri) devam edilmektedir.⁹⁹ Araştırma sonucunda mükellef belirsizlik bulunan mesele hakkında tam bir kesinliğe ulaşamaz ve şüphe durumu hasıl olursa, bu noktada mükellef ihtiyatlı davranmak durumundadır. Bu halde tevakkuf etmek bir nev’i ihtiyatlı davranmaktır denilebilir.¹⁰⁰

1.2.6. Tehaffuz / Taharruz

Tehaffuz ve taharruz kelimeleri literatürde bir kavram olarak geçmese de, ihtiyatın söz konusu olduğu yerlerde, kimi zaman ihtiyatın eş anlamlısı¹⁰¹ kimi zaman da ihtiyatın biçim ya da türüne işaret eden kelimeler¹⁰² olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Hıfz kökünden türemiş olan ve sözlükte ‘korumak, ezberlemek’ gibi anlamlara gelen tahaffuzu Râgıb el-İsfahânî şöyle açıklamıştır: “Tahaffuz, gafletin azlığıdır. Bunun hakikati ise koruyucu, tutucu olan hâfıza kuvvetinin zayıflığı nedeniyle hıfz yani koruma ve ezberleme külfetine girmektir.¹⁰³ Tahaffuzun zıttı ‘sehv’ yani dikkatsizlikten kaynaklanan yanılma’dır.¹⁰⁴

⁹⁵ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.72.

⁹⁶ Osman Demir, “Tevakkuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s.579.

⁹⁷ Semâ’î, *Nazariyyetu'l-İhtiyat*, s.141-144.

⁹⁸ Belka, *Külliyat*, s.114.

⁹⁹ Abdulaziz el-Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, (ö. 730/1330), *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli'l-Pezdevî*, thk.: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. II, s.49.

¹⁰⁰ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.72-73.

¹⁰¹ Bk.: Şâtibî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*, c. III, s. 423.

¹⁰² Bk.: Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, c. I, s.46; Ebu'l-Bekâ, *Kulliyât*, s. 56.

¹⁰³ İsfahânî, *Mufredât*, s.245.

¹⁰⁴ Serâhsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *Usûlu's-Serâhsî*, thk: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, c. I, s. 197.

Literatürde ‘yecibü’t-taharruz, yenbeği’t-tahaffuz’ gibi ifadelerle genel olarak ihtiyatlı olma kastedilmiştir.¹⁰⁵

1.2.7. Vehim/ Vesvese

Arapça ’ وهم v-h-m’ kökünden türeyen ’ الوهم / vehim’ kelimesi, ‘kalbe gelen düşünce’ anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kelimenin çoğulu ’ الاوهام / evham’dır.¹⁰⁶ Vehm kavramının ıstılahi anlamı için birçok tanım yapılmıştır olup bir tanıma göre, ‘ vehm, şek durumunda tercih edilen tarafın karşısında kalan tarafı’¹⁰⁷ ifade etmektedir. Bu durumda vehm zan’dan daha zayıftır.¹⁰⁸ Bir başka tanıma göre ise, ‘vehm, hata yönünün ağır basmasıdır’ şeklinde tarif edilmiştir.¹⁰⁹

Öyle ki, vehim gerçek olmayan, ancak mükellefin var zannettiği yahut hayalinde tasavvur ettiği şeyi gerçek sanması halidir. Dolayısıyla dini açıdan mükellef kimi zaman günah işlemek, hata yapmak gibi vehimlere kapılarak ihtiyatlı davranma yolunu tercih eder. Ancak bu yanlış bir tutumdur. Keza aksi bir durum da yani olumsuz anlamda bir ihtiyat tercih edilebilir ki bu durum da yanlıştır. İşte bu noktada vehmin ihtiyat ile ilişkisi, ihtiyatın kriterlerinin belirlenmesi noktasında kendisini gösterir. Zira ihtiyatın dayanağı bazen vehm olabilir. Bu durumda da ihtiyatın geçersiz olduğu söylenebilecektir.¹¹⁰

Vesvese kelimesi sözlükte ‘fısıldama, karışık sözler söyleme, kuşkulanma, telkin, şüphe, evham’ gibi manalara gelmektedir.¹¹¹ Dini terminolojide ise ‘şeytanın veya nefsin insana kötü ve zararlı telkinde bulunması, şeytandan yahut nefisten gelen, insanı dine aykırı aşırı davranışlara yönelten telkin’ şeklinde tarif edilmiştir.¹¹² Kur’ân’ı Kerim’de vesvese kavramı beş ayette geçmekte, bu ayetlerin üçünde şeytanın (el-A’râf 7/20, Tâhâ 20/120, en-Nâs 114/5), birinde ise nefsin (Kâf 50/16) insana saptırıcı etkisi anlatılmaktadır. Hadislerde ise daha çok şeytan tarafından insanın içine atılan ve onun imanına zarar vermeyi amaçlayan tehlikeli soruları, düşünceleri belirten bir anlamdadır.¹¹³ Vesvese, her insana zaman zaman arız olabilir ancak bu durum her insanda aynı düzeyde gerçekleşmediği gibi mahiyet açısından da farklı şekillerde tezahür edebilir.¹¹⁴ Şöyle ki:

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. I, s. 115; Karâfî, *el-Furûk*, c. IV, s. 203.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XIII, s. 643.

¹⁰⁷ Ebu’l-Bekâ, *Külliyat*, s.528, 943; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s.1168.

¹⁰⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.74.

¹⁰⁹ Et-Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil (ö. 1231), *Hâşiye ‘alâ Merâkı’l-Felâh*, Thk.: Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1418-1997, s.472-473.

¹¹⁰ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.75.

¹¹¹ Mustafa Çağrı, “Vesvese”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, s. 70-72.

¹¹² Çağrı, “Vesvese”, *DİA*, c. XLIII, s. 70-72.

¹¹³ Çağrı, “Vesvese”, *DİA*, c. XLIII, s. 70-72.

¹¹⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.75.

Şeytânî Vesvese: Nefis veya şeytan tarafından insanın kalbine ilka edilen kötü düşüncelerdir. Şeytanın buradaki asıl hedefi kişinin inanç dünyasında sarsıntı meydana getirmek ve Allah (c.c.)’ın yolundan çıkmasını sağlamak, günaha yönlendirmektir. Bu tür vesveselerin, insanda yerleşmedikçe ve kişi buna devam etmedikçe affedilmiş olduğunda ittifak vardır.¹¹⁵ Çünkü bu tür vesveseden kaçınmak ve korunmak mümkün değildir.¹¹⁶

Şüpheden Kaynaklanan Vesvese: Bu vesvese kişinin iç dünyasında tereddüde yol açan ve bu tereddüt ile kişinin zihninin karışmasına sebep olan düşüncelerdir. Bu düşünceler de kişinin içinde şüphenin oluşmasına neden olmaktadır. Bu tür vesveseden kurtulmak ise ancak kişi kendi farkındalığı ile düşünüp tespit ederek mümkün olur.

İhtiyat Gereğesinden Kaynaklanan Vesvese: Bazı kimseler dini vecibelerini ikame ederlerken ihtiyatlı davranma düşüncesi ile yerine getirdikleri vazifenin tüm şartlarını ve âdâbını ifa etmede mübalağa göstermektedirler. Bu durumu her ne kadar vazifelerini tam anlamıyla yerine getirme düşüncesi ile ihtiyatlı bir davranış olarak yapmış olsalar da, bu tutum daha ileri boyutlara vardığı taktirde vesvese haline dönüşmekte ve zamanla o kimseler gereksiz sıkıntılara ve zorluklara katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Zira bu boyuta varan ihtiyat anlayışı da dinde doğru bulunmamış ve kınanmıştır. Söz gelimi abdest alırken üç kez yıkanması gereken uzuvları dört veya daha fazla yıkayan mükellef, bu durumu üçten az yıkamama adına ihtiyatlı davranmak için yaparken bir süre sonra mükellefin bu durumu vesvese haline dönüşmekte ve zorluklara yol açmaktadır.

İbn Kayyım vesveden kaynaklanan ihtiyat anlayışına eleştiri mahiyetinde şu tespitte bulunmuştur: “Bilinmelidir ki sahabe içerisinde vesveseci kimse yoktu. Eğer vesvese bir fazilet olsaydı Allah (c.c.) onu Resûlullah (s.a.v.)’dan ve ashâbından esirgemezdi. Çünkü onlar insanların en erdemlileriydi. Şayet Resûlullah (s.a.v.) (dini yaşantıda sonradan ortaya çıkan) vesvesecileri görseydi mutlaka onlardan tiksinti duyardı. Hz. Ömer (r.a.) onlara erişseydi elbette onları döver ve hizaya getirirdi. Sahâbe onları görseydi bid’atçiler olarak görürlerdi.”¹¹⁷

Kezâ İbn Kayyım ihtiyatın tarifi ve ihtiyat ile vesvesenin ayrımı mahiyetinde ise şunları ifade etmiştir: “İhtiyat, aşırılığa kaçmadan, haddi aşmadan ve noksanlık yapmadan sünneti ve resûlullah (s.a.v.)’ın ve ashâbının takip ettikleri yolu izleme konusunda istiksâ¹¹⁸ ve mübalağa göstermektir. İşte Allah (c.c.)’ın ve Rasulü’nün razı olduğu ihtiyat budur. Vesvese ise, meşru

¹¹⁵ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö.676/1277), *el-Ezkâr*, Dâru’bni Hazm, Beyrut, 2002, s. 237.

¹¹⁶ Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 237.

¹¹⁷ İbn Kayyım, el-Cevziyye Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *İğâsetü’l-Lehfân min Mesâidi’ş-Şeytân*, thk.: Muhammed Hamid el-Fakî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1975, c. I, s.136.

¹¹⁸ İstiksâ: “Bir şeyi etraflıca kuşatacak ve söylenecek şey bırakmayacak şekilde eksizsiz yapmak ya da bir sözü söylemektir.” Bk. Ebu’l-Bekâ, *Külliyât*, s.105.

olanı elde etmek ve tam olarak yapma imkanı bulacağı iddiası ile sünnette olmayan, Rasulullah (s.a.v.) ve ashabından hiçbir kimsenin yapmadığı bir bid'at icat etmektir. Abdestte azalarını üçten fazla yıkamak için suyu israf eden kimsenin davranışı böyledir.”¹¹⁹

Sonuç olarak ifade edilmelidir ki, mükellef dini vecibelerini yerine getirirken doğru ve mantıklı düşünceye önem vermesi ve vesveseden uzak olmaya dikkat etmesi gerekir. Özellikleri hasebiyle çoğu kez normal düşünceden ayırt edilmesi kolay olmayan vesvese konusunda mükellefin daha dikkatli olması ve dini yaşantısını ikame ederken doğru düşünce ve kanaatlerine göre yönlendirmesi daha uygun olmaktadır.

1.2.8. Zan

Sözlükte, ‘kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek’ anlamlarına gelen zan kelimesi, birbirine zıt anlamlara delalet eden kavramlardan biri olup, hem ‘ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi, yakîn’ hem de ‘kesin bilgi ifade etmeyen, yakîn zıttı şek/şüphe’ anlamlarına gelir.¹²⁰ Nitekim Kur’ân’ı Kerim’de zan kelimesinin her iki anlamda da kullanıldığını gösteren ayetler mevcuttur.¹²¹ Tehânevî zannı; ‘Zan, olumlu ve olumsuz iki taraftan birini diğerine inanarak tercih etmektir ve bu tercihle nefis yani kişi kendini diğer taraftan alıkoyar.’¹²² şeklinde tarif etmiştir. Tehânevî’ye göre zanna konu olan şeyin bir tarafı bilgi iken diğer tarafı bilgisizliktir.¹²³ Bir diğer tanımda ise Cürcânî; ‘Zan: zıttın bulunması ihtimali olmakla birlikte râcih olana inanmaktır.’¹²⁴ şeklinde tarif etmiştir. Zira bu tanımların içeriklerinin birbirinden çok farklı olmadığı yani aslında bilginler arasında zan kavramı ile ilgili görüş birliği olduğu görülmektedir.

Usulcülerin zan kavramına dair tanımları böyle iken, fakihler zannı şek ile eş anlamlı kabul ederek, ‘doğruluğu ve yanlışlığı eşit derecede mümkün görülen veya biri diğerine tercih edilebilen hüküm’ şeklinde tarifini yapmışlardır.¹²⁵ Şek, zan ve vehim bir şeyi tam olarak bilememe, ne olduğuna kesin karar verememe durumunu ifade etmekte olup çoğu zaman da birbiriyle ilişkili olarak tanımlanmaktadır.¹²⁶ Nevevî fakihlerin şekten kastettikleri şeyin, ‘bir şeyin -iki tarafı ister eşit olsun isterse bir taraf ağır bassın- varlığı ile yokluğu arasındaki

¹¹⁹ İbn Kayyım, *er-Rûh*, s. 256.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XIII, s. 272; Tehânevî, Muhammed Ali (ö. 1158/1745), *Mevsû'atu Keşşâfî's-tılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Ed.: Refik el'Acem, Thk.: Ali Dehrûc, Farsça'dan Arapça'ya çev. Abdullah el-Hâlidî, İngilizce karşılıklar: Georgie Zînâtî, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996, c. II, s. 1154.

¹²¹ Yakîn anlamında kullanıldığı ayetler: Bakara, 2/246-249; A'râf, 7/66; Tevbe, 9/118; Yûnus, 10/22; Kehf, 18/53; Cin, 72/12; Kelimenin şekk anlamında kullanıldığı ayetler içi bk: Hac, 22/15; Kasas, 28/38; Câsiye, 45/31; Feth, 48/12.

¹²² Tehânevî, *Keşşâf*, c. II, s. 1154.

¹²³ Tehânevî, *Keşşâf*, c. II, s. 1154.

¹²⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s.187.

¹²⁵ Çağırıcı, “Zan”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 121.

¹²⁶ Apaydın, “Zan”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 122.

tereddüt' olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷ Diğer taraftan İbn Kayyım âlimlerin zan ile şekki eş anlamda kullanmalarının mutlak olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ İbn Âbidîn ise zan hakkındaki değerlendirmeleri şöyle açıklamıştır: 'Akıl nezdinde hükmün iki tarafından birinin mücerret ağır basması zannın aslıdır. Eğer bu ağır basma, yakîne yaklaşacak derecede artarsa zann-ı galip (galebetu'z-zann) ve baskın kanaat (ekberu'r-rey) olarak adlandırılır.'¹²⁹

Zannın meşruiyeti hususunda İslâm âlimleri akâid konularında zannın muteber olmadığı hususunda görüş birliğinde iken fıkhnın ameli konularında zannın muteber kabul edildiği, bu konulardaki zann-ı gâlibin yakîn/ kesin sayılması gerektiğini ifade etmektedirler.¹³⁰ İbn Abdisselam zannın meşruiyeti ile ilgili olarak: 'Kullar dünyevî ve uhrevî maslahatları elde etmeye ve mefsedetleri de def etmeye çabaladığı için din bu konuda zanna tabi olmayı meşru kılmıştır. Çünkü zannî bilginin doğru olması daha baskın, yanlış olması ise nadirdir. Bu yüzden galip maslahatlar nadir mefsedetlerden dolayı izale edilmemiştir. Şayet din, ibadetlerde, muamelatta ve diğer tasarruflarda daima kesin/yakîn bilgiyi esas alsaydı, elbette basit mefsedetler endişesi ile pek çok maslahat kaçırılmış olurdu. Hatta bazı maslahatlarda hükümler kesin bilgi üzerine bina edilseydi kullar helak olur, memleketler batardı. Bazen vera', mefsedet ve maslahatların muhtemel zuhurunda zanna göre hareket etmeyi terk etmek şeklinde olabilir. İtibar edilmesi, meşru maslahatların engellenmesine yol açan her ihtimal reddedilmiş olup itibara alınmaz.'¹³¹

Zan ile ihtiyat arasındaki bağlantı ise şu şekilde açıklanabilir. İhtiyat, aslında iki durumdan hangisinin doğru ya da kesin olduğu hususundaki tereddüt anında, iki durumdan birinin daha doğru olduğu kanaatine vararak tercih yapılmasıdır ki yapılacak olan bu tercih de kişide oluşan galip zanna göre olduğu söylenebilir. Dolayısıyla zannın meşruiyeti, zanna dayanarak verilen hükmün meşruiyetinin temelini oluşturmaktadır.¹³² Anlaşıyor ki zan hangi düzeyde kuvvetli olursa ona dayanan hüküm de o düzeyde kuvvetli olmaktadır. Bundan dolayı bir konudaki belirsizlik halinde ihtiyatlı davranmak isteyen bir kişinin, ihtiyatlı davranışı o durumdaki zannına göre şekillenmektedir. Bu hususu Râgıb el-İsfahânî, 'Zan emâreden hasıl olan şeyin adıdır. Kuvvetli olduğunda bilgiye götürür, zayıf olduğunda ise vehimden öteye geçemez' şeklinde açıklamıştır.¹³³

¹²⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*, thk: Mahmud Matrûhî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, c. I, s. 225.

¹²⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 79-80.

¹²⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, c.II, s. 406.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. X, s. 176, 178, 192; Mergînânî, *Eel-Hidâye*, Dâru'l, c. IV, s. 376.

¹³¹ İbn Abdisselâm, Sultânü'l-Ulemâ İzzuddîn Abdulaziz b. Abdusselâm, *Şeceretu'l-Meârifî ve'l-Ahvâlî ve Sâlihi'l-A'mâlî ve'l-Akvâl*, thk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s.308.

¹³² Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.81.

¹³³ İsfahânî, *el-Mufredât*, s.539.

1.3. İhtiyat İle Gözetilen Amaçlar

İhtiyat ile ilgili açıklamaların akabinde bu başlık altında karşılaşılan husus, İhtiyatın hangi amaçla yapılması ve ihtiyatlı davranma sonucu gerçekleştirilmesi istenen hedefin ne olduğudur. Nitekim ihtiyatın, dinî ve dünyevî yaşantıda teşvik edilen bir durum olması, onun dinin genel amaçları içerisinde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Dinin genel amacını âlimler, ‘yararın elde edilmesi (cenbu’l-menfa’a) ve zararın def edilmesi (def’u’l-mefsede)’ şeklinde özetlemişlerdir.¹³⁴ Buradan hareketle İbnu’s-Subkî ihtiyatın genel amacını ise şöyle ifade etmiştir: ‘İhtiyat, bazen yararın (menfaat) elde edilmesi bazen de kötülüğün (mefsedet) def edilmesi için yapılır.’¹³⁵

Allah Teâlâ’nın insanlar için birtakım şeyleri mübah kılması, düzenin sağlanabilmesi için zekat, sadaka gibi bazı şeyleri emretmesi ve kötülüklerin bertaraf edilmesi için de birtakım cezalar koyması, tamamıyla dinin genel amacını açıklayıcı niteliktedir. İhtiyatın genel içeriği dikkate alındığında ise bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için ihtiyatın bir araç rolü üstlendiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla İbn Abdisselâm’ın ‘araçlar için yapılan ihtiyat amaçlar için yapılan ihtiyat gibidir’ sözü de ihtiyatın bu noktadaki önemini göstermektedir.¹³⁶

Diğer taraftan Şârî’in mükellefler açısından ihtiyat ile gözetildiği amaçlardan birisi de kulların zararına neden olacak yolların kapatılmasıdır. İhtiyatın Şârî açısından bu amacının yanı sıra mükellefler açısından da sağladığı birtakım yararlar vardır ki bu yararlar şu şekilde özetlenebilir:

1.3.1. Hükümlerle Gözetilen Maslahatların Korunması

Yukarıda zikredildiği gibi ihtiyatın amaçlarından biri, maslahatın (yararın) elde edilmesi, korunması ve mefsedetın def edilmesidir. İslâm’ın koymuş olduğu hükümler de mükelleflerin dünya ve ahirete dair maslahatlarını korumak için konulmuştur. Bu noktada ihtiyat ise, maslahatları sağlama veya onlara ulaşma yollarından bir tanesini oluşturmaktadır. Bu duruma örnek verecek olursak, bir meselenin hükmünün farz veya haram olduğu kesin bilinmiyorsa, o meselenin farz olma ihtimalinin maslahatını temin etmek ya da haram olma ihtimalinin mefsedetini bertaraf etmek için ihtiyat meşru olur. Bu hususu İbn Abdisselâm şöyle ifade etmiştir: ‘Din, mendubun veya vacibin yararlarını (maslahatlarını) temin etmek için ihtiyat yaptığı gibi, kerahet ve haramlığın kötülüklerini (mefsedetlerini) bertaraf etmek için de ihtiyat yapar.’¹³⁷

¹³⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.84.

¹³⁵ İbnu’s-Subkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, c. I, s. 111.

¹³⁶ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 85.

¹³⁷ İbn Abdisselam, *Kavâ'idü'l-Ahkâm*, c. II, s.14.

Bir meselenin hükmü mendup yahut farz olmak arasında mütereddüt ise, ihtiyat o meselenin farz olduğuna hükmetmektir. Şayet o şey Allah (c.c.) katında hakikatte farz ise amaca ulaşılmış olup, mükellefin zimmeti sorumluluktan kurtulmuş olur ancak o mesele Allah (c.c.) katında mendup ise, farz niyeti ile yapmış olduğu için sevap kazanacaktır.¹³⁸ Kerâhet ile haram arasındaki tereddüt durumunda da aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla şerî hükümlerden beklenen maslahatlar ihtiyat ile teminat altına alınmaktadır.¹³⁹

1.3.2. İhtiyatın Delil Yerine Geçmesi

Fakihlerin kimi zaman kullanmış oldukları ‘delîlu’l-ihhtiyat’ ifadesinin¹⁴⁰ bu şartta bir işaret olduğu söylenebilir ki, böyle söylenilmesinin sebebi bir meselenin hükmünde bir belirsizlik (iştibah) bulunduğu zaman müctehid, mevcut şerî deliller arasında bir delil de bulamadığı takdirde, hükmü belirsizlik durumundan kurtarmak ve sonuca bağlayabilmek için ihtiyat yolunu benimsemesi hasebiyledir. Bu durumda ihtiyat zannî delil gibi işlev görmüş olmaktadır.

Diğer taraftan ihtiyatın deliller arası tearuz durumunda tercih nedenlerinden biri olarak kullanılması yine delil işlevi gördüğünü göstermektedir. Ancak dikkat edilmelidir ki, ihtiyat doğrudan bir delil olarak değil ancak delillerin tükendiği yerde zorunlu ihtiyaca binaen kullanılmaktadır.

1.3.3. Mükellefin Görevini Yapma Konusunda Eğitilmesi

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadislerde zikretmiş olduğu şüpheli şeylerin varlığı ve bunları yapan kimselerin harama düşmüş olacaklarına dair açıklamaları, şüpheli durumların haramlara götüren bir vasıta olabileceği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ihtiyatın amaçlarından biri de harama götürme ihtimali bulunan yolların kapatılmasıdır. Ancak bunun sağlanabilmesi ancak mükellefin bu husustaki dikkatine bağlı olup, şüpheli meselelerde hassas olmayan bir kişi zamanla farkında olmaksızın haram konularda da hassaslığını kaybedebilmektedir. Âlimler bu hususta, küçük şeylere hassasiyet göstermeyen kimselerin daima daha büyük şeyleri işleme riskiyle karşı karşıya olduğunu ifade etmektedirler.¹⁴¹

Nitekim Kur’ân’ı Kerim’de zikredilen ‘..yaklaşmayın’, ‘bunlar Allah(c.c.)’ın sınır(hudut)larıdır onlara yaklaşmayın’¹⁴² ifadeleri Müslüman mükellefi bu yönde eğitici

¹³⁸ İbn Abdisselam, *Kavâ'idü'l-Ahkâm*, c. II, s.15.

¹³⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 87.

¹⁴⁰ İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*, c. II, s. 334.

¹⁴¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki-Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1959, c. IV, s. 291.

¹⁴² Bakara, 2/187.

niteliktedir.¹⁴³ Apaydın bu hususta, ihtiyatın amacının hukukta objektif bir ölçü getirmekten ziyade tek tek fertlerin tercih ve davranışlarına ilişkin olduğu ve sonuç itibarıyla ferdî dinî hayatı daha tatminkar bir derinliğe ve huzur ortamına çekmeyi amaçladığını ifade ederek mükellefin bu hususta kendini eğitmesinin önemini vurgulamaktadır.¹⁴⁴

1.3.4. Mükellefin Kalbinin Tatmin Olması

Belli bir bilince sahip olan kimselerin, ibadetlerini tam olarak yerine getirme düşüncesi ile harama düşme ya da görevi eksik yapmış olma endişesi onların daha dikkatli olmasına neden olmaktadır. Bu durum her ne kadar doğru ve haklı bir yaklaşım olsa da kimi zaman şeytanın vesvese telkin etmesi kişiyi zor duruma sokabilmektedir. Bu durum da kişinin yaptığı işten emin olmamasına, tatminsizliğine neden olur. İşte bu noktada orta yol bulunarak kalbin tatmin olması, sorumluluktan kurtulduğuna emin olması ve mükellefin inanç bakımından rahatlamasını sağlamak, ihtiyatın güttüğü amaçlardan bir tanesidir.¹⁴⁵

Nitekim Vâbısa b. Ma'bed'in 'iyilik nedir?' sorusunun karşılığında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in 'Kalbine danış; iyilik, kendisiyle nefsin ve kalbin tatmin olduğu şeydir, günah ise – insanlar sana fetva verse de- nefsin (içini/ruhunu) tırmalayan ve göğüste (kalpte) tereddüt meydana getiren şeydir.' şeklinde cevabı bu amaca işaret etmektedir.

1.3.5. Din ve Şerefın Korunması

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, “*Helâl apaçık bellidir. Haram da apaçık bellidir. Fakat ikisi arasında birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu onları bilmez. Her kim ki şüpheli şeylerden sakınırsa o, dinini ve ırzını korumuş olur. Her kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur.*”¹⁴⁶ hadis-i şerifinden anlaşılmaktadır ki, ihtiyatın önemli amaçlarından biri de dinin ve şerefın korunmasıdır. Hadiste din ve ırzın (şeref/itibar/onur) birlikte zikredilmesi, kişinin toplum içerisindeki dinî kimliğinin ve toplumsal değerlendirme açısından dinî hayatını ciddiye alan ve buna önem veren kişi olarak bilinmesinin önemine işaret etmektedir. Dinî yaşantısına dikkat eden ve önem veren kişiler, toplumun da güvenini sağlamaktadır. Nitekim şüpheli bir mesele hakkında ihtiyatlı davranmayan kişi, insanların aleyhinde yaptıkları muhtemel dedikodulardan da kurtulamaz.¹⁴⁷ Bu durum da kişinin onurunun zedelenmesine ve kişiliğinin itibarsızlaşmasına neden olmaktadır ki, kendi onurunu ve kişiliğini muhafaza etmesinin yolu, dinini selâmette tutması ile gerçekleşir. Dinin selâmeti ise ancak helal haram

¹⁴³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 89.

¹⁴⁴ Apaydın, “İhtiyat”, *DİA*, c. XXI, s. 577- 579.

¹⁴⁵ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 88.

¹⁴⁶ Müslim, *Musâkât*, 20, nr.:1599; Buhârî, *Buyû*, 2, nr.:2051.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. I, s. 127.

çizgisine riayet etmekle ve şüpheli durumlarda ihtiyatlı davranmak sureti ile, haramların (yasakların) aleyhinde helallerin (emirlerin) lehinde bir tutum sergilemekle gerçekleşir.¹⁴⁸

1.4. İhtiyatın Şartları

İhtiyat kavramı hakkından verilen bilgiler ifade etmektedir ki, İslâm hukukçuları İhtiyatı müstakil bir delil olarak kullanmışlar ve mutlak olarak olmasa da gerektiğinde dini hükümlere gerekçe göstermişlerdir. İstishâb, sedd-i zerâyî gibi birçok usûl kaidesinde olduğu gibi ihtiyat kavramı için de birtakım şartlar söz konusudur.

a. İhtiyat Naslara Aykırı Olmamalıdır.

İslâm Hukuku'nun ana kaynaklarının ilki Kur'ân-ı Kerim olup, sünnet dahil olmak üzere tüm hukuk kaynakları Kur'ân-ı Kerim'e aykırılık teşkil etmemelidir. Zira meşruiyeti Kur'ân-ı Kerim'e dayanmayan hiçbir delil veya kaide İslâm Hukuku açısından geçerli olmamaktadır. Dolayısıyla ihtiyat kavramının da geçerli ve meşru olabilmesi için Kur'ân'ı Kerim ve sünnet naslarına aykırılık teşkil etmemesi gerekmektedir. Zira naslara muhâlefet olması durumunda meşruiyetinden söz edilemez.

Günlük hayatta sıkça kullandığımız ihtiyat kavramının, nasların açık ifadelerine veya ruhuna aykırı bir durum içerisinde kullanılması caiz olmadığı gibi kullanılması halinde böyle bir ihtiyatın dinî bakımdan bir meşruiyeti de yoktur. İbn Kayyim ihtiyat hakkında şöyle demektedir: “Bilinmelidir ki, kişiye fayda veren ve Allah (c.c.)’ın kendisi sebebiyle mükâfatlandıracağı ihtiyat, sünnete uygun davranmak ile ve ona aykırı olanı terk etmek ile yapılan ihtiyattır. İhtiyat tam olarak buradadır. Aksi takdirde sünnetin dışına çıkan kimse kendi lehine ihtiyat yapmış olmaz ve gerçek ihtiyatı da terk etmiş olur.”¹⁴⁹ İbn Hazm ise bu konuyu, “Gerçek ihtiyat Kur'ân'ı Kerim ve sünnete bağlı kalmaktır”¹⁵⁰ şeklinde ifade etmiştir.

İhtiyatın naslara aykırılık teşkil eden durumlarından bir tanesi de, hakkında şüphe bulunan bir mesele hakkında Şârî tarafından bir açıklama yapılmamış olmasıdır. Bu durumda ihtiyat yapılabilir. Ancak eğer ki o durum hakkında Şârî’in bir açıklaması yahut hükmü bulunduğu halde kişi ihtiyat cihetine giderse, nassa aykırı hareket etmiş olmaktadır.¹⁵¹ Bu aykırılık, ya Şârî’in hakkında hüküm belirtmediği bir meselede istishaba göre hareket edilmesi yönündeki emrine uymamakla ya da bazı durumlarda zahirdeki duruma göre hareket edilmesi şeklindeki emrini yapmamakla olur.¹⁵²

¹⁴⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 90.

¹⁴⁹ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân*, c. I, s. 300.

¹⁵⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. V, s. 8.

¹⁵¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.264-265.

¹⁵² Semâ’î, *Nazariyyetü'l-İhtiyat*, s. 216.

b.İhtiyatı Gerektiren Kuvvetli Bir Şüphenin Olmalıdır.

Çalışmanın başından beri ifade edilmektedir ki ihtiyatın temel gerekçesi bir belirsizlik/şüphe durumudur. Dolayısıyla her şüpheyeye itibar edilememesi ve hangi tür şüphenin kabul edildiği hususunda ihtiyata mesnet olacak şüphenin mahiyetinin ifade edilmesi önem taşımaktadır. Zira mükellefin içinde oluşan her türlü şüpheyeye itibar edilerek ihtiyat yapılması durumunda ihtiyat belirsiz bir hal alarak istikrarsızlığa yol açabilir. Bundan dolayı ihtiyatın kuvvetli bir şüpheyeye dayanması gerekmektedir.

İbn Abdisselâm, ihtiyat ile hareket edilebilmesi için şüphenin mutlaka kuvvetli olması gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “Bazen vera’(ihtiyat), mefsedet veya maslahatların ortaya çıkması ihtimali sırasında zanna göre hareket etmeyi terk etmek şeklinde olabilir. İtibar edilmesi halinde, meşru maslahatların engellenmesine yol açacak her ihtimal, reddedilmiş olup itibara alınmaz.”¹⁵³ Yine İbn Teymiyye bu hususta, dinin temel ilkelerinin yani usûlün ihtiyatı yasaklamadığını ancak mücerret şüphe ile de sabit olmayacağını ifade etmektedir.¹⁵⁴ İbn Abdisselâm ise ihtimalin uzak olduğu durumlarda vera’ı yani ihtiyatı bir tür vesvese olarak nitelemektedir.¹⁵⁵

c.İhtiyat Mükellefi Sıkıntıya Sokacak Nitelikte Olmamalıdır.

Şüphesiz ki İslâm, dinî sorumluluklar da mükellefler için daima kolaylığı öngörmüş, sıkıntı ve zorluğa sebep olacak şeylerle mükellef tutmamıştır. Bu durum Kur’ân’ı Kerim ayetleri¹⁵⁶ ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünneti¹⁵⁷ ile de sabittir. Dolayısıyla ihtiyatın çerçevesi de mükellefi sıkıntı ve zorluğa sürüklememeli, kolaylık prensibi içerisinde olmalıdır. Zira İslâm hukukçuları ihtiyatı zarardan veya zarar ihtimalinden kesin surette hali olduğu zaman başvurulacak bir yol olarak ifade etmeleri de bu şartı vurgulamaktadır.¹⁵⁸

Bu şartın önemi, şüpheli şeyler (müştebihât) ile kolaylık ilkesi arasında bir denge kurma hususunda kendisini göstermektedir. İhtiyatın en hassas olduğu nokta bu denge unsurunun kurulamaması durumudur. Öyle ki bazı insanlar dinî yaşantılarında ihtiyatlı davranma düşüncesi ile hayatlarını çok zor durumlara sürüklerken, bazıları ise ‘dinde kolaylık vardır’ düşüncesinden hareketle helal ve haram noktasında şüphe içeren şeyleri önemsememe gafletine

¹⁵³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.266-267.

¹⁵⁴ İbn Teymiyye, Şeyhu’l-İslâm Takıyüddin Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm (ö. 728/1328), *Mecmû’u Fetâvâ İbn Teymiyye*, thk.: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine, 1995, c. XXV, s. 125.

¹⁵⁵ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 267.

¹⁵⁶ Kur’ân’ı Kerim’de kolaylık ile ilgili ayetler için bk.: Bakara, 2/185, 196; Taha, 20/26; İnşirah, 94/ 5,6; Talak, 99/4, 7; Hac, 22/78.

¹⁵⁷ Buhârî, İman, 30, nr.:39; Nesâî, İman, 28, nr.:5044.

¹⁵⁸ Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fî ‘İlmi Usûli’l-Fıkh*, thk.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alevânî, Câmi’atu’l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, Riyad, 1979, c. III, s. 244.

düşmektedirler. Dolayısıyla bu dengenin sağlanabilmesi için, ihtiyatın mükellefi meşakkate sokacak nitelikte olmaması öngörülmüştür.¹⁵⁹

Sözlükte ‘yük, külfet’ anlamlarına gelen meşakkat kavramı ile kastedilen hiçbir surette sıkıntının olmaması değil, mükellefin gücünü aşacak boyutta olan sıkıntı durumudur. Zira İnsanın bu dünya da imtihan için yaratılmış olması bazı meşakatlere katlanmasına da bir işarettir. Nitekim bu hususu Şâtibî: ‘Vera’ın bizzat kendisinin zor bir davranış olduğu hususunda söylenecek bir şey yoktur. Nitekim takva üzere yaşamının zor bir durum olduğu da gerçektir. Ne var ki, vera’ ve takvadaki zorluk, ilgili davranışların yapılması açısından değildir. Çünkü Yüce Allah dinde bizim için bir güçlük kılmamıştır. Zorluk nefsin alışık olduğu şeyleri terk etmesinde ve özellikle hevâlarını (arzularını) engellemesidir.’¹⁶⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Sınırı veya miktarı tespit edilemeyecek derecede belli olmayan helal-haram karışması durumunda mükellefin ihtiyattan muaf tutulmuş olması da bu şartın en belirgin tezahürlerinden biridir. Bu şart ile ilgili önemli olan bir diğer husus ise İslâm, denge dinidir ve bunun gereği olarak da Allah Teâlâ’nın mükelleften istediği şey, ifrat ve tefrite düşmeksizin din yoluna sülûk etmesidir.¹⁶¹ İfrât ve tefrite düşmeksizin itidalin benimsenmesi esas olup, ihtiyatlı olma hususunda da bu durum aynıdır.

Bu şartın açıklamalarından anlaşılmaktadır ki, mükellefin gücünü aşan onu sıkıntıya sokan hiçbir durum mükellefe yüklenmemiş ve ondan talep edilmemiştir. İslâm dininin, doğası gereği insanı imtihana tabi tutması da sıkıntının hiç olmadığı anlamına gelmemekte, sadece bu sıkıntı ve meşakkatin yine mükellefin üstesinden gelebileceği kadar olmasıdır. Zira yapılacak olan ihtiyatta da meşakkatin insan kapasitesinin üstünde olmayacağı ifade edilmiştir.

d.İhtiyatların Teâruzu Durumunda Güçlü Olan İhtiyat Öncelenmelidir.

Bir meselede ihtiyat ile hareket etmek isteyen kişinin, bazen aynı mesele için önünde birbiri ile çatışık halde birden fazla ihtiyat alternatifi bulunabilir. Böyle bir durumla karşı karşıya olan mükellef, ihtiyat alternatiflerinden hangisi en güçlü ise onu tercih etmelidir. İhtiyatın güçlülüğü, ona sebep teşkil eden istibah durumunun kuvvetiyle doğru orantılı olması hasebiyle, bu konuda tercih yapabilmek için belirleyici olan durum şüphenin kuvveti olacaktır.¹⁶² Nitekim bazı fikhî meselelerde hangi yönde ihtiyat yapılacağı ihtilaflı olabilmektedir.

Bu konuda, adet günlerini unutmuş ya da şaşırmış olan ve kendisinden hastalık kanı gelen kadının namaz durumundaki ihtilafları örnek verebiliriz. Çünkü bu halde olan kadın,

¹⁵⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 268.

¹⁶⁰ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, c. I, s. 165.

¹⁶¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 268.

¹⁶² Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 275.

normal adet günlerini karıştırdığı için, önceki adet günleri dışında namazı nasıl kılacağı ya da kılıp kılmayacağı konusunda bir ihtilaf (belirsizlik) vardır. Bu durumda gelen kanın adet kanı olması ihtimali daha kuvvetli bulunmaktadır. Kadının bu belirsizlik durumunda ihtiyatla hareket etmesi gerekir ancak ihtiyat bu günlerde namazını eda etmesi ile mi, terk etmesiyle mi olduğu konusunda bir belirsizlik vaki olmaktadır. Dolayısıyla bu noktada, farz olan namazın maslahatını gerçekleştirmek ile adetli iken namaz kılma mefsetetini bertaraf etme arasında bir teâruz vardır. Bu durumda hangi yönde ihtiyatlı olmak daha güvenli ve güçlü ise o yönde hareket edilmelidir. Böyle durumlarda kuvvetli ihtiyatın tespiti hususunda görüşler farklı olabilmektedir.¹⁶³

e.İhtiyat Kendisinden Beklenilen Amacı Gerçekleştirici Olmalıdır.

İhtiyattan beklenen en nihai amaç, kişinin şüphe ve belirsizlik içeren durumlarda lehinde olanı yaparak, mükellef tutulduğu sorumluluktan kesin olarak çıkmasıdır. Bir meselede uygulanacak olan ihtiyat bu amacı kesin yahut zann-ı galip ile gerçekleştirebilecek ise ihtiyat uygulanır, eğer ki bu durumda değil ise uygulanmaz.¹⁶⁴ Zira beklenen amaca ulaşmayacak olan ihtiyat bir anlam ifade etmeyeceği için, kişinin ihtiyatlı davranırken ihtiyattan beklediği amacı da göz önünde bulundurması gerekmektedir.

f.İhtiyat Başkalarının Hakları Konusunda Bir İhlâl Ya da İhlâlê Yol Açmamalıdır.

İhtiyat bazen özel ya da tüzel kişileri ilgilendirecek şekilde olabilir. Böyle bir durumda ihtiyat yapılmamalı, başlanmışsa da terk edilmesi gerekmektedir. Kerhî bu hususu, ‘İhtiyatla hareket etmek, Allah (c.c.) haklarında caiz, kul haklarında ise¹⁶⁵ caiz değildir.’¹⁶⁶ şeklinde ifade etmiştir. Bu prensibe göre de başkalarının haklarında bir ihlal ya da ihmal oluşturan bir ihtiyattan söz edilemez. Bu durum Hanefî doktrininde daha çok öne çıkmakta ve ‘Kul Hakkı ihtiyat üzerine bina edilmez.’¹⁶⁷, İhtiyatın sebebine işaretle de ‘Şüphe kul haklarına etki etmez.’¹⁶⁸ şeklinde ifadelerle açıklamışlardır.

¹⁶³ Fıkıh kitaplarında da bu konudaki görüşler farklılık arz etmektedir. Bk.: Serahsî, *el-Mebsût*, c. III, s.203, 207; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İztizkâr*, thk.: Sâlim Muhammed Ata-Muhammed Ali Muavviz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c. I, s. 340;

¹⁶⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.270.

¹⁶⁵ İslâmî Kaynaklarda, insanların gereğini yerine getirmekle yükümlü oldukları haklar ‘Hukûkullah –Allah Hakları’ ve Hukûk-ı İbâd-Kul Hakları’ şeklinde iki kısma ayrılmış, bazı kaynaklarda bunlara bir de ‘Hem Allah Hakkı Hem de Kul Hakları’ eklenmiştir. Hukûkullahı riayet ‘Allah’ın emrine saygı’, Hukûk-ı İbâda riayet ise ‘Allah’ın yarattıklarına şefkat’ deyimleriyle ifade edilir. Mustafa Çağırıcı, “Kul Hakkı”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 350-351.

¹⁶⁶ Kerhî, Ebu’l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl (ö. 340/952), *el-Usûl* (Debûsi’nin Tesîsü’n-Nazar, Thk.: Mustafa el-Kabbânî, Dâru’bni Zeydün, Beyrut içinde), s. 166.

¹⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 88.

¹⁶⁸ Kâsânî, *el-Bedâi’u’s-Sanâ’i*, c. VII, s. 7.

1.5. Meşrûiyeti Açısından İhtiyat Kısımları

Dini terminolojinin yanı sıra İslam hukukunda ihtiyat kavramı bir kaide/ilke olarak ele alınmamıştır. Sadece gerekli hususlarda kullanılması ve uygulanmasının teşvik edilmiş olması da dinin kendisine izin verdiği kadar ve meşruiyet temeli kadardır. Bu durumdan dolayı fikhî bakımdan ihtiyatın sınırlarının belirlenmesi açısından ihtiyatın meşru olanının meşru olmayanından ayırt edilmesi gerekmektedir.¹⁶⁹ Nitekim böyle bir ayrımın yapılmaması birtakım olumsuzluklara neden olmaktadır ki, mükellefin din adına yapacağı her tedbirli tutum ihtiyat kapsamında değerlendirilir ve vesvese, boş kuruntular gibi şeytanın işleri de ihtiyat yerine koyularak sevap beklentisine girilir. Dolayısıyla bu durumun da din de bir gereği yoktur.

Meşrûiyet açısından ihtiyat, meşru olan ihtiyat ve meşru olmayan ihtiyat şeklinde sınıflandırılmıştır.¹⁷⁰ Meşru olan ihtiyat, dinin kendisine izin verdiği ve naslarda dayanağı bulunan ihtiyat olup vacip ve mendup olarak ikiye ayrılırken; meşru olmayan ihtiyat, dini bakımdan bir temeli olmayan, Kur'ân'ı Kerim ve sünnetin genel prensiplerine aykırılık teşkil eden ve çoğu zaman kınanmayı gerektiren ihtiyati davranışlardır.

1.5.1. Vacip İhtiyat

Mükellef ibadetlerle ilgili belirsiz bir mesele ile karşılaştığı zaman sorumluluktan kurtulmak için bir ihtiyat yolu arar. Ancak her meselenin niteliği ve özelliği farklı olduğu için uygulaması gereken ihtiyatın hükmü de farklılık göstermektedir. Nitekim vacip olan ihtiyat, daha çok ibadetlerde ve furû-ı fıkıh'ta kullanılmaktadır. İhtiyatın vacip olduğu durumlarda fakihlerin '...ihtiyat vaciptir' ifadelerini kullandıkları da görülmektedir.¹⁷¹

Diğer taraftan bir şeyin aslı haram ise o konuda ihtiyatlı davranmak vaciptir.¹⁷² Yani aslı haram olan bir meselede sonradan bir şüphe vaki olursa bu durumda o meselenin haramlığını esas alarak ihtiyatlı hareket etmek gerekir.

Bir diğer husus ise, eğer bir şeyin aslı farz ise bu durumda da ihtiyatlı olmak vaciptir.¹⁷³ Yani aslı farz olan bir meselede sonradan bir şüphe vaki olursa ihtiyaten vacipliği esas alarak bir tutum belirlemek gerekir.

¹⁶⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 94.

¹⁷⁰ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.94-98.

¹⁷¹ Merginânî, *el-Hidâye*, c. II, s. 95.

¹⁷² Serahsî, *el-Usûl*, c. II, 164; a.mlf., *el-Mebsût*, c. XXX, s. 296; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. III, s. 328.

¹⁷³ Emir Padişah, Muhammed b. Emin b. Mahmûd (ö. 972(1564), *Teyşîru't-Tahrîr*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1996, c. II, s. 126.

1.5.2. Mendup İhtiyat

Bu ihtiyat dini bakımdan zorunlu olmayıp, kişinin ihtiyatlı davranması halinde kulluk sorumluluğundan kurtaran ve takva (züh/vera') göstergesi olarak teşvik edilen bir ihtiyattır. Takva, vera', zühd, ihtilaflardan kaçınma, ihtilafların uzlaşımını sağlama gibi gerekçelere dayanan bu ihtiyat mükellefi bağlayıcı değildir ancak ilgili meselelerde dikkatli davranmak daima iyi bir hareket olarak telakki edilmiştir.¹⁷⁴

1.5.3. Mekrûh İhtiyat

Mekruh ihtiyat, bir ihtiyatın yapılmasının sonucu mekruh bir fiilin ortaya çıkmasına yol açıyorsa bu durumda hüküm bakımından ihtiyat yapmak mekruh olmaktadır. Mesela, kişinin abdest azalarını üç kere yıkayıp yıkmadığı konusunda tereddüte düşerek ihtiyaten dördüncü kez yıkaması mekruh olmaktadır.¹⁷⁵ Aynı şekilde ibadetlerde ise ihtiyat, vacip olduktan sonra söz konusu olur, vacip olmadan ihtiyat bid'attır, dolayısıyla mekruhtur. Bu durum da dinen uygun görülmemektedir.¹⁷⁶

1.6. İhtiyatın Delil Değeri

İhtiyat ilkesinin, İslâm fıkıh literatüründe çerçevesi net olarak çizilmiş bir tanımı ve teorik anlamda bir alt yapısı yoktur. Ancak ihtiyat, fıkıhın hemen hemen tüm konularında farklı şekillerde karşımıza çıkmasına yol açmıştır. Fıkıhî konularda ihtiyat ilkesine yapılan atıfların literatürde sıklıkla yer almasına rağmen onun delil değeri hakkında İslâm fakihleri herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Ancak İhtiyatın delil değeri hakkında yahut hükümlerde kendisine istinad edilebilecek meşru bir ilke olup olmadığı hususunda İslâm hukukçuları arasında bir fikir birliği de mevcuttur.¹⁷⁷

Diğer taraftan ihtiyat hakkında hem usûl hem de furû alanında kullanımına dair yapılan açıklamalar şunu ortaya koymaktadır ki, İhtiyatın bir istishâb, istihsân, kıyas gibi İslam Hukuk kaynağı gibi ele alınmamış olması ihtiyat ilkesinin dışlandığı anlamına gelmemektedir. Aksine ihtiyatın gerekli olduğunu belirten ifadelerin kullanılması, teoride ele almadıkları delil değerini pratikte kabul ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla İslâm hukukçularının ihtiyatı dinî hükümlerde önemli bir ilke olarak ele aldıklarını söyleyebiliriz.

Biz İhtiyatın delil değeri başlığı altında, ihtiyata mesnet teşkil eden delilleri, usûl ve furû eserlerinden ve daha önce yapılan çağdaş çalışmaların tespitinden çıkarmaya çalışarak,

¹⁷⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 96.

¹⁷⁵ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.98.

¹⁷⁶ İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (ö. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk.: Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., c. I, s.88.

¹⁷⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.223.

Kur'ân'ı Kerim ayetleri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nakilleri ve fakihlerin görüşleri ile aklî gerekçeler bağlamında ele almaya çalışacağız.

1.6.1. Kur'ân'ı Kerim Âyetleri

İslâm Hukuku söz konusu olduğu zaman hükümlerin birinci derecede kaynağı Kur'ân'ı Kerim olduğu için ihtiyatın delil değeri konusunda da ilk başvurulacak merciin Kur'ân'ı Kerim ayetleri olması aşikâr bir durumdur. Kur'ân'ı Kerim'de ihtiyatlı olmanın önemi ve gerekliliği hususunda pek çok ayet vardır ki bu âyetler şu şekildedir:

Birinci Âyet: Nisâ Sûresi'nde kadınlara mehirlerinin verilmesinin emredildiği şu âyet: “*Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yiyin.*”¹⁷⁸

Ayetten anlaşılmaktadır ki, kadınların mehirlerinden bir kısmını kocalarına vermeleri halinde bu helâl ve câizdir.¹⁷⁹ Âyeti kerime'de zikredilen bir ibâreyi birtakım müfessirler ihtiyat düşüncesi ile yorumlamışlar ve kadının verme şeklini ifade eden ibarenin ‘وهبث / bağışlarsa’ yerine ‘فَانْ طِبْنَ لَكُمْ / gönül hoşluğu ile’ şeklinde olmasına dayanarak, kadınların mehirden vereceği miktarı kocanın alması konusunda ihtiyatlı olmanın vücûbiyetine delâlet ettiğini söylemişlerdir.¹⁸⁰ Buradaki ihtiyatın gerekçesi kadınların mehirlerinden verdiklerini tam bir gönül hoşnutluğu ile vermeme ihtimalindendir. Zira kadınların vermekten vazgeçme hakları vardır. Bu nedenle ihtiyat gereklidir.¹⁸¹

İkinci Âyet: “*Ey İman Edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın birçoğu günahtır.*”¹⁸²

İbnu'-Subkî bu ayet-i kerime de tespit etmiş olduğu ile ihtiyat bağlantısını şu şekilde açıklamaktadır: ‘ Bir defasında bu kaide (ihtiyat kaidesi) için –zannın birçoğundan sakının- ayetiyle istidlâl etmek aklıma geldi. Açıktır ki, ayet günah olan şeyi işleme endişesinden dolayı, günah olmayan bazı şeylerden kaçınmayı emretmektedir. İşte bu ihtiyatın ta kendisidir. Bu güzel bir istinbattır.’¹⁸³ Nitekim ayet dikkatlice incelendiğinde bu anlamı çıkarmak mümkündür.¹⁸⁴ Diğer taraftan İbnu's-Subkî' den önce ayetin bu yönü ile ilgili bir bilginin bulunmaması da onun bu tespitini özgün kılmaktadır.

¹⁷⁸ Nisâ, 4/4.

¹⁷⁹ İbn Âşûr, Muhammed Ettâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sehnûn, Tunus, 1997, c. IV, s. 232.

¹⁸⁰ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1143), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't- Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1986, c. I, s.471; Râzî, Fahrûddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000, c. IX, s. 493.

¹⁸¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.230.

¹⁸² Hucurât, 49/2.

¹⁸³ İbnu's-Subkî, *el-Eşbâh ve '-Nezâir*, c.I, s. 110.

¹⁸⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.225.

İbn Âşûr da ayeti bu yönüyle açıklarken şöyle demektedir: ‘Bu isti’nâfî¹⁸⁵ açıklama, günaha düşmekten sakındırma (korkutma) anlamıyla sınırlıdır. Yoksa kaçınılması emredilen zan çeşitlerini açıklamak değildir. Çünkü sakınılması gereken zanlar çok çeşitlidir. Âyetteki bu cümle bu tür zanların sonuçlarına dikkat çekerek ayrıntıyı zikretmemiştir. Zira daha fazla ihtiyatlı olunmasına teşvik olması için ayrıntılar müphem bırakılmıştır.’¹⁸⁶ Nitekim bu izahlar ve yorumlamalar, ayetin ihtiyatın lüzumuna delalet yönünü ortaya koymaktadır.

Üçüncü Âyet: Bakara Suresi, “*Sözleştiklerinde sözlerini yerine getirir (ahidlerine vefâ gösterir) ler.*”¹⁸⁷

İbn Âşûr, müminlerin vasıflarının sayıldığı Bakara Suresinin bu ayeti ile ihtiyat ilişkisi için, ayetteki ifadenin ancak yerine getirilebilecek sözlerin verilmesi hususunda ihtiyatlı davranmanın vucûbiyetine tenbih yoluyla delalet ettiğini söylemektedir.¹⁸⁸

Dördüncü Âyet: “*İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır. O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.*”¹⁸⁹

Bu iki ayet, zahirde etkileyici güzel sözlerle samimiyet gösterip akabinde ise sözü ile özünün farklı olduğunu kötü davranışları ile ortaya koyan kimseyi yani münafık kimseyi açıklamaktadır. Dolayısıyla bu iki âyet, bu tür kişiler hakkında ihtiyatlı olunması ve bu kimselerin sözlerine aldanılmaması gerektiğine delâlet etmektedir.¹⁹⁰ Bu iki ayetin ihtiyata delâletine dair Cessâs; ‘Bu ayet, bu tür insanlar hakkında din ve dünya işleri konusunda ihtiyatlı olmayı, din ve dünya işlerinde insanlara güvenmekle emrolunduğumuz hususlarda araştırma yapmaksızın o kimselerin zâhiri durumlarıyla yetinmemiz gerektiğini emretmektedir.’¹⁹¹ şeklinde açıklamış, Kurtubî ise ayetin ihtiyata tenbih yoluyla delalet ettiğini ifade etmiştir.¹⁹²

¹⁸⁵ İsti’nâf: sözlükte ‘yeni’ anlamına gelen ünûf veya ‘bir şeyin başı, ucu, burun’ manasındaki enf kökünden türeyen İsti’nâf kelimesi ‘yeniden başlamak, yenilemek, tekrarlamak’ demektir. Meânî ilminde, önceki cümlelerin gerektirdiği ve bu cümlede gizli bulunan soruya cevap konumunda olması sebebiyle takip eden cümleyi arada vav bağlacı kullanmadan ayırmaya ‘isti’nâf’ denir. Öndeki cümleye vav ile bağlanmayarak ondan ayrılmış olan ikinci cümle ‘İsti’nâf ve müste’nefe’ adlarıyla anılır. İsmail Durmuş, “İsti’nâf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, s. 367.

¹⁸⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c.XXVI, s. 251.

¹⁸⁷ Bakara, 2/ 177.

¹⁸⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. II, s. 131.

¹⁸⁹ Bakara, 2/204-205.

¹⁹⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.I, s. 396.

¹⁹¹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.I, s. 396.

¹⁹² Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Thk: Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kutubî’l ‘Mısriyye, Kahire, 1964, c. III, s. 15; Krş.: Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (ö. 745/1344), *Bahru’l-Muhît*, Thk: Sıdkî Muhammed Cemil, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1999, c. II, s. 328.

Beşinci Âyet: “*Ey İman Edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de yaptığınıza pişman olursunuz.*”¹⁹³

Âyet açık bir şekilde, fâsık kimselerin getirdiği haberler hususunda tavakkuf etmek gerektiğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁴ Tavakkuf kavramının ne anlamına geldiğini ihtiyat ile ilgili kavramlar bahsinde açıklamıştık ki bu bilgiler ışığında, durum açıklığa kavuşuncaya kadar tavakkuf etmenin bir tür ihtiyat olduğu dikkat alındığında ayetin ihtiyat ile ilişkisi daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁹⁵ Zira tevakkufun da bir nev’i ihtiyat olduğu dikkate alınırsa ayetin ihtiyat ile ilişkisi yoruma ihtiyaç olmaksızın ortaya çıkmaktadır.

Fâsık kavramı, sözlükte ‘hurma ve benzeri şeyler için kabuğunu yırtıp çıkmak, belirli sınırı aşmak’ anlamına gelen fâsık veya fûsûk kökünden türemiş bir sıfat olan fâsık, farklı mezheplere mensup âlimler tarafından farklı tarifleri bulunmaktadır. Terim olarak ise ‘haktan sapan, Allah’ın emirlerine itaatten ayrılan âsi mümin veya kâfir’¹⁹⁶; ‘dîni yaşantısına özen göstermeyen, içki içmek, zina etmek vb. büyük günahlara devam eden kimse’¹⁹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Tariflerden de anlaşılmaktadır ki, böyle kimseler yasak ve günah olan eylemleri önemsemeyebilir ve bunları işlemekte pek sakınca görmeyebilirler. Bu durumlar fâsık kimsenin haberinin şüpheye ve ihtilafa açık olmasına neden olmakta ve onun getirdiği haberin doğru olabileceği gibi yanlış da olabileceği kanaati oluşmaktadır. Bu ihtimal sebebiyle ayette onların getirdiği haberlerin araştırılması gerektiğinin ifade edilmesi ihtiyata dayalı bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Altıncı Âyet: “*Allah’tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da düşmanca, bilgisizce Allah’a söverler.*”¹⁹⁸

Esasen sedd-i zerâyî’e dayanak teşkil eden delillerin çoğunun ihtiyatın meşruiyetine de delil teşkil ettiğini ve sedd-i zerâyî’nin bir tür ihtiyat olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu ayet hem ihtiyatın hem de sedd-i zerâyî’in delilini oluşturmaktadır. Şevkânî bu ayetin, ‘kötülüğe götüren sebeplerin önünün kapatılması ve şüpheye götüren yolların kesilmesi hususunda çok köklü bir asıl’ olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹³ Hucûrât, 49/6.

¹⁹⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. III, s. 50; Serahsî, *el-Usûl*, c. I, s. 371; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXV, s. 32; Zeylâî, Fahrudin Osman b. Ali (ö. 743/1343), *Tebyînu’l- Hakâik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Dâru’l- Kitâbi’l-İslâmî, Kahire, 1895, c. IV, s. 219.

¹⁹⁵ Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münir*, Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, Dimeşk, 1997, c. XXVI, s. 229.

¹⁹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Fâsık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XII, s.202.

¹⁹⁷ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-Râik*, c. IV, s. 284.

¹⁹⁸ En’âm, 6/108.

¹⁹⁹ Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1255/1839), *Fethu’l-Kadîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts., c. II, s. 150.

Yedinci Ayet: “*Ve korksunlar o kimseler ki, arkalarından küçük, zayıf çocuklar bırakacak olsalardı, onların üzerine korkup endişede bulunacaklardı. O halde Allah Teâlâ’dan sakınsınlar ve dürüst söz söylesinler.*”²⁰⁰

Bazı müfessirler, bu ayetin ölen kişinin geride kalması muhtemel bakıma ihtiyacı olan çocuklar için ihtiyatı gerektirdiğini ifade etmişlerdir.²⁰¹ Bu ayet insanların kendi çocuklarının yanında yetim çocuklar hakkında da aynı düşüncelerini yani empati kurmayı, Allah (c.c.)’tan korkmaları ve dürüst olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Âyet bu anlamda kişinin başka çocuklar ve yetimler hakkında tutum belirlerken kendi çocuklarını düşünerek ihtiyatlı olmalarını ve ona göre tavır takınmalarını belirtmektedir.²⁰² Burada ki ihtiyat aynı zamanda, ölmek üzere olan kimselerin geride kalan çocuklarına miras bırakması ile de ilgilidir.²⁰³

Konumuz, ihtiyatın meşruiyetine dair Kur’ân’ı Kerim’den vermiş olduğumuz bu ayetler ile sınırlı olmayıp, Âlimlerin tespitlerinden hareketle burada zikrettiğimiz ayetler dışında ihtiyata delalet edebilecek başka ayetler de tespit etmek mümkündür. Kur’ân’ı Kerim’de “yaklaşmayın”²⁰⁴ vb. ifadelerin kullanıldığı ayetler; zan ve ihtimal içeren durumlarda hareket tarzını belirleyen ayetler ve “endişe ederseniz”²⁰⁵ vb. ifadelerin geçtiği ayetler, ihtiyatın meşruiyetine dair doğrudan yahut dolaylı olarak delil olarak zikredilebilir.²⁰⁶

1.6.2. Sünnet

İslam Hukukunun Kur’ân’ı Kerim’den sonra ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünnetinde de çok sayıda ihtiyatın meşruiyetine dair deliller bulunmaktadır. Bunların bir kısmı açık ve net bir şekilde ihtiyata işaret etmekte iken bir kısmı dolaylı biçimde işaret etmektedir. Diğer yandan ihtiyatın istenen, tasvip ve teşkil edilen bir tutum olarak ifade edildiği birçok sünnet bulunmaktadır. Bu bağlamda ihtiyatın meşruluğuna doğrudan ya da dolaylı olarak işaret edilebilecek hadisler şu şekildedir:

Birinci Hadis: Numan b. Beşîr (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.v.) şöyle nakletmiştir: “*Helal apaçık bellidir. Haram da apaçık bellidir. İkisi arasında bir takım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu onları bilmezler. Her kim ki şüpheli şeylerden sakınırsa, o kişi dinini ve ırzını korumuş olur. Her kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur. Tıpkı koruluk etrafında (hayvanlarını) güderken koruluğun içinde otlatmak üzere (koruluğun sınırını aşıp içinde otlatma riskiyle karşı karşıya) olan çoban gibidir. Haberiniz olsun! Her kralın bir koruluğu*

²⁰⁰ Nisâ, 4/9.

²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. IX, s. 161; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, c. I, s. 429.

²⁰² Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.232.

²⁰³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.232.

²⁰⁴ Nisâ, 4/43; En’âm, 6/151, 152; İsrâ, 17/32, 34.

²⁰⁵ Bakara, 2/230/ 239; Nisâ, 4/3, 35, 101; Tevbe, 9/28.

²⁰⁶ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.233.

vardır. Haberiniz olsun ki Allah (c.c.)'ın koruluğu da O'nun koyduğu haramlardır. Yine haberiniz olsun! Vücutta bir et parçası vardır ki o düzeldiğinde vücudun tamamı düzelir. O bozulduğunda vücudun tamamı bozulur. Dikkat edin! O (et parçası) kalp'tir."²⁰⁷

Bu hadis Müslim'in Sahîh'inden alınmıştır ancak başka kaynaklarda farklı rivayetlerle de zikredilmiştir.²⁰⁸ Bu hadis-i şeriften anlaşılmaktadır ki, dini hükümler üç kısımdır; ilki, bir şey ya yapılması istenen ve terk edilmesine ceza gerektiren durumdur ki bu açık helal. İkincisi, terkedilmesi istenen ve yapıldığı takdirde ceza gerektiren durumdur ki bu açık haram. Üçüncüsü ise helal mi haram mı olduğu belli olmayan ikisi arasındaki durumdur.²⁰⁹ Üçüncü kısımda yer alan şüpheli tutumlardan kaçınılması gerekmektedir. Kişinin kaçınması durumunda, eğer sakınılan durum haram cihetinde ise kişi onu terk etmekle günahattan kurtulmuş olur; eğer ki helal cihetinde ise de günah işlememe niyetiyle o fiili yapmamış olduğundan sevaba müstehak olmaktadır.²¹⁰

Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.v.) üçüncü kısımda yer alan durumların yani müştebihat'ın²¹¹ insanlar tarafından bilenemeyeceğini söylemiştir. Bu da, bazı insanlar tarafından yani müctehid âlimlerce bilinebileceğini göstermektedir.²¹² Buradan hareketle müştebihat hakkında âlimler farklı yorumlar yapmışlar ve bu yorumların ortak noktasını, 'müştebihatın helal mi haram mı olduğunun kesin söylenemediği ve dolayısıyla hakkında şüphe ve tereddüt bulunan şeyler olması' durumu oluşturmaktadır. Söz konusu hadisin ihtiyat ile ilişkisi de bu noktada ortaya çıkmaktadır ki, şüphe ve tereddüt içeren durumlardan sakınmak tavsiye edildiği için ve bu sakınmanın da o kapsamdaki işlerin yapılmaması yönünde ihtiyatlı davranma ile mümkün olacağı durumudur.²¹³ Bazı âlimler de bu hadisin sakınılması gereken şüpheli şeyler hususunda vera'ın yani ihtiyatın temelini oluşturduğunu ifade etmektedirler.²¹⁴

İkinci Hadis: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene bak."*²¹⁵

²⁰⁷ Müslim, Müsâkât, 20, nr.:1599.

²⁰⁸ Buhârî, Buyû, 2, nr.:2051; İbn Mâce, Fiten, 14, nr.:3984.

²⁰⁹ Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1971, c. XI, s. 27-28; Azîmâbâdî, Ebu't-Tib Muhammed Şemsu'l-Hak (ö. 1329/1911), *Avnû'l-Mâbud Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, c. VIII, s. 13.

²¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. IV, s. 291.

²¹¹ Müştebihât: Tefsir ilminde müştebih kelimesinin çoğuludur ve sözlükte 'birbirine benzemek, şüphe etmek' anlamındaki istibâh masdarından türeyen müştebih kelimesi, 'benzeyen, hakkında şüpheye düşülen şey' demektir. Hasan Keskin, "Müştebih", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 169.

²¹² Nevevî, *el-Minhâc*, c. XI, s. 27-28.

²¹³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 235.

²¹⁴ Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, Thk.: Şuayb Arnavut-Muhammed Zübeyr Sâviş, el-Mektebetu'l-İslâmî, Dimaşk, 1983, c. VIII, s. 13.

²¹⁵ Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyameti ve'r-Rekaik, 60, nr.:2518.

Bu hadis Fıkıh literatüründe ihtiyatın söz konusu edildiği birçok yerde sıklıkla zikredilmekte, hatta ihtiyatın gerekçesi olarak nitelendirilmektedir.²¹⁶ İhtiyat şüpheli durumlarda söz konusu olduğu için, şüpheli şeyleri terk etmenin ihtiyatî bir tutum olduğu da aşikâr bir durumdur. Dolayısıyla söz konusu hadisin ihtiyata delaleti açık bir durumdur.

Üçüncü Hadis: Ebû Hureyre (r.a.)’ den rivayetle Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Sizden biriniz uykusundan uyanınca, elini üç kez yıkamadıkça su kabına sokmasın. Çünkü o elinin nerede gecelediğini bilmez.”*²¹⁷

Hadiste geçen elinin nerede gecelediği ifadesi ile kastedilen, insanın uyku esnasında kontrolünün kaybolması, elinin temiz olmayan yerlere götürmesinin kuvvetle muhtemel olmasından dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.), uyanınca ellerin yıkanmasını emretmiştir.²¹⁸ Zira bu durum çok sık olmamakla beraber, kuvvetli ihtimal (şüphe) bulunmasından dolayı ihtiyatlı davranılması gerektiğini vurgulamaktadır. İhtiyatın mahiyeti hususunda belirtmiş olduğumuz, İbnu’s-Subkî’nin, ‘olmayanı var, mevhum olanı da gerçekleşmiş gibi kabul etmek’ şeklindeki ihtiyat tarifi de bu hadisin ihtiyat için meşru bir dayanak olduğunu göstermektedir.²¹⁹

Dördüncü Hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.) başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur; *“ Kul sakıncalı olan şeyden kaçınmak için sakıncasız olanı dahi terk etmedikçe muttakiler derecesine erişemez.”*²²⁰

Söz konusu hadiste geçen ‘sakıncalı olan’ dan maksat haram olan şeyler, ‘sakıncasız olan’ dan maksat ise gereksiz, fuzulî mübahlar olarak izah edilmiştir.²²¹ Fuzuli mübahlar hususunda Gazâlî; ‘mübahların aşırı, gereğinden ve ihtiyaçtan fazlasını sürekli yapmak harama ve isyana götürebilir’ şeklinde ifade etmiştir.²²² Söz konusu Hadis-i Şerif’ten anlaşılmaktadır ki, Resûlullah (s.a.v.) bu hadiste mübahların kullanımında dahi ihtiyatlı olunması gerektiğine işaret etmiştir. Devamında zikredilen muttakiler derecesine ulaşmanın şartı olarak da harama düşme tehlikesinden dolayı mübah eylemlerden kaçınmayı öngörmüştür. Bu durumda mükellefin dini hayatı bakımından ihtiyatlı olmasıdır.²²³

²¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XVI, s. 87; Mergînânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 130.

²¹⁷ Buhârî, *Vudû’*, 26, nr.:162.

²¹⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 236-237.

²¹⁹ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c. III, s. 359; İbn Nuceym, *el-Bahru’r-Râik*, c. I, s. 83.

²²⁰ Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyâmeti Ve’r-Rekâik*, 19, nr.:2451.

²²¹ Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurrâuf b. Tâci’l-‘ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî (ö. 1031/1622), *Feydu’l-Kadîr Şerhu Câmiu’s-Sağîr*, Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, Mısır, 1356, c. VI, s.443.

²²² Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn*, c. II, s. 97.

²²³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 238.

Beşinci Hadis: Vâbisa b. Ma'bed (r.a.)'den rivayet edildiğine göre şöyle dedi: *“Resûlullah (s.a.v.)’in huzuruna varmışım ki Resûlullah bana: ‘İyiliğin ne olduğunu sormaya mı geldin?’ buyurdu. Ben de: ‘Evet yâ Resûlullah!’ dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) bana şunları söyledi: ‘Kalbine danış. İyilik, nefsin uygun gördüğü ve yapılmasını kalbin onayladığı şeydir. Günah ise içini (nefsini/ruhunu) tırmalayan ve başkaları sana yap diye fetvalar verse bile içinde (kalpte) şüphe ve tereddüt uyandıran şeydir.’”*²²⁴

Dârimi’nin rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Vâbisa’ya ısrarla ‘gönlüne sor, kalbine danış’²²⁵ buyurması, her kimsenin içinde yaşamış olduğu sorununu kendisinin daha iyi bileceğini ve kendisinde bir şüphe tereddüt ortaya çıkınca da o durumdan uzaklaşması gerektiğini ifade etmektedir. Zira şüphe ve tereddüt durumları ihtiyat ile amel etme hususunda en önemli gerekçelerdendir. Dolayısıyla bu durum da söz konusu hadis-i şerif ile ihtiyat arasındaki bağlantıyı oluşturmaktadır.

İhtiyatın meşruluğuna dair, sünnette ihtiyatın konumunu açıkça ortaya koyan bu hadislerin akabinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şüpheli durumlardan kaçınarak ihtiyatı dikkate aldığını, içinde şüphe bulunan hususlarda daima ihtiyat çerçevesinde bir tutum benimsediğini gösteren bir takım uygulamaları da mevcuttur. Söz konusu bu uygulamalardan birkaçı şöyledir ki:

Resûlullah (s.a.v.) eşi Ümmü Seleme’ye: *“Sizden birinizin, verebileceği bir malı bulunan mukatep kölesi olursa, ona karşı örtünsün”* buyurmuştur.²²⁶ Hadiste geçen böyle bir kölenin mükâtebe²²⁷ anlaşması gereği ödeyebileceği ya da verebileceği herhangi bir şeyinin olması durumunda, o kölenin hürriyetine kavuşmasına az kaldığını göstermektedir. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v.) ihtiyaten mahremiyet kurallarına uymayı emretmiştir. Nitekim Hattâbî de bu hadis-i Şerif’te Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ihtiyatlı olmayı kastettiğini söylemektedir.²²⁸

Söz konusu bu uygulamalara bir örnek de Buhârî’de nakledilmektedir. “Enes (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) yolda bir hurma buldu ve *‘Bu hurmanın sadaka olması ihtimalinden korkmasaydım, onu yerdim.’* buyurdu.²²⁹ Bu hadis-i Şerif Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şüphe içinde bulunduğu hallerde ihtiyatlı bir şekilde hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim Hattâbî de bu hadisin vera’ konusunda bir asıl olduğunu ifade etmektedir.²³⁰

²²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, c. IV, s. 227,228. Dârimî, *Buyû*, c. III, s. 1649, nr.:2575.

²²⁵ Dârimî, *Büyû*, c. III, s. 1649, nr.:2575.

²²⁶ Ebû Dâvûd, *İtk*, 1, nr.:3928; Tirmizî, *Buyû*, 35, nr.:1261; İbn Mâce, *İtk*, 3, nr.:2520.

²²⁷ Mükâtebe: “sözlükte ‘yazmak’ anlamındaki ketb kökünden türemiş olup, ‘yazışmak’ anlamında, Fıkıh terimi olarak ise, ‘köle veya cariye’nin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eder.” Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 531-533.

²²⁸ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (ö. 388/998), *Meâlimü’s-Sünen*, Matbaatü’l-‘Ilmiyye, Halep, 1932, c.IV, s.63.

²²⁹ Buhârî, *Lukata*, 6, nr.:2431; Müslim, *Zekat*, 50, nr.:164-165.

²³⁰ Hattâbî, *Sünen*, c.II, s.72.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) fiili uygulamalarından aldığımız bu iki örnekten anlaşılmaktadır ki, Hız. Peygamber (s.a.v.) şüphe ve tereddüt bulunduran her türlü durumda ihtiyatı göz önünde bulundurmuş, insanlara da şüphe barındıran her hususta ihtiyatlı davranılmasını emretmiştir. Sözlü ve fiili sünnetten verilen bu örneklerin yanı sıra, hadis literatüründe Hız. Peygamber (s.a.v.)'in daha birçok noktada ihtiyat uygulamaları da mevcuttur.

1.6.3. Akli Deliller

İnsanın, risk, şüphe ve tereddüt içeren durumlara karşı ihtiyatlı davranması dinî bir durum olduğu kadar, doğası ve fitratı gereği fitrî bir duygu olduğu da söylenebilir. İnsanın fitratında bulunan bu duygu, insanı dini ve dünyevi yaşantısında temkinli davranmasına ve tedbirli olmasına yöneltmektedir. Bu durum da ihtiyatın meşruluğuna dair aklî bir delil olmaktadır. Fıkıh literatüründe birinci ve ikinci kaynaklar olan, Kur'ân'ı Kerim ve Sünnet'te ihtiyatın meşruiyetini ele aldıktan sonra, aklî delilleri Semâ'î'nin konu ile ilgili tespitleri bağlamında ele alacağız. Şöyle ki;

1.Akl-ı Selim olan herkes, dinî hayatta ihtiyatın lüzumu için delillerin uzun bir şekilde zikredilmesine ihtiyaç olmadığını kabul etmektedir. Dinî yaşantısında ihtiyatlı davranan kimse mükâfatlandırılırken, gerekli yerde ihtiyatı ihmal eden cezalandırılır.²³¹

2.Tecrübeler göstermiştir ki, insanlar dünyevi hayatında olası zararlar ve kötü sonuçlarına karşı teyakkuz halinde olmaya, tedbir almaya ve her türlü vasıtaya tutunmaya çalışırlar. Bu durumda akıl, kişinin zararına olan şeylerden kaçınmayı ve yararına olacak şekilde hareket etmesini gerektirir. Dolayısıyla insanların ihtiyatlı olmada, kendi hayatı için bir faydası olmasaydı bu yönde çabaya da ihtiyaç duymazdı.²³²

3.Herhangi bir meselenin hükmü konusunda vacip olması veya başka bir hükme sahip olması arasında bir tereddüt yani şüphe hali söz konusu ise, iki ihtimal vardır: birinci ihtimal, o mesele hakikatte vaciptir ya da değildir ve eğer vacip ise terk edilmesi dinî açıdan kişi için zarardır. Ancak vacip değil ise kişi için herhangi bir zarar yoktur. İkinci ihtimal ise, o mesele vacip dışında bir hükme sahiptir ve onu yapan kişinin yine bir zararı yoktur. Kezâ bir meselenin hükmünün haram olması durumunda da aynı durumlar vaki olmaktadır.²³³

²³¹ Semâ'î, *Nazariyyetu'l-İhtiyât*, s.210.

²³² Semâ'î, *Nazariyyetu'l-İhtiyât*, s.210.

²³³ Semâ'î, *Nazariyyetu'l-İhtiyât*, s.210-211.

4.Şüpheli olan bir işi, hakikatini araştırmaksızın yapmaya kalkışmak, Allah’a (c.c.) karşı olan vazifeyi yerine getirme hususunda bir kusur olarak kabul edilir. Bu durumda akıl, bu işi araştırmadan yapması neticesinde kişinin cezalandırılacağına hükmetmektedir. Zira yukarıda da bahsetmiştik ki, akıl sahibi kişi şüphe içeren durumu araştırması gerektiğini bilmektedir.²³⁴

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, ihtiyat kapsamında değerlendirilirken, günlük hayatta tedbirli olma belirsiz durumlardan kaçınma hususu kişiyi ihtiyatlı davranmaya yönlendirmektedir. Hayatın her aşamasında karşılaşılan bu belirsiz durumlarda daha yararlı ve aklı selim olanın seçilmesi de ihtiyatın sadece dini yaşantıda değil günlük yaşantıda da uygulanan bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Akıl ile harekete geçen bu fitri yapı da ihtiyatın gerekli olduğunu ifade etmektedir.

1.6.4. Âlimlerin Görüşleri

İhtiyatın meşruluğuna dair verilen bilgiler ve meşruiyetini ortaya koyacak olan naklî - Kur’ân’ı Kerim, sünnet- delilleri ve aklî delillerin yanı sıra Âlimlerin ihtiyata dair yaklaşımları da konu çerçevesinde önem taşımaktadır. Mütakaddim âlimlerinden sayılan Cassâs, ihtiyatın İslâm Hukuk düşüncesindeki konumunu net bir şekilde şu ifadelerle belirtmiştir: “İhtiyata itibar etmek ve sağlam olanı almak, usûl-i fıkıhta büyük bir asıl olup bütün âlimler onu kullanmışlardır.”²³⁵ Serahsî ihtiyatın din’de bir asıl olduğunu ifade etmiş²³⁶, keza Ebû Hanife’ de “İbadetlerde ihtiyatı almak bir asıldır” demiştir.²³⁷

Ebû Hüseyin el-Basrî’ de ihtiyata en uygun olanın alınmasının vacip olduğunu ifade etmiştir.²³⁸

İbn Nuceym ihtiyatı, “bir mani olmadıkça din işlerinde ihtiyat bir asıldır”²³⁹ şeklinde ifade etmiş, Hanbelî İbn Akîl ise İhtiyatın, dinin esaslarından bir asıl olduğunu söylemiştir.²⁴⁰

Şâtibî bu konuda, “Şeriat (din), ihtiyat, kesinlik (sağlamlık) ve mefsedete yol açma ihtimali olan şeylerden sakınma üzerine bina edilmiştir.”²⁴¹ demiştir.

²³⁴ Semâ’î, *Nazariyyetu'l-İhtiyât*, s.211.

²³⁵ Cassâs, *el-Fusûl*, c. II, s. 101.

²³⁶ Serahsî, *el-Usûl*, c. II, s. 21.

²³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. I, s. 246.

²³⁸ Basrî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ali (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fî Usûli Fıkh*, Thk.: Halil el-Mîs, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, c. I, s. 59-60.

²³⁹ İbn Nuceym, *Bahru'r-Râik*, c. I, s. 143.

²⁴⁰ İbn Âkîl, Ebû'l-Vefâ Ali b. Âkîl el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 513/1119), *el-Vâdih fî Usûli Fıkh*, Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, c. IV, s. 134.

²⁴¹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, c. III, s. 85.

İhtiyatı müstakil bir ‘delil’ veya ‘kâide’ ya da bir ‘asıl’ veya ‘yöntem’ olarak kabul eden başka âlimlerde vardır ki, Ebû Ya’lâ,²⁴² Ebu’l-Hüseyn el-Basrî,²⁴³ Cüveynî²⁴⁴ ve Karâfî²⁴⁵ gibi âlimler bunlardan bazılarıdır.

İbn Hazm’a gelince, o ihtiyat konusunda yukarıda açıkladığımız yaklaşımlardan daha farklı bir yaklaşım benimsemiştir. El-İhkâm adlı eseri’nde İhtiyat ve sedd-i zerâyî hakkında açtığı müstakil başlıklardan ihtiyata şiddetle karşı olduğunu anlamaktayız. İbn Hazm ihtiyatı delil olarak kabul edenlerin delilleri üzerinden konuyu ele almaktadır ve o, ihtiyata delil gösterilen bazı sünnetleri kabul etmemektedir.

İbn Hazm ihtiyat hakkında şöyle demektedir: ‘Dinde Allah(c.c.)’ın izin vermediği bir fazlalığa, eksikliğe veya onda değişikliğe yol açan her ihtiyat, ihtiyat değildir ve hayırlı bir şey de değildir. Bilâkis o bir helak, sapıklık ve bir din ortaya koymaktır. Gerçek ihtiyat Kur’ân’ı Kerim ve sünnete bağlı kalmaktır.’²⁴⁶ Bir başka yerde ise, ‘Hiç kimsenin dinde ihtiyat yaparak, Allah (c.c.)’ın haram kılmadığını haram kılması helal değildir. Zira böyle yapan kimse dinde Allah (c.c.)’ı iftira etmiş olur.’²⁴⁷ Şeklinde ifade ederek ihtiyata karşı olan tutumunu sert bir şekilde ifade etmiştir.

İhtiyatı fasit bir asıl olarak niteleyen İbn Hazm, bu durumu ‘ihtiyat ile hüküm vermek zan ile hüküm vermek demektir, zan ile hüküm vermek ise yalan ve batılla hükmetmek anlamındadır ki bu helal değildir’ şeklinde gerekçelendirmiştir.²⁴⁸ İbn Hazm, “*Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak ‘bu helâldir, şu da haramdır’ demeyin, çünkü Allah’a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz. Kuşkusuz Allah’a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.*”²⁴⁹ âyeti ile, “*De ki: Allah’ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz? De ki: Allah mı size izin verdi, yoksa Allah’a iftira mı ediyorsunuz?*”²⁵⁰ âyetinin net bir şekilde ihtiyat iddiasını çürüttüğünü ifade etmektedir.²⁵¹

Anlatılanların akabinde iki şey ortaya çıkmaktadır ki, İbn Hazm İhtiyatı dini hükümlere mesnet olacak bir asıl olarak kabul etmemekte, diğeri de ihtiyatı vera’a teşvik anlamında kabul etmektedir. Nitekim İbn Hazm tüm bu eleştirilerine rağmen bazen ihtiyatı kullanmıştır. Mahcur (kısıtlı) kimselere vâsî olarak tayin edilen kimselerin, onların malları konusunda dikkatli

²⁴² Ebû Ya’lâ, el-Kâdı Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ, *el-‘Udde fî Usûli’l-Fıkh*, Thk.: Ahmed b. Ali el-Mübarekî, Riyâd, 1990, c. III, s. 872.

²⁴³ Basrî, *el-Mu’temed*, c. I, s. 117.

²⁴⁴ Cüveynî, İmamü’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh (ö. 438/1046), *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh*, Thk.: Abdulazim ed-Dîb, Dâru’l-Ensâr, Kahire, 1980, c. II, s. 780.

²⁴⁵ Karâfî, *el-Furûk*, c. II, s. 106.

²⁴⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. V, s. 6.

²⁴⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. VI, s. 10.

²⁴⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. IV, s. 13.

²⁴⁹ Nahl, 16/116.

²⁵⁰ Yunus, 10/59.

²⁵¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. VI, s. 12.

olmaları gerektiğini bahsederken İbn Hazm, her Müslümanın diğer birinin velisi konumunda olması hasebiyle birbirleri hakkında en ihtiyatlı şekilde davranmakla emrolunduklarını söylemektedir.²⁵² Zira ihtiyatın vacip olmadığını savunan İbn Hazm, bu örnekte ihtiyatın emredilmiş olduğunu ifade etmektedir.²⁵³

Her ne kadar İbn Hazm'ın ihtiyatla amel etmenin aslı itibariyle caiz olmadığını düşündüğü sanılsa da, o teoride karşı çıksa da furû-ı fıkıh'ta farklı isimlendirmeler ile de olsa ihtiyatı kullanmıştır.²⁵⁴ İhtiyatın tanımlarını açıklarken İbn Hazm'ın görüşü de zikredilmiştir ki, o ihtiyatı doğrudan 'tevakkuf' ve 'vera' kavramları ile ifade etmiştir. Nitekim onun: "İhtiyat dinde vacip değildir fakat güzeldir" sözü de ihtiyatın meşruiyetini kabul ettiğini göstermektedir.²⁵⁵

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; İbn Hazm ihtiyatın zorunlu bir delil olarak kabul edilmesine ve ihtiyata dayanılarak bağlayıcı hükümler tesis edilmesine karşı çıkmaktadır. Ancak yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi ihtiyatın aslen meşruiyetine karşı çıkmamaktadır. Dolayısıyla İbn Hazm'ın ihtiyat hakkındaki tutumunu, dinde vera' göstermek anlamında teşvik edilmiş bir durum olarak ifade edebiliriz.

²⁵² İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1063), *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Thk. Muhammed Münir ed-Dimeşkî, İdâretu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye, Kahire, 1984, c. VII, s. 200.

²⁵³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.253.

²⁵⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.251-252.

²⁵⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. I, s. 50.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM BORÇLAR HUKUKU'NDA İHTİYAT

2.1.İhtiyatın Fıkıh Usûlündeki Konumu

Birinci bölümde birçok yerde zikredilmiştir ki, İhtiyat kavramı İslâm fıkıh terminolojisinde müstakil bir başlık olarak ele alınmamıştır. Ancak birçok fikhî meselede ihtiyat kavramının kullanılması, şüphe içeren meselelerin ihtiyat bağlamında çözümlenmeye çalışılması, ihtiyatın hem usulde hem de furû'da yoğun bir şekilde kullanıldığını ve derin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Nitekim İslam Fıkhi incelendiğinde ihtiyat kavramının usul-ü fıkıhta daha az furû-ı fıkıhta ise daha çok kullanıldığı görülmektedir. İhtiyatın usulde, bir kaide veya delil bağlamında olmasa da çeşitli konularda ele alınması, tartışmalı meselelerde kullanılması ve fikhin bazı delilleri ile kuvvetli bir bağının bulunması usûl-ü fıkıhtaki durumunu incelemeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ihtiyatın fıkıh usulündeki konumuna bakmak gerekir ki, çalışmanın kapsamı gereği sadece ihtiyata en çok konu olan meseleler üzerinden bir inceleme yapılarak ihtiyatın nasıl kullanıldığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Emir ve İhtiyat

İlk olarak usûl-ü fikhin en önemli konularından birisi olan emir ve yasaklar konusunu değerlendirecek olursak, emir konularından emrin mûcebi, emrin tekrara delâleti ve emrin fevriyete delâleti konuları ihtiyat ile irtibatlandırılmıştır. Emrin mûcebi, “Bir emir sigası mutlak olarak ifade edildiğinde bu sigadan ilk anlaşılan anlam ve bu anlamdan çıkarılan sonuç, onun vucûb ifade ettiği ve emirle istenen şeyi yapmanın bir zorunluluk olduğudur ki bu durum usûl bilginlerinin çoğunluğunun benimsediği bir görüştür.”²⁵⁶

Emrin mucebi konusunda genel olarak kabul edilen yaklaşım bu olmakla beraber emir sigasının farklı anlamlarda kullanılmasından dolayı usûl âlimleri arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Nitekim bu görüş ayrılıklarını iki kısma ayırabiliriz ki biri mutlak emir sigasının vucûba delalet ettiği diğeri ise emir sigasının nedb, ibâhe, tavakkuf, mutlak talep, iştirak gibi durumlara delâlet ettiği görüştür.²⁵⁷

Emrin vucûba delâlet ettiğini savunan usûl bilginleri bu görüşlerini desteklemek amacıyla birtakım gerekçelerin yanında ihtiyata da başvurmuşlardır. Bu noktada ihtiyata

²⁵⁶ Ali İhsan Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, s. 130-149.

²⁵⁷ Pala, *Emir ve Nehyin Yorumu*, s. 135 vd.

başvurmanın gereksiz ve uygun olmadığını savunanlarda vardır. Nitekim Pala bu durumu: “Emrin mucebini belirleme de ihtiyata başvurmak hem gereksiz hem de uygun değildir. Zira ihtiyat şüphe unsuru barındıran durumlarda söz konusu olmaktadır ki emir sigasının delâletinde şüphe ve belirsizlik yoktur. Bu sigadan ilk anlaşılan mana, bir işin yapılması yönündeki talep ve istektir. Dolayısıyla bu meselede ihtiyatı gerektiren bir durum yoktur”.²⁵⁸ şeklinde açıklamaktadır.

Usûl bilginleri arasında emir konusunda görüş ayrılıklarının bulunduğu bir diğer konu da emredilen hususun tekrara delaletidir. Bu konuda emrin tekrara delâlet ettiğini savunanların gerekçelerinden biri de ihtiyattır.²⁵⁹ Nitekim emrin tekrara delâlet ettiğini düşünerek temkinli davranmak mükellef açısından daha sağlam bir yoldur. Tersine bir durumda ise tekrara delâlet etme ihtimalinden dolayı mükellef istenilen şeyi yapmamış olmaktadır.²⁶⁰ Ancak ihtiyaten tekrara hamletmenin pratik bir yararı olmadığı gibi tekrar görüşünü savunanların ihtiyatı gerekçe olarak göstermeleri çok az eserde geçmektedir.²⁶¹

Emir konusunda ihtilaf edilen üçüncü durum ise emrin fevriyete delâletidir. Bu husus usûl eserlerinde ‘emir sigası fevriyete mi terâhiye mi delâlet eder’ şeklinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Nitekim Şâfiî, Râzî ve Âmidî gibi usulcülere göre emir bu anlamda açık bir delâlet taşımaz. Emrin ne zaman yerine getirileceği siganın haricinde kalan kayıt ve karinelerden anlaşılmaktadır ve emrin derhal yerine getirilebildiği gibi meşru çerçevede tehir de edilebilir.²⁶² Bu hususta usûl âlimlerinin tartışmaları dört görüş etrafında toplanmıştır. Konunun kapsamı gereği bu görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alırsak da ihtiyat ile ilgili olan görüş emre konu olan meselenin hemen yerine getirilmesidir. Bu görüşü savunan âlimlerin gerekçelerinden biri de ihtiyat olmuştur. Nitekim bu görüş için de emir konusu için yukarıda zikrettiğimiz gerekçeler zikredilmiştir.²⁶³

2.1.2. Şer’î Hükümler ve İhtiyat

Fıkıh usulünde şer’î hüküm; ‘şârin mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı’ olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁴ Nitekim usûl terminolojisinde şer’î hükümler bilginlerin çoğunluğuna göre beş nevide ele alınmıştır.²⁶⁵ Vacip (Vucûb), Mendup (Nedb), Haram (Tahrim), Mekkûh

²⁵⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 107.

²⁵⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, c. II, s. 175.

²⁶⁰ Basrî, *el-Mu’tamed*, c. I, s. 102; Âmidî, *el-İhkâm*, c. II, s. 175.

²⁶¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 109.

²⁶² Salim Ögüt, “Emir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XI, s. 119-121.

²⁶³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 110.

²⁶⁴ Muhammad Abu Al-Fath Bayanunî, “Hüküm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, s. 466-468.

²⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Saffet Köse vd., *İslâm Hukuku (el-Kitabı)*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s. 189-200; Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkıh)*, trc.: İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, s. 311-334.

(Kerâhet) ve Mübah (İbâha)'dır. Birçok kere zikrettiğimiz gibi bir yerde ihtiyatın söz konusu olabilmesi için ihtiyatın temel özelliklerinden biri olan şüphe durumunun yahut bir iştibahın bulunması gerekmektedir. Kezâ şer'î hükümlerde ihtiyat, bir meselenin hükmü konusunda bu beş nev'iden herhangi ikisi arasında bir belirsizlik yahut şüphe yani bir iştibah vakii olduğunda söz konusu olmaktadır. Bu durum iki hüküm arasında yani helal-haram, farz-haram, farz-mendup, mendup-mekruh, farz-mübah, mendup-mübah, farz-mekruh ve haram ile mekruh arasında tearuz²⁶⁶ meydana gelmesiyle vakii olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir durumda izlenmesi gereken yöntemler ile ilgili âlimler farklı görüşler benimsemişler ve bu görüşlerin bazıları gerekçelerini ihtiyat ile ortaya koymuştur. Şöyle ki;

Helal ile haram (İbâhe-Tahrim) bir araya geldiğinde yahut tearuz halinde bulunduğunda mesela bir mesele hakkında helâl ve haram kılıcı deliller, vasıflar veya helâl ve haram kılıcı sebepler bir arada bulunabilir. Ancak bu sebeplerden birinin helal diğerinin haram hükmüne delalet etmesi durumunda ve delillerinde kuvveti açısından her iki hükümden birinin tercih edilmesi söz konusu olduğunda ihtiyaten haramlık cihetinin tercih edilmesi ve söz konusu meselenin haramlığına hükmetmek gerekmektedir.²⁶⁷ Bu hususta; 'Helâl ile haram bir mahalde içtima ettiklerinde, başta ve sonda haramlık yönü ağır basar.'²⁶⁸, 'Helâl ve haram eşit olduğu zaman, haram helâlin önüne geçer.'²⁶⁹ gibi kaideler de bu durumu destekleyici niteliktedir.

Vâcip ile Mendup, Mübâh ve Mekruh (Vucûb- Nedb, İbâhe, Kerâhet) hükümleri yahut delilleri arasında bir tearuz durumu söz konusu olduğunda, vucûb cihetinin tercih edilmesi esastır ve bunun sebebidir ihtiyattır.²⁷⁰ Nitekim vacip hükmü diğer hükümleri fazlasıyla kapsamaktadır.²⁷¹ Keza mendup veya mekruh olduğu yönünde iki ayrı görüş bulunan bir meselede de, mekruh cihetini tercih etmek, yine 'mefsedetlerin giderilmesi maslahatların sağlanmasından önceliklidir' kaidesi gereğince ihtiyata daha uygundur.²⁷² Mendup ile mübâh (Nedb-İbâhe) arasında bir tearuz vakii olduğunda ise mendup tercih edilmekte, haram ile mekruh (Hurmet-Kerâhet) arasında ise ihtiyata daha uygun olan haram cihetinin tercih edilmektedir.²⁷³

²⁶⁶ İleride ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁶⁷ Yüksel Çayiroğlu, "Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18, 2018, s.617-620.

²⁶⁸ Serahsî, *Mebhut*, c. VI, s. 90.

²⁶⁹ Serahsî, *Mebhut*, c. III, s. 157.

²⁷⁰ Belkâ, *el-İhtiyat*, s. 427-428.

²⁷¹ Âlu'bni Teymiyye, Mecduddîn Ebû'l-Berakât Abdüsselâm b. Abdillâh- Şihâbuddîn Ebu'l-Mehâsin Abdülhâlim b. Abdüsselâm- Şeyhu'l-İslâm Takiyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhâlim, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkıh*, Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Matba'atu'l-Medeni, Kahire, 1964, c. I, s. 384.

²⁷² Belkâ, *el-İhtiyat*, s. 428.

²⁷³ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.147-149.

2.1.3. İstihşân ve İhtiyat

İslam Hukuku'nun fer'i kaynaklarından biri olan istihşan, ihtiyat ile bağlantılı bir diğer usul kaynağıdır. Sözlükte; 'güzellik, rağbet edilen ve sevilen şey' anlamındaki hüsn kelimesinden türeyen istihşan kavramı, 'bir şeyi iyi ve güzel bulmak' manasına gelmektedir.²⁷⁴ İstihşan ise "Bir meselede müçtehidin, o meselenin benzerlerinde kendi kanaatine göre verdiği hükümden vazgeçmesini gerektiren nas, icmâ, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi delillerden birine dayanarak o hükmü bırakıp başka bir hüküm vermesidir."²⁷⁵ Kezâ önde gelen Hanefî âlimlerinden Kerhî istihşanı: 'İstihşan, kişinin bir meselede, benzeri meselelerine verilen hükümden dönmesini gerektiren daha kuvvetli bir sebepten dolayı, vermiş olduğu hükmün aksine bir hüküm vermesidir.'²⁷⁶ şeklinde tarif etmektedir.

İstihşan prensibinin çeşitleri ve sebepleri göz önüne alındığı zaman aslında dinin özünde bulunan kolaylık prensibi ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Nitekim Hanefî âlimleri de ihtiyatı istihşanın gerekçelerinden biri olarak kabul etmektedir.²⁷⁷ Bu durumu ihtiyat ile istihşan arasında farklı birkaç örnek ile açıklayabiliriz:

Hanefî Mezhebine göre cenaze namazının binek üzerinde kılınması genel kural (kıyas)'a göre caiz olması gerekmektedir.²⁷⁸ Çünkü cenaze namazı rükû ve secdesi olmayan dua yönü bulunan bir namazdır. Fakat buradaki kıyastan vazgeçilerek cenaze namazının binek üzerinde kılınmasına cevaz verilmemiştir ve bu vazgeçmenin gerekçesi istihşan²⁷⁹, onun gerekçesi de ihtiyat olmaktadır.²⁸⁰ Nitekim cenaze namazı rükû ve secdesi olmadığı için tam bir namaz olmayıp dua yönü ağır bassa da, namazın en önemli rükûnlarından olan iftitah tekbiri bulunduğu için Allah (c.c.) katında normal bir namazın hükümlerine tabi olması ihtimalinden hareketle ihtiyatlı olmak gerekmektedir.²⁸¹ Sonuç olarak meşru bir özür bulunmadıkça binek üzerinde cenaze namazı kılınmamalıdır.

Sefih bir kimse hac farızasını eda etmek istediği zaman buna engel olunmaz. Fakat umre yapmak istemesi halinde yol masrafları karşılanmayabilir. Kıyasa göre hüküm böyledir.²⁸² Çünkü hac farz, umre ise nafil bir ibadettir. Ancak bu kıyas terkedilerek, umre yapmak istemesi durumunda da masrafların karşılanabileceği öngörülmüş yani istihşana göre hüküm

²⁷⁴ Ali Bardakoğlu, "İstihşan", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, s. 339-347.

²⁷⁵ Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.239.

²⁷⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, c. IV, s. 164; Basrî, *el-Mu'temed*, c. II, s. 296.

²⁷⁷ Recep Cici, "Kolaylık Prensibinin Hukûkî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (UÜİFD)*, c. 14, sy.1, Bursa, 2005, s. 82.

²⁷⁸ Serahsî, *Mebûsât*, c. II, s. 69.

²⁷⁹ Serahsî, *Mebûsât*, c. II, s. 69.

²⁸⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik*, c. I, s. 242.

²⁸¹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 156.

²⁸² Serahsî, *Mebûsât*, c. XXIV, s. 172.

verilmiştir.²⁸³ Nitekim haccın farziyetinde bir şüphe bulunmamaktadır. Umre ise Hanefilere göre sünnet, bazı görüşlere göre²⁸⁴ ise farz bir ibadettir. Bu ihtilaftan dolayı ve farz olma ihtimali de barındırdığı için sefih olan kimse bundan engellenmemelidir. Bundan dolayı buradaki istihsanın gerekçesi de ihtiyattır.²⁸⁵

Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in kıyasa göre vermiş oldukları hükme, Ebu Yusuf'un istihsanen görüşte bulunduğu mesele şöyledir: Satıcı kişi malın bedelini (semen) aldığını (kabzı) ikrar ettikten sonra onu kabzetmediğini söyleyerek müşterinin yemin etmesini isterse, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre satıcının buna hakkı yoktur, ancak Ebû Yusuf'a göre istihsanen satıcının sözü doğru kabul edilerek yemin ettirilmelidir.²⁸⁶ Serahsî bu durumdaki istihsanın, satıcının hakkı lehinde ihtiyata dayandığını belirtmektedir.²⁸⁷

2.1.4. el-Ahzu bi Ekseri mâ Kîle ve İhtiyat

İhtiyat ile bağlantısı bulunan bir diğer usûl konusu ise “el-Ahzu bi Ekseri mâ Kîle” kaidesidir. el-Ahzu Bi ekalli mâ kîle ‘söylenenin en azını almak, ihtilaflı bir meselede ortaya koyulan görüşlerin taban seviyesinde olanını almak’ anlamında, el- Ahzu bi Ekseri mâ Kîle ise ‘söylenenin en ağır olanını almak, görüşlerin tavan seviyesinde olanını almak’ anlamında kullanılarak iki şekilde ele alınmaktadır.²⁸⁸ Râzî ise her iki kavram için de âlimlerin ‘tarîkatu’l- ihtiyât/ihtiyat yöntemi’ şeklinde nitelendirdiklerini belirtmektedir.²⁸⁹

Bir meselede görüşlerin en azının mı en ağırının mı alınacağı hususunda ihtiyat ile olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu konuda, Sem’ânî en azının esas alınması gerektiği,²⁹⁰ Şâfiî hukukçularının ekserisi de en azının esas alınması gerektiği²⁹¹, Bazı hukukçular ise söylenenin en ağırının alınması gerektiği²⁹² görüşündedir. Zira Kâsânî ‘söylenenin en ağırını’ alma’nın ihtiyat olduğunu ifade etmekte,²⁹³ Zeyla’i ise Ebû Hanife’nin ‘söylenenin en azını’ almasını ihtiyat ile ifade etmektedir.²⁹⁴

Bu bağlamda bir örnek verirse Hanefiler ‘şüphe ile had cezasının düşeceği’ ilkesinden hareketle, hırsızlık suçunda çalınan miktar konusunda sanığın lehine olmak üzere en yüksek

²⁸³ Serahsî, *Mebûsât*, c. XXIV, s. 172.

²⁸⁴ Dâmâd, Abdurrahman b. Muhammed, Şeyhîzâde (ö. 1078/1668), *Mecma’u’l-Enhur Şerhu Multekâ’l-Ebhur*, thk.: Halil Umrân el-Mansûr, Dâru’l-Kutubi’l-‘Ilmiyye, Beyrut, 1998, c. IV, s. 55.

²⁸⁵ Serahsî, *Mebûsât*, c. XXIV, s. 172.

²⁸⁶ Serahsî, *Mebûsât*, c. XVIII, s. 6.

²⁸⁷ Serahsî, *Mebûsât*, c. XVIII, s. 6.

²⁸⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 165.

²⁸⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, c. VI, s. 217.

²⁹⁰ Sem’ânî, Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (ö. 489/1096), *Kavâtü’u’l-Edilleti fî’l-Usûl*, Thk.: Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dâru’l-Kutubi’l-‘Ilmiyye, Beyrut, 1997, c. II, s. 44.

²⁹¹ Sem’ânî, *Kavâtü’u’l-Edille fî’l-Usûl*, c. II, s. 44.

²⁹² İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. V, s. 50-51.

²⁹³ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, c. I, s. 196; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 87.

²⁹⁴ Zeylâ’i, *Tebyînu’l-Hakâik*, c. I, s. 227.

miktarı esas almışlardır.²⁹⁵ İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre, kurban bayramında teşrik tekbirleri arefe günü sabah namazı ile başlayıp bayramın dördüncü günü ikindi namazında son bulmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre ise arefe günü sabah namazı ile başlayıp bayramın birinci günü sona ermektedir.²⁹⁶ Tercih edilen görüş imameyn'in görüşü olup, Hanefî fakihler bu durumu ihtiyat ile gerekçelendirmektedirler.²⁹⁷ Dolayısıyla bir meselede ister en azı ister en ağırı alınsın, her iki yaklaşımda da sorumluluktan kesin olarak kurtulmak vaki olduğu için vera' ve ihtiyat vardır²⁹⁸ şeklinde ifade edebiliriz. Bu durum ihtiyatın ruhuna uygun olduğu gibi, Râzînin de 'ihtiyat yöntemi' şeklinde nitelendirmesindeki asıl gaye budur.²⁹⁹

2.1.5. Sedd-i Zerâî Ve İhtiyat

İslâm Hukukunun ferî kaynaklarından olan ve ihtiyatın kendisine mesnet teşkil ettiği bundan dolayı da ihtiyat ile en çok irtibatı bulunan bir diğer usûl kaynağı ise sedd-i zerâî'dir. Sözlükte, 'bir şeyi engellemek veya iki şey arasına engel koymak'³⁰⁰ anlamına gelen sedd kelimesi ile 'vesile, sebep, vasıta' anlamlarına gelen zerâî kelimesinden oluşan sedd-i zerâî 'yolların kapatılması, vasıtaların engellenmesi' anlamına gelen bir fıkıh usulü terimidir.³⁰¹ Fıkıh usulü terminolojisinde genel olarak '*haramlara ve kötülüklere vasıta olan şeylerin engellenmesi yani yasaklanması*' anlamına gelmektedir.³⁰²

Ölüm hastalığı halinde olan bir kimsenin karısını boşaması durumunda, adam ölürse karısının mirasçı olup olamayacağı hususu ihtilaflı olup, mirasçı olması gerektiğini savunanların gerekçesi sedd-i zerâî'dir.³⁰³ Çünkü o halde iken karısını boşamasının, mirasından mahrum etme gibi meşru olmayan bir sonuca götürme ihtimali bulunmaktadır. Bundan dolayı böyle bir sonucun yani ihtimalin gerçekleşmemesi için ihtiyat ciheti esas alınarak bu durum engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla sedd-i zerâî' bu hususta bir ihtiyattır.³⁰⁴

Sedd-i Zerâî' ile ilgili olarak tüm açıklamalar ve örnekten sonra şunu söyleyebiliriz ki, Sedd-i zerâî ile ihtiyat arasındaki ilişki, aslında sedd-i zerâî'nin aslen meşru olan eylemlerin, meşru olmayan sonuçlara yol açması ihtimalinden dolayı engellenmesi ve yasaklanması

²⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. IX, s. 138; Merginânî, *el-Hidâye*, c. II, s. 118.

²⁹⁶ Zeylâ'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, c. I, s. 227.

²⁹⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, c. I, s. 196.

²⁹⁸ İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ruşd el-Hafîd (ö. 520/1125), *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktasid*, Tsh.: Halit el-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, c. I, s. 334; Zeylâ'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, c. I, s. 227; İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. V, s. 49.

²⁹⁹ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 168.

³⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 206.

³⁰¹ İbrahim Kâfi Dönmez, "Sedd-i Zerâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVI, s. 277.

³⁰² Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 158.

³⁰³ Dönmez, "Sedd-i Zerâî", *DİA*, c. XVIII, s. 277-282.

³⁰⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 164.

durumunda ortaya çıkmaktadır. Buradaki ihtimal durumu yani sonucunun meşru olmaması ihtimali bir iştibah/ belirsizlik içermektedir ki bu da ihtiyatın temel sebebi olmaktadır. Nitekim Belkâ da eserinde ihtiyat ile sedd-i zerâi' arasındaki ilişkiye binaen, sedd-i zerâi' nin bir çeşit ihtiyat olduğunu belirtmektedir.³⁰⁵

2.1.6. Teâruz- Tercih Ve İhtiyat

Teâruz kavramı sözlükte, 'karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki' anlamına gelirken, fıkıh usulünde '*iki eşit delilden her birinin diğerinin hükmünü engelleyecek şekilde karşı karşıya gelmesini*' ifade etmektedir.³⁰⁶ Tercih kavramı ise, sözlükte 'tartmak, bir şeyi başkasından üstün tutmak, yeğlemek' anlamında, fıkıh usulünde ise 'fıkıh usulünde deliller, fıkhıta ise ispat vasıtaları arasında bir teâruz bulunduğu bir tarafı destekleyen bir emareye dayanarak onu tercih etmek' anlamına gelmektedir.³⁰⁷

Fıkıh usulünde ihtiyatın en çok söz konusu olduğu konulardan biri olan teâruz ve tercih konusu, ihtiyatı gerektiren ve ihtiyatın özelliklerinden biri olan belirsizlik halinin deliller ya da hükümler arasında meydana gelen çatışmada da vakii olması nedeniyledir. Nitekim ikinci maddede ayrıntılı bir şekilde bahsettiğimiz Şer'î hükümler arasında vakii olan teâruz durumunun giderilmesi veya hükümler için ortaya koyulan delillerden birinin tercih edilmesi de teâruz ve tercih konusunu ifade ederken, bu noktada en önemli yöntemlerden biri de ihtiyattır.

Teâruz ve tercih kavramlarının gerekçeleri arasında ihtiyat bulunan meselelerden bazıları, İki zâhir'in veya iki nassın teâruzu, rivayete konu olan metinler arasında tercih, iki kıyas arasında tercih, İctihad-ihtilaf- fetva ve taklit konuları, rivayetleri çatışan raviler arasında tercih gibi konulardır. Konumuzun kapsamı gereği bir iki örneği değerlendirecek olursak, iki kıyas arasında vakii olan bir tercih meselesinde iki delilden biri yasağı diğeri mübahlığı içeriyorsa, yasak olan delilin tercih edilmesi ihtiyata daha uygundur.³⁰⁸ Bir mesele de rivayette bulunan raviler arasında bir teâruz vakii olduğunda ise, önceliğe sahip olan râvînin rivayetinin tercih edileceği ifade edilmiştir.³⁰⁹

Teâruz ve tercih konusunun ihtiyat ile bağlantısı hususunda önemli olan bir diğer nokta ise tercih gerekçelerinde kullanılan 'ihtimâl' ve 'evlâ' kelimeleridir. İhtiyatın ihtimalli

³⁰⁵ Belkâ, *el-İhtiyat*, s. 358.

³⁰⁶ Şükrü Özen, "Teâruz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 208.

³⁰⁷ Şükrü Özen, "Tercih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 484.

³⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (ö. 463/1421), *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, Thk: Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf, Dâru İbn Cevzî, Suud, 1421, c. I, s. 525.

³⁰⁹ Sem'ânî, *Kavâtü 'u'l-Edilleti fî'l-Usûl*, c. I, s. 404; İbn Âkîl, Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 513/1119), *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, c. II, s. 352.

durumlarda kullanıldığı ve önemli bir yere sahip olduğu sıklıkla ifade edilmekte iken, evlâ kelimesi de ihtiyatı ima eden bir kullanıma sahip olduğu³¹⁰ yahut ihtiyatın evlâ olmanın gerekçesini teşkil ettiği belirtilmiştir.³¹¹ Bu noktada ihtiyatın Teâruz ve tercih konusundaki önemini vurgulamaktadır.

Netice itibariyle fıkıh usûlü'nde ihtiyat prensibi aktif bir şekilde kullanılmış ve ele alınmıştır. Her ne kadar literatürde müstakil bir başlık altında delil olarak ele alınmasa da usuldeki pek çok örnekte geçtiği gibi bir nevi delil, kaide veya usûl mahiyetinde kullanılmaktadır. Zikrettiğimiz usûl kaidelerinin ekserisinde görülmektedir ki ihtiyat öncelikli olarak olarak belirsizlik ve şüphe içeren durumlarda ele alınmakta ve İslâm'ın ruhuna ve özüne uygun olan cihet tercih edilmektedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi usuldeki kullanımının yanı sıra furu'ı fıkıh'ta yoğun olarak kullanılan ihtiyat prensibini konumuzun kapsamı gereği tüm konularını ele almamız mümkün olmadığı için İslâm borçlar hukuku alanı ile sınırlı tutarak, borçlar hukuku'nda ihtiyatın önemini ve gözetildiği yerleri ifade etmeye çalışacağız.

2.2. İslâm Borçlar Hukukunda İhtiyat İlkesi

İnsan yaratılışı bakımından doğuştan gelen medeni olmak, ihtiyaçları için topluluk içerisinde yaşamak ve başka insanlarla münasebet kurmak zorunda olan bir varlıktır. İnsanın sosyal çevre oluşturması ve bu çevre ile kurmuş olduğu münasebetler, fitratında kaim olan toplum içerisinde yaşamanın ortaya çıkardığı en tabii sonuçlardandır. İnsanın tüm yaşamını kapsayan ve etkileyen bu sayısız münasebetlerin hukukî olanları önemli ve farklı bir yere sahiptir. Bu hukukî münasebetler içerisinde kişiler arasında oluşan borç- alacak ilişkilerinin de önemli ve özel bir yeri bulunmaktadır.

Nitekim topluluk içerisinde yaşayan kişilerin zaman içerisinde karşılıklı borç-alacak ilişkisine girmesi kaçınılmaz bir durumdur. İnsanlar arasında oluşan borç- alacak ilişkileri her iki taraf içinde birtakım maddî hakların ve yükümlülüklerin doğmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan İslâm dini insanın mala olan meylini ve insanın insana muhtaç olma durumunu göz ardı etmemektedir. Ancak insanlar arası borç ilişkilerinde olduğu gibi bazı hukuki düzenlemelerde de istisnai, insani durumlar için ihtiyatı göz önünde bulundurmaktadır. Bu da insanlar arası ilişkileri onaran, taraflara kolaylık sağlayan bir takım faydaları da beraberinde getirir.

³¹⁰ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 169.

³¹¹ Ebû Ya'lâ, *el-'Udde*, c. III, s. 747.

İslam borçlar hukuku başlığı altında zikredilen konuların hepsini konumuzun kapsamı gereği tek tek ele almak mümkün olmadığından, bu bölümde borçlar hukuku konularından ihtiyat ile bağlantısı bulunan konuları ve ihtiyatın gözetilmesi gereken durumları ele almaya çalışacağız.

2.2.1. Borç Akdi ve İhtiyat

İnsanın toplu halde yaşamaya mecbur şekilde yaratılmış olmasının bir gereği olan ve günlük hayatın gerektirdikleri neticesinde ortaya çıkan büyük ve küçük münasebetler borçlar hukukunun zeminini oluşturur. Nitekim borçlar hukuku insanların ekonomik ilişkilerinin hukukî bir yansımasıdır. Kişinin başkasına karşı iradî ya da gayri iradî olarak, hukuki sonuç doğuran sözlerinden ve eylemlerinden, kimi zaman da hukuk düzeninin emredici normlarından kaynaklanan yükümlülükleri de hukukunun konusunu oluşturmaktadır.³¹² Başka bir ifadeyle borç ilişkisinde konu (mahal, mevzu, edim), belirli bir malın (ayn) teslimi, belirli bir hizmetin (iş) ifası ya da para veya misli bir malın (deyn) ödenmesi şeklinde olabilir.³¹³

Borç akdinde borçlu ve alacaklı kimseler borcun tarafları olarak nitelendirilir. Alacaklı, aralarındaki borç ilişkisinin ortaya çıkardığı hakka dayanarak borçlu kişiden kendisine edimde bulunmasını talep etme yetkisine sahip olan taraftır.³¹⁴ Borçlu ise aralarındaki borç ilişkisi nedeniyle alacaklıya karşı edimde bulunma sorumluluğu bulunan taraf olarak ifade edilir.³¹⁵

Diğer taraftan hakkında birçok tarifi yapıldığı borç kavramının geniş bir perspektiften ele aldığımızda Türkçe’de üç farklı anlamda kullanıldığını görülmektedir şöyle ki;

En geniş anlamıyla borç veya borç ilişkisi Mecelle’nin 262. maddesinde ele alınan borçtur ki, ‘Borç ilişkisi sebebiyle iki veya daha fazla kişi arasında birini diğerine veya her ikisini birbirine karşı bir edimde bulunmakla yükümlü kılan hukukî bağıdır. Taraflardan sadece biri edimde bulunarak yükümlü olduğu borç ilişkisine tek taraflı, iki tarafın da yükümlü olduğu borç ilişkisine ise iki taraflı borç’ şeklinde ifade edilir.³¹⁶

Daha dar anlamda borç kavramı, Mecelle’nin 657. Maddesinde ele alınmıştır ki, ‘Taraflardan sadece birinin diğerine karşı ifa etmekle yükümlü olduğu edimi’ ifade eder. Zira vermek veya kaçınmak anlamında da kullanılan borç kavramı bu tanım içerisine girmektedir.

³¹² Talip Türkan (ed.), *İslam Hukuku (el Kitabı)*, s.423.

³¹³ Nuri Kahveci, *Mukayeseli İslâm Borçlar Hukuku (Şirketler İlaveli)*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 52.

³¹⁴ Ayhan Ak, *İslâm Borçlar Hukuku*, Üniversite Yayınları, Samsun, 2018, s. 19.

³¹⁵ Ak, *İslâm Borçlar Hukuku*, s. 19.

³¹⁶ Mecelle, md. 262; Mehmet Âkif Aydın, “Borç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VI, s. 285; Ak, *İslam Borçlar Hukuku*, s. 19.

Zira bu edim bir şeyi yapma, verme şeklinde olumlu olabileceği gibi, yapmaktan kaçınma şeklinde olumsuz da olabilir.³¹⁷

Borç kavramı en dar anlamıyla ise, Mecelle'nin 32 ve 252. maddelerinde konu edilen 'para borçlarını' ifade etmektedir. Nitekim bu anlamdaki borç günlük hayatta örneklerine en sık rastladığımız anlamdır. Türkçe'de borç denilince daha çok bu anlam kastedilmekte³¹⁸, arapça da ise deyn kavramı ile karşımıza çıkmaktadır.

İslâm Fıkıh terminolojisinde en geniş anlamını içine alacak şekilde borç kavramını ifade eden bir kavram bulunmamaktadır. Bu konuda Çağdaş Hukukçular borç kavramı için 'tekliif, taahhüd, müceb, iltizam vecîbe, vâcib veya deyn' terimlerini tercih etmektedirler.³¹⁹

Tüm bu açıklamalardan sonra ifade edilmelidir ki, İslâm Hukuku'na göre taraflar ve irade beyanı bulunan birçok konuda olduğu gibi borç ilişkisi de bir akiddir. Sözlükte, 'sağlamlaştırmak, bağlamak'³²⁰ anlamına gelen akit kavramı, Arapçada 'ipin bağlanması' anlamında da kullanılmaktadır.³²¹ Terim olarak ise 'hukukî sözleşme' anlamına gelmekte olup, Mecelle'de '*tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki îcâb ve kabulün irtibatından ibarettir.*' şeklinde ifade edilir.³²² Zira akit bir iltizam olup, akde taraf olanların bir yükümlülük üstlenmesidir. Kezâ buradaki iltizam kavramı bağlayıcılık anlamında kullanılmakta³²³, bir akit esnasında kişinin kendisini akitten kaynaklanan sorumluluğa bağlı kılmasını ifade etmektedir.

'Berâet-i zimmet asıldır'³²⁴ şeklinde ifade edilen ilkeye göre, kişinin bir edimi yerine getirmekle yükümlü olduğu kesin olarak ispat edilene kadar herhangi bir hukukî sorumluluğunun bulunmamasıdır. Bu ilkeden hareketle kişi için aslolan bir şeyi yerine getirmekle yükümlü olmamasıdır. Ancak kimi zaman kanunlar kimi zaman da kişilerin kendi arasındaki eylemleri, onlara birtakım yükümlülükler yükler. Zira bu yükümlülüklerin yerine getirilmesinin zorunlu olması bağlayıcılık kavramı ile ifade edilmektedir.³²⁵ Bu noktada kişiler arasında güven temin edici bir tarafı da bulunmaktadır.

Kişiler arasındaki akitler her ne kadar bağlayıcı yahut sorumluluk yükleyici olsa da borç ilişkilerinin olumsuz sonuçlanmaması, taraflardan birinin yahut her ikisinin de haklarının zayıf

³¹⁷ Mecelle, md. 657; Aydın, "Borç", *DİA*, c. VI, s. 285.

³¹⁸ Hayrettin Kahraman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku (Borçlar ve Akitler)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 24.

³¹⁹ Aydın, "Borç", *DİA*, c. VI, s. 285.

³²⁰ Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, İttihâdu'l-Kettâbi'l-Arab, Dimeşk, 2002, c. IV, s. 86.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. IX, s. 309.

³²² Mecelle, md. 103; Ali Himmet Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Açıklamalı Mecelle)*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 29.

³²³ Hadi Ensar Ceylan, "İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığının (Lüzûm) Mahiyeti", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c. IX, sy: 19, s. 203.

³²⁴ Mecelle, md. 8.

³²⁵ Ceylan, "Akdin Bağlayıcılığının Mahiyeti", *ŞÜİFD*, s. 203.

olmaması için İslâm ayetlerle ve hadislerle uyarılarda bulunmuş ve maddi şekillerde de sorumlulukların unutulmaması yahut hakların zayi olma tehlikesini önlemeye çalışmıştır. Böyle olası durumlar için İslâm'ın almış olduğu tedbirler bir nevî ihtiyatî bir tedbirdir.

Dolayısıyla günlük hayatın bir gereği olan ve insan ilişkilerinde en sık karşılaşılan borç-alacak ilişkileri üzerinde İslâm geniş bir şekilde durmaktadır. Ancak İslâm Hukukunun diğer birçok konusunda olduğu gibi belirsizlik içeren ve yapıldığı yahut terkedildiği zaman hakkında şüpheye düşülen konularda, İslâm'ın ruhuna en yakın çözüm yolu bulunmaya çalışılmıştır. İşte bu durum ihtiyatî bir tedbir olarak karşımıza çıkar. Nitekim sadece belirsizlik ve şüphe içeren konularda değil, ayet ve sünnetlerle sabit olan birtakım konularda olduğu gibi borçlar hukuku'nda da ihtiyatın yeri ve önemi haizdir. Aşağıda da açıklayacağımız gibi, İslâm'da borçların yazılmasının emredilmesi aslında Âyet-i kerime ile sabit olmasına rağmen ihtiyat çerçevesinde açıklanması, insanlar arasında oluşabilecek olumsuz durumların engellenmesini sağlamak için yine ihtiyatî bir tedbirdir.

2.2.2. Tevsîk (Belgelendirme) / Şahitlendirme ve İhtiyat

İslam Borçlar hukuku'nda ihtiyatın gözetilmesi gereken en önemli konulardan bir tanesi borçların kayıt altına alınması yani tevsik veya şahitlendirmedir. Tevsîk sözlükte, “bir şeyi sağlama almak, güçlendirmek, tebyin ve takrîr etmek, belgelendirmek”³²⁶ anlamında, ‘tevsîku’d-deyn’ ise ‘borcun garantiye alınması’ şeklinde ifade edilmektedir.

Şahit kavramı ise sözlükte, “hazır bulunmak, gözlemek, bilmek, görmek” anlamına gelen şehâdet kökünden türemiş olup, ıstılahta ‘bir olaya veya bir duruma tanık olan veya tanıklık eden kimse’ anlamına gelmektedir.³²⁷ Hakkında birçok farklı tanımların yapıldığı şahit kavramı, genel bir şekilde ‘bir kimsenin hazır bulunarak görerek veya duyarak öğrendiği, bildiği bir şeyi haber vermesi’ şeklinde tanımlanabilir.³²⁸ Nitekim şahidin herhangi bir yerde bulunması ve öğrendiğini, bildiğini söylemesi, şahidi çağıran kimse için bir ihtiyat olmaktadır.

Tevsîk ve şahit kavramları İslâm Hukukunun hemen hemen tüm konularında farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Borçlar Hukukunda, borçlunun borcunu ifâ ve tediye etmemesi ihtimaline karşı alacaklı tarafın kendisini veya bazı durumlarda her iki tarafın haklarını teminat altına almasıdır.³²⁹ Borç işlemlerinde gerek borcun ispat edilmesini, gerekse ispat edilen borcun alacaklı kişiye ödenmesi durumunu garanti altına almaya yönelik ihtiyatî bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum sadece borç-alacak ilişkilerinin

³²⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s.578.

³²⁷ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVIII, s. 278.

³²⁸ Farklı tarifler için bk: Apaydın, “Şahit”, *DİA*, c. XXXVII, s. 278-279.

³²⁹ Haluk Tandoğan, *Borçlar Hukuku (Özel Borç İlişkileri)*, Evrim Yayınları, Ankara, 2008, c. II, s. 686.

başlangıcında değil, daha sonrasında ortaya çıkması muhtemel sorunların da önlenmesi için bir tedbirdir.

Borç- alacak ilişkisinin olumsuz bir şekilde sonuçlanmasının en önemli ve en başta gelen sebeplerinden biri, borç- alacak durumlarının tevsik veya şahitlendirme meselelerindeki aksaklıklardan kaynaklanmaktadır. Aslında var olan ancak tevsik edilmediği yahut şahitlendirilmediği için ispat edilemeyen alacaklar, bir taraftan zayi olma tehlikesi ile bir taraftan da borçlu ve alacaklı olan her iki tarafın ihtilafları ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle Kur'ân'ı Kerim, önem taşıyan bu konu hakkında ayrıntılı olarak borç ve alacakların tevsik edilmesini ve yazılmasını vurgulamıştır. Bu hususta Bakara suresinin 282 ve 283.ayetleri bize yol göstermektedir.³³⁰

Sonuç olarak tevsik ve şahit kavramları mahiyeti itibariyle Borçlar hukukunda önemli bir yere sahiptir. İhtiyat ile ilişkisi, meydana gelmesi şüpheli durumların engellenmesi ve her iki tarafın da zararına olan bir takım sebeplerin ortaya çıkmasının önlenmesi durumlarında ortaya çıkar. Dolayısıyla borç alacak işlemlerinin yazılması yahut şahitlendirilmesi bir teminattır ki, tarafların haklarının korunmasına yönelik ihtiyati bir tedbirdir.

2.2.2.1. Bakara 282/283 Ayetleri

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ آجَلٍ مَّسْمًى فَالْكُتُبَةُ وَلْيَكُنْ بِبَيْنِكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ أُخْرَىٰ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ آجَلٍ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّوْا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْنُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْنُمْهَا فَإِنَّهُ إِثْمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ³³²

³³⁰ Ayetin borçlar hukuku açısından değerlendirilmesi için bk. Abdullah Kahraman, “Müdâyene Ayetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IV*, Sivas, 2000, s.193-221.

³³¹ Bakara, 2/282.

³³² Bakara, 2/283.

282- “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizde iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle –biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır, onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirsiniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”³³³

283- Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun. Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.”³³⁴

Kur’ân’ı Kerim diğer tüm ayetlerinde olduğu gibi, araştırma konumuz olan bu ayette de evrensel mesajlar ortaya koymuştur. Her şeyden önce insanların her an karşılaştığı ve içinde bulundukları sosyal hayatın gerektirdiği borçlanma konusunu uzun ve ayrıntılı bir şekilde ele alması, Kur’ân’ın hayatın akışı içine girdiğini ve orada insanların karşılaşabileceği birtakım problemlere ışık tuttuğunu müşahade etmekteyiz.

İslâm Borçlar Hukuku alanında en önemli ayetlerden biri olan Bakara 282- 283. âyetler ihtiyat ile ilişkilendirilen ve borçların yazılması, şahitlendirilmesi konusu’nda ele alınan başlıca ayetlerdir. Ayetin ilk cümlesindeki “Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda” ibaresi, ödünç olarak alınıp verilen yahut selem akdi yapıldığında borcun miktarı ile müddetinin “yazın” ifadesi yani kayda geçirin anlamındadır. Çünkü bu ‘yazı’ bir vesika, belge niteliğinde olup daha sonra taraflar arasında ortaya çıkabilecek her türlü ihtilaf ve kargaşaya ihtiyâten önlem niteliği taşımaktadır.³³⁵ Borcun kitabet ile teminat altına alınması anlaşmazlık anında yargı önünde ispatı kolaylaştırdığı gibi borçların geri ödenmesinde bir ispat

³³³ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.445-446.

³³⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I*, s.446.

³³⁵ Recep Özdemir, “İslâm Hukukunda Borçların Ve Hakların İspatına Yönelik Teminatlar”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, sy. 9, s. 132.

vasıtası olarak değerlendirilmekte³³⁶, borçlunun borcunu kabul etmemesi ya da borcun nevi, cinsi ve miktarı hususunda hataya düşmesi halinde, alacaklıya borcun ispatı hususunda teminat sağlamaktadır.³³⁷

Ayetteki “yazın” emrinin vucubiyet ifade edip etmediği hususunda ihtilaflar vardır. Nitekim Atâ’, İbn Cureyc, İbn Cerîr Taberî ve İbrahim en-Nehâî emir siğâsının vucûbu gerektirdiği görüşünde iken³³⁸, dört büyük mezheb imamlarının da içinde bulunduğu cumhuru fukahaya göre burada, borcu güvence altına almak için öngörülen tedbirleri ihtiva eden emirler vucubiyete değil nedb veya irşada delalet etmektedir.³³⁹ Zira onlara göre tavsiye niteliğinde olup, ‘yapılırsa daha iyi olur’ anlamında (mendub) kabilinden bir hüküm içerir.³⁴⁰ Çünkü Bakara sûresi 283. Ayetinde geçen ‘birbirinize güvenirsiniz..’ ifadesi emir siğâsının vucubiyet ifade etmesinin engellemektedir.³⁴¹

Ayetteki yazma emri aynı zamanda İslâm hukukunda yazının delil ve ispat vasıtası olduğuna da bir dayanaktır.³⁴² Yazının mahiyeti ile ilgili olarak Mecelle’ nin 1736. Maddesi’nde “Yalnız hat (yazı) ve hatm (mühür) ile amel olunmaz. Fakat şüphe-i tezvîr ve tasnî’den sâlim ise ma’mûlun bih yani medâr-ı hüküm olur. Başka veçhile sübûta hâcet kalmaz.”³⁴³ İfadeleri geçmekte, bir başka Mecelle maddesinde ise, “Kitâbetle yani yazı ile ikrâr lisan ile ikrâr gibidir.” şeklinde yazının önemi ifade edilmektedir.

Ayetin devamında “*Aranızda bir kâtip bunu adaletle yazsın*” ifadesindeki bir katib yazsın emri, şayet taraflar okuma yazma biliyorlarsa kendilerinin yazmaları ve her iki tarafında yazdığını karşı tarafa vermesi şeklinde anlaşılmaktadır. Ayrıca hukuki işlem için tanık/şahit bulundurmaları eğer taraflar okuma yazma bilmiyorlarsa da aralarındaki borcu yazmayı bilen bir kişiye doğru bir şekilde yazdırmaları şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktada her iki tarafında ortak bir noktada buluşması yine ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı ihtiyâtî bir tedbirdir. Serahsi ‘yazmak’tan maksadın borcun sağlama bağlanması ve ihtiyat olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁴ Çünkü yazı tevessuktur, yazıyı/belgeyi yazan her kişi sahibini gücü yettiğince garanti altına almalı ve Allah Teâla’nın “*kendisine güvenilen her kişi emaneti yerine*

³³⁶ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kurân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, c. IV, s. 430-431; Helîl, Salih b. Osman b. Abdî’l-Aziz, *ed-Duyûn ve Tevsîkuha fî Fıkhi’l-İslâm*, Riyad, s. 22.

³³⁷ Kurtûbî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kurân*, c. IV, s. 430-431; Helîl, *ed-Duyûn ve Tevsîkuha fî Fıkhi’l-İslâm*, s. 43.

³³⁸ Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmiu’l-Beyân an Tevîl-i Âyi’l-Kurân*, Dârul-Hicr, Kahire, 2001, c.V, s. 80.

³³⁹ Özdemir, “İslâm Hukukunda Borçların Ve Hakların İspatına Yönelik Teminatlar”, *Mecmua*, s. 132.

³⁴⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I*, s.446-447; Nasi Aslan, “Makâsıd/ Gâî İlke Bağlamında Müdâylene Ayetinin Yorumu”, *Turkish Studies Araştırma Makalesi*, 2018, s.197-201.

³⁴¹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kurân*, c. IV, s. 431; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 332.

³⁴² Özdemir, “İslam Hukukunda Borçların ve Hakların İspatına Yönelik Teminatlar”, *Mecmua*, s. 133.

³⁴³ Mecelle, md. 1736.

³⁴⁴ Serahsi, *Mebhut*, c. XI, s.155.

getirsin”³⁴⁵ ayeti kerimesi ile amel ederek ihtilaflardan korumak için tedbirli olması gerekmektedir.³⁴⁶

Kendisinden yazması istenilen hiçbir katib yazmaktan imtina etmemeli ve çekinmemelidir. Bu durum ayette “*Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın*” şeklinde ifade edilmiştir. Ayetlerin lafız ve ruhuna bakıldığında zaman borçları yazmak farz-ı kifaye kabul edilmekte, yani herhangi bir yazı bilen insana farzı kifâyedir, fakat bu iş ile görevlendirilmiş biri olunca ona farz-ı ayn olmaktadır.³⁴⁷ “*Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın*” ifadesi bu borçlanmadaki sened yahut vesikayı hak kendi üzerinde olan yani borç sahibi kimsenin yazdırmasını belirtmektedir, çünkü yazılacak olan senedin içeriğinde borçlu olan kişinin ikrârı olacaktır ve şahitler de onun aleyhine şahitlik edeceklerdir. Borçlu kişi yazdırırken, yazdırdığı katipten yahut başka kişilerden değil, yalnızca rabbi olan Allah’tan korkmalı ve o haktan hiç bir şey eksiltmemelidir. “*Rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiç birşeyi eksik bırakmasın.*”

“*Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın*” Üzerinde hak bulunan borçlu malını israf ve telef eden cinsten kafası az çalışan bir sefih yahut küçük bir çocuk veyahut bunak bir zayıf, bir zavallı yahut da dilsizlik, tutukluluk, bilgisizlik vesaire gibi herhangi bir sebepten dolayı bizzat söyleyip yazdırmaya gücü yetmeyen bir kimse ise, velisi, yani onun yerine, işine bakan kahyası, veliyy-i umuru, vasisi, vekili, tercümanı, yahut veliyy-i deyni olan alacaklısı, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde imla ettirsin, o yazdırsın.³⁴⁸ Borçlu taraf almış olduğu malı yahut borcunu zayi edebilecek bir durumda olduğu zaman hem alacaklı tarafın hem de borç ilişkisine konu olan mahallin zarar görme ihtimaline karşı korunması görevi ayette de belirtildiği gibi borçlunun velisine aittir. Zikredilen bu ihtimalden dolayı velinin şart koşulması ihtiyâti bir tedbir olmaktadır.

Ayetin devamında, “*Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun*” ibaresi, yapılan alışverişin kayıt altına alınması için şahit bulundurulmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla müdayene ayeti’nde yazı ile birlikte zikredilen borcun ispat vasıtalarından bir diğeri şahitliktir.³⁴⁹ Erkeklerinizden denilmesi Müslüman erkeklerden anlamındadır ki bu ifade şahitlikte Müslüman olma şartının bir delilidir.³⁵⁰ Diğer taraftan iki erkek şahidin ya da bir erkek iki kadın şahidin bulundurulması, tevsik yahut şahitlendirme işleminin daha sağlam ve

³⁴⁵ Bakara, 2/283.

³⁴⁶ Serahsi, *Mebhut*, c. XII, s. 61.

³⁴⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, c. II, s.259.

³⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, s.260.

³⁴⁹ Helîl, *ed-Duyûn ve Tevsîkuha fî Fıkhî’l-İslâm*, s. 22; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. IV, s. 440.

³⁵⁰ Kâdî Beydâvî, *Muhtasar Beydâvî Tefsiri (Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil)*, Trc.: Şadi Eren, Selsebil Yayınları, İstanbul, 2011, c. I, s.337.

işlemin ispatının daha kolay olmasına yönelik bir tedbirdir. Şahit olması istenilen bir erkek ve iki kadın şahitliklerine razı olunan, adil ve güvenilir kimselerden olmalıdır ki aksi takdirde şahitlikleri geçerli ve muteber olmaz. Bir başka ayette “*Sizden iki adaletli kimseyi şahit yapın*”³⁵¹ buyrulmuştur ve bu ayet de bize şahit tutulan kimselerin adil kimselerden olması şartını göstermektedir.

İslam Borçlar Hukukunda şahitlik konusunda tek erkeğin yeterli olmaması, onun akıl ve dürüstlük bakımlarından eksik olduğu gerekçesine değil, hakkın ve alacağın zayi olmaması için, şüphe ve töhmeti, hata ihtimalini ortadan kaldırmak için daha ihtiyatlı ve tedbirli olma hikmetine bağlıdır. Kezâ ayette belirtilen iki kadının şart koşulması da bir kadının akıl ve zabt yetkisinin eksik olmasından değil, onların erkeklere nispetle psikolojileri, ev içinde ve dışındaki birçok meşguliyetleri nedeniyle unutma ve şüpheye düşme ihtimallerinin daha fazla olabileceği ihtimaline karşılık alınmış olan ihtiyati bir tedbirdir. Zira bir insan olarak kadınlar şahit olmaya ehliyetlidirler.³⁵² Çünkü şahitlik konusunda gerekli olan şartlar, akıl, zabt ve adalettir. Normal durumda olan her erkek ve kadın da bu şartlara haizdir.

İslam borçlar hukuku’nda şahitlik için iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şahitliği geçerlidir. Alışveriş, nikâh, talak, vekâlet, vasiyet, tazminat gibi hukuk davaları’nda İslâm hukukçularının birçoğu ve üç büyük mezhebe göre yine iki erkeğin veya bir erkek ve iki kadının şahitliği geçerlidir.³⁵³

Şahitlik yapmak bir hak olmanın ötesinde kişiye yüklenen bir sorumluluk ve yükümlülüktür. Şahitliğin borçlar hukukunda meşru kılınmasının hikmeti, hakların korunması içindir. Nitekim ayetin devamında şahitlik için çağırılan kimselerin kaçınmasının doğru olmadığı³⁵⁴ belirtilmiş, şahitler şahitlik için çağırıldıkları zaman bu davete icabet etmeleri farz-ı kifâye sayılmıştır.³⁵⁵ Şehadetlerine başvurulmak üzere mahkemeye çağırılan şahitlerden hiç kimse gitmez ise tüm şahitler günahkâr olur. Şayet giden bir kişi bulunur ve maksat hâsıl olur ise diğerleri günahattan kurtulur. Eğer ki başkası bulunmaz ve belli kişilerin gitmesine ihtiyaç duyulursa bu durumda bu kimselerin davete icabet etmeleri farz-ı ayn olur.³⁵⁶ Bir başka ayette³⁵⁷ ise şahitlik esnasında gerçek dışı, yanlış beyanda bulunulmaması istenilmiştir. Bu

³⁵¹ Talak, 65/2.

³⁵² Nihat Dalgın, “Kadın ve Erkeğin Şahitliği ile ilgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. V, sy. 1, s. 20.

³⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk: Dalgın, “Kadın ve Erkeğin Şahitliği ile ilgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”, s.1-32.

³⁵⁴ Bakara, 2/282.

³⁵⁵ Apaydın, “Şahit”, *DİA*, c. XXXVIII, s. 279.

³⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. II, s.262.

³⁵⁷ Nisa, 4/135.

hususla Hz. Peygamber, yalan şahitliği büyük günahlar arasında sayarak³⁵⁸ Müslümanları yalan şahitlik yapmaktan sakındırmıştır.

Ayetin devamında, borç küçük olsun büyük olsun, az veya çok olsun, borç miktarı dikkate alınmaksızın borcun vadesi ile birlikte yazılması tavsiye edilmiştir. Nitekim ayetin başından bu yana bize ön görülen durum, her ne koşulda ve şartta olursa olsun, iki kişi arasında yapılan borç alacak ilişkisinin bir akid sayıldığı ve şüphe mefhumuna karşılık borcun miktarı, vadesi gibi durumlar dikkate alınarak yazılması yahut şahitlendirmesidir. Zira bu durum Allah katında daha adaletli ve şahitlik için daha destekleyici ve her iki tarafında şüpheye düşmemesi için ihtiyaten daha uygundur.

Allah Rasûlü borcun yazılmasına, şahitlendirilmesine bir durumu müstesna kılmıştır ki, ayetin devamında da zikredildiği gibi borç ilişkisini kişiler kendi aralarında alıp vererek bitirdiği, yani peşin bir alışveriş/ticaret olması şartıdır. Halihazırda / anlık gerçekleştirilen peşin ticaretlerde, yapılan alışverişin kayda geçirilmemesinde herhangi bir zarar ve sakınca görülmemektedir. Bu durumda ayette zikredilen peşin alışverişlerde kayda almama hükmü bir ruhsattır.³⁵⁹ Ancak borç doğuran akidlerin peşin usulle yapılması ve akid tamamlanıp borç alacak durumunun ortadan kalkması halinde yazma yükümlülüğünün de ortadan kalkması ihtilaf olmayacağı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle vadenin söz konusu olmadığı akitlerde dahi şahit tutmak ihtiyâtı bir tedbirdir.

Peşin yahut veresiye olsun bir alışveriş, alım veya satım yapıldığında şahit gösterilmelidir. Öyle ki alışveriş işlemleri alenen şahit huzurunda yapılmalı, gizlilikten ve şüpheden uzak olmalıdır. Meşru çerçevede yapılan alım satım işleminin şahit huzurunda alenen yapılması güven ve huzur sağlaması ve hukuk açısından da şüpheden uzak tutması dolayısıyla ihtiyati bir tedbirdir.

Alışveriş işlemlerinde şahit veya katip bulunması borçlu ve alacaklı kimselerin şüpheden uzak, inkar ve zarar gibi olumsuz durumlardan hâli bir akid yapmaları içindir. Ancak belli durumlarda şahit ve katipler de akid taraftarlarınca rahatsız edilmekte ve zarar görmektedirler. Dolayısıyla katip veya şahitlere böyle bir görev verilirken, onların da kendilerince var olan mühim işlerinden alıkonulmamaya dikkat edilmelidir. Bu nedenle Allah Rasûlü ayetin devamında –katip ve şahit de zarar görmesin- buyurmuştur. Zira bu kimselerin zarar görme ihtimali bulunduğu için tarafların onları koruması kendilerinin haklarının korunması için de ihtiyati bir tedbirdir.

³⁵⁸ Buhârî, Şehâdât, 10.

³⁵⁹ Aslan, “Makasid/Gai İlke Bağlamında Müdayene Ayetinin Yorumu”, s.11

Belirtildiği gibi alış veriş akitlerinde peşin veya veresiye olsun şahit tutmak yahut bir katibe yazdırmak tavsiye edilmiştir. Ancak bu iki şartın da bulunmadığı, İslam'ın zaruret hali saydığı durumlardan biri olan yolculuk halinde borç akdi rehin³⁶⁰ ile teminat altına alınmalıdır. Rehin alacaklısı, borçlu olan râhinin borcunu ödememesi, kısmî ödemesi, iflâsı, ölümü, kaybolması gibi durumlarda, rehinli mal sayesinde alacağını daha kolay tahsil etme imkanını bulur.³⁶¹ Rehin akdi sadece alacaklı kimse için değil aynı zamanda borçlu içinde faydalı bir işlemdir. Öyle ki borçlu vermiş olduğu rehin karşılığında, veresiye işlem yapmak, ödünç para almak gibi birtakım ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu durumda rehin, borç ilişkisinde her iki tarafında haklarının korunması ve sıkıntılarının giderilmesi için ihtiyâti bir tedbirdir.

Zira rehin alınabilmesi sadece katip bulunmaması gibi zahir şartlara bağlı ve sefer haline (yolculuğa) münhasır bir durum da değildir. Hazar zamanında katip ve yazı mümkün iken de, sefer halinde bulunulmadığı zamanda da rehin almak sahih ve caizdir.³⁶²

Borçlu olan her iki taraf rehin yahut yazı gibi bir vasıtaya ihtiyaç duymaksızın güven içerisinde bulunarak alışveriş yaptıkları zaman, güvenilen taraf borcunu emanet olarak hıfz etmeli ve geciktirmeksizin borcunu ödemelidir. Bu husus ayetin devamında: *“Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun”* şeklinde ifade edilmiştir. Burada borç ‘emanet’ kelimesiyle ifade edilmiştir ki alacaklı kimse rehinden vazgeçmişse, borçlu kimse de bunu su-i istimal etmemeli, borcunu düzgün bir şekilde ödemelidir.³⁶³

*“Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkardır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.”*³⁶⁴ Şahitliği gizlemek, kalbin ve ruhun işlediği bir günahtır ki, en büyük günahlardan kabul edilmektedir. Zira Allah Rasulü: *“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Siz içinizdekileri açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.”*³⁶⁵ buyurmaktadır.

³⁶⁰ Rehin: sözlükte; “devamlı ve sabit olma, elde tutma, hapsetme” anlamlarındaki rehn kökünden türemiş olup, terim olarak “bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören malı” ifade etmektedir. Hasan Hacak, Halit Çalış, “Rehin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 538; Rehin için bk: Mevsili, *el-İhtiyâr li Ta’lîli Muhtar*, s. 75-86.

³⁶¹ Arif Atalay, “İslam Hukukunda Rehin Akdi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, sy. 2, s. 115-152,

³⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. II, s.264-265, Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân’ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, c. I, s.309.

³⁶³ Beydâvi, *Beydâvi Tefsiri*, s.339.

³⁶⁴ Bakara, 2/283.

³⁶⁵ Bakara, 2/284.

Sonuç olarak, borç akidlerinin yazılması, şahitlendirilmesi ya da rehin verilmesi yani herhangi bir yolla garanti altına alınması ihtiyatın gözetilmesi sonucudur. Kur’ân’ı Kerim tüm hükümlerinde insan ve toplum maslahatını gözettiği gibi bu âyeti kerimede de borçlu ve alacak sahibi kimselerin maslahatları için hükümler ortaya koymuştur. Borçlar hukuku alanında ayette zikredilen ve borçlu ile alacaklı kimselerin haklarının zayi olmasına engel olan “yazı, şahit ve rehin” yolları başvurulabilecek en garanti yollardır. Kur’ân bu durumları zikrederken, İslâm Bilginlerinin ekserisinin kabul ettiği gibi, bağlayıcı tarzda değil, irşâd (yol gösterici) ve ta’dâdi (örnekleme yaparak sayma) kabilinden bir yol izlediğini görmekteyiz. Şüphesiz ki borç ilişkilerini teminat altına almak yazı, şahit ve rehin ile sınırlı da değildir. Bu üç yol dışında da teminat yolları vardır ki, mesela buna kefâlet³⁶⁶ yolunu da ekleyebiliriz. Kefalet akdinin birbirinden küçük farklarla ayrılan hemen hemen tüm tanımlarında söz konusu olan durum, meşruiyet amacı olan bir hakkın (alacaklının alacağının) güvence altına alınmasının sağlanmasıdır.³⁶⁷ Bu husustaki Serahsî’ye ait olan ‘güvence sağlamak üzere kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine katılmasını gerektiren bir akid’³⁶⁸ şeklinde tarif Hanefî ekolü içerisinde büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Diğer taraftan kefâlet, alacaklının hakkına kavuşmasını sağlama ihtiyacını karşılamak amacıyla da meşru kılınmış bir teminat akidir.³⁶⁹

ذَلِكَمُ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَفْوَمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى
 أَلَا تَرْتَابُوا / ... Bu Allah katında adaletle daha uygun
 olduğu gibi; hem şahitlik için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha
 elverişlidir... ”³⁷⁰ ifadesindeki “şüpheye düşmemeniz için” ibâresi ayette geçen emirlerin
 öncelikli hedefinin ihtiyat olduğunu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.³⁷¹

Diğer taraftan âyete baktığımız zaman söz konusu ihtiyatın muhataplarının kimler olduğu da bize belirtilmiştir. Söz gelimi bir borç alacak akdinde alıcı ile satıcıdan her biri, borçları kayıt altına alması için çağırılan kâtipler, şahitler ve zayıfların/ ehliyet bakımından kısıtlı olan kişilerin velisi veya vasîsî olanlardan her biri ayette belirtilen işlemlerde kendine düşen görevi ifâ ederken ihtiyat mülâhazasını daima dikkate almak durumundadır.³⁷²

Vehbe Zühayli ayet ile ilgili olarak; “İslâm, insanlar arasındaki muameleleri ve akidleri adalet, insaf ve hikmet temeli üzerine bina ederek düzenlemiştir. İnsanlar için bir ihtiyat olması

³⁶⁶ Kefalet: sözlükte; “bir şeyi bir şeye eklemek, katmak, bitıştirmek” anlamında kullanılırken ıstılah anlamı için farklı birçok tanımlar yapılmış olup, Hanefî ekolü içerisinde özü değiştirilmeden devam ettirilen tanım şöyledir: “güvence sağlamak üzere kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine katılmasını gerektiren bir akid” şeklinde ifade edilmiştir. Serahsî, *Mebûsât*, c. XIX, s. 160; H. Yunus Apaydın, “Kefâlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. XXV, s. 168-169.

³⁶⁷ Apaydın, “Kefâlet”, *DİA*, c. XXV, s. 169.

³⁶⁸ Serahsî, *Mebûsât*, c. XIX, s. 160.

³⁶⁹ Apaydın, “Kefâlet”, *DİA*, c. XIX, s. 170.

³⁷⁰ Bakara, 2/282.

³⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. VII, s. 94.

³⁷² Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.209

ve –borcun az olması, kesin bilginin yetersizliği, sorumluluk duygusunun bozulması ile tamah ve aç gözlülüğün egemen olması gibi sebeplerden dolayı hakkın inkâr edilmesi veya itiraf edilmemesinden korumak üzere hak sahiplerinin haklarını himaye etmiş, onların mallarını muhafaza altına almış ve belli bir zamana kadar yaptıkları muamelelerini ve akitlerini yazıya geçirerek, senet altına alarak veya şahitlendirerek akidlerini sağlamlaştırmaları için onları teşvik etmiştir.³⁷³

Yukarı da zikredildiği gibi İslam borçlar hukukunda borç alacak işlemlerinin tevsik edilmesi/şahitlendirilmesinin, günümüz şartlarında farklı amaçlarla yürütülen ekonomik ilişkiler de borçlanmadan kaynaklanan çeşitli suiistimaller konunun ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Öyle ki tecrübe edilen ve içerisinde bulunduğumuz hayat şartlarının bize gösterdiği, insanlar arasında kendisine güvenilen, emin bulunan kimselerin dahi borçlanma gibi mali tasarruflarda meşrû olmayan birtakım yollara sapabileceğine şahit olmaktayız. Öyleyse bu hususta en ihtiyatlı yol, karşılıklı güven yanında borç alacak işlemlerinin ayette de açıkça tavsiye edildiği gibi tevsik edilerek teminat altına alınmasıdır.

Özellikle vadeli yapılan borç akidlerinin ispatının sağlanması için belli vasıtalarla ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bunu da günümüz şartlarında şöyle gerekçelendirebiliriz ki, geçmişte veya günümüzde borç alacak işlemlerinde başvuru alan adli merciler, ilk olarak alacaklı olan kimsenin borcunu ispat etmesini istemektedirler. Bu durum da borçların teminat altına alınmasını gerektiren önemli bir husustur.

2.2.2.2. Müdâyene Âyetinin İhtiyatî Açıdan Değerlendirilmesi

Kur'ân'ı Kerim'in en uzun³⁷⁴, en büyük ahkâm âyeti³⁷⁵ olarak nitelendirilen Bakara 282. âyet, 'Mudâyene ayeti' olarak isimlendirilmektedir.³⁷⁶ İslam borçlar hukuku alanı yanında eşya hukuku, yargı hukuku, muhakeme hukuku gibi diğer hukuki alanlar ile ilgili de düzenlemeler ihtiva etmektedir. Ancak tüm konuların ortak olduğu bir nokta vardır ki, gerek borçların yazılması, gerek alışveriş işlemlerinde şahit bulundurulması ve gerekse şahıs hukuku açısından zayıfların korunması bağlamında ihtiyata işaret ediyor olmasıdır.³⁷⁷ Bu nedenle İslam hukukçuları ve tefsirciler mudayene ayeti üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlardır. Bizim burada ele alacağımız husus, Kur'ân'ın borçlar hukuku alanında getirmiş olduğu temel

³⁷³ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît, Dâru'l-Fikr*, Dimaşk, 2001, c. I, s.162.

³⁷⁴ Sâbûnî, Muhammed 'Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dersâdet Kitapevi, İstanbul, c. I, s. 177.

³⁷⁵ İbn 'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh (ö. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kahire, 1974, c. I, s. 247.

³⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, c. II, s. 979.

³⁷⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.208

kaidelerden bir kısmını ifade eden mudâyene ayetini³⁷⁸ borç- alacak ilişkisi bakımından incelemek ve ihtiyaten uyulması gereken hükümleri değerlendirmektedir.

İbn Abbas (r.a.) Müdayene âyeti olarak nitelendirilen Bakara 282-283 âyetlerinin ‘selem akdi’ hakkında nazil olduğunu ifade etmektedir. Sözlükte ‘teslim etmek, teslim olmak, peşin bedelle vadeli mahsul almak’ anlamlarına gelen selem kavramı fikhî istılahta, ‘Nitelikleri belirlenen vadeli malın peşin bedelle satımını’ ifade etmektedir.³⁷⁹ İbn Abbas (r.a.)’ın bu ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine’ye geldiğinde, Medineliler iki veya üç sene süreyle olmak üzere, hurmada ‘selem’ alışverişi yapıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *‘Kim Selem alışverişi yaparsa, belli bir ölçü ve belli bir tartıda belli bir mühlet için bunu yapsın.’*³⁸⁰ şeklindeki hadis-i şerifinden ele alınmıştır. Bunun üzerine Allah Teâla, mükelleflere ölçü, tartı ve mühlet hususunda ihtiyatlı davranmayı öğreterek, borcun yazılması gerektiğini buyurmuştur.³⁸¹

İslam borçlar hukukuna göre kişilerin kendi aralarında yapmış oldukları borç akidlerinde³⁸² aslolan malın peşin satılmasıdır. Ancak özellikle alıcı olan taraf yani müşteri her an peşin para veremediği veya alışveriş akdi esnasında buna imkân bulamadığı zamanlarda vadeli satışlara ihtiyaç duyulur. Nitekim İslâm Hukukunun insanlara yarar sağlama ve toplum düzenini korumak gibi amaçları çerçevesinde benimsediği yollardan biri olan kolaylaştırma prensibi bu konuda da karşımıza çıkmaktadır. Zira bu hususta vadeli satışın caiz olması ayet ve hadislerle sabit olup insanlar için bir kolaylık vesilesidir. Allah-ü Teâla bu hususta *“Allah alışverişi helal, faizi ise haram kıldı.”*³⁸³ buyurur. Buradaki alışverişten mutlak olarak söz edildiği için, peşin veya vadeli satışlar ayet kapsamına girmektedir.³⁸⁴

Borç alacak ilişkilerinde insanların dikkat etmesi gereken en önemli konulardan biri de borcun zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesidir. Öyle ki ödeme gücü bulunan kimsenin, alacaklı kişinin rızası olmaksızın borcunu kendi kendine ertelemesi doğru olmamakta ve bu durum da alacaklı kişiyi sıkıntıya soktuğu için tasvip edilmemektedir. Nitekim Allah Rasûlü’nün *“Varlıklı kişinin borcunu erteleyip, süresi içinde ödememesi bir zulümdür”*³⁸⁵

³⁷⁸ Mudâyene ayetinde bahsedilen konuların tamamlayıcı olması dolayısıyla sonrasındaki ayet (Bakara 283) de ele alınacaktır.

³⁷⁹ Bilal Aybakan, “Selem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVI, s. 402; Selem Akdi için bk: Beşir Gözübenli, “İslâm Borçlar Hukukuna Göre Vadeli Satışlar ve Selem I: Vadeli Satışlarda Vade Farkı Problemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy: 12, s. 5-20; Mevsîlî, Abdullah bin Mahmud bin Merdûd, *el-İhtiyâr li Ta’lîli Muhtar*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut-Lübnan, s.40-46.

³⁸⁰ Müslim, Müsâkât, 25, nr.:127-128.

³⁸¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989, c. VI, s. 46

³⁸² İslâm Hukuku’nda Akidler için bk: Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, Tekin Kitapevi, Konya 2014; Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku (Borçlar ve Akidler)* 3, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

³⁸³ Bakara Suresi, 2/275.

³⁸⁴ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, s.304.

³⁸⁵ Buhârî, Havâle, 1-2, nr.:2287, 2288; a mlf. İstikrâz, 12, nr.:2400; Müslim, Müsâkât, 7, nr.:1564.

şeklindeki ifadesi alacaklı kişinin mağdur olmasını önlemeye yönelik alınmış ihtiyâtî bir tedbirdir.

Diğer taraftan, İslam’da kişinin ödeme gücünü aşan miktarda borç akdi yapması doğru karşılanmamaktadır. Kişinin gereğinden fazla borç ilişkisine girmesi hem kendisinin hem de alacaklı kişinin zarar görmesine neden olur. Bu durumda kişinin ödemeye gücünün yetebileceği miktarda akit yapması her iki taraf için de daha ihtiyatlıdır. Ancak kişi borç akdi yapar ve daha sonrasında sıkıntıya düşerek bu borcunu ödeyemezse İslâm borçluya birtakım kolaylıklar sağlamıştır. Öyle ki İslâm borçlar hukukunun ön gördüğü temel ilkelerden birisi darlık içinde olan borçluya borcunu ödemesi için süre verilmesi ve eğer mümkün ise borçlunun ibrâ edilmesidir. Nitekim Kur’ân’ı Kerim’de: *“Eğer borçlu darlık içinde bulunuyorsa, ona geniş bir zamana kadar mühlet verin. Alacağı sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz”*³⁸⁶ buyurulmuştur. Zira *“Kim ödeme gücü olmayan borçluya süre verirse kendisine sadaka ecir vardır, Vadesi gelen borcu erteleyen alacaklıya ise her gün için bir sadaka ecir vardır.”*³⁸⁷ buyurulmuştur.

İslam’a göre varlıklı kabul edilen, ödeme gücü bulunan bir kimse ile yapılan borç akitlerinde de borç miktarı, zamanı vb. gibi hususlarda bazı anlaşmazlıklar zuhur edebilir. Bu anlaşmazlıkların engellenebilmesi ve insanlar arasında güvenin sağlanabilmesi için unutmama, inkâr gibi ortaya çıkan olumsuz sonuçları önleyecek ihtiyâtî tedbirlere ihtiyaç vardır. Yazma/belgelendirme, şahit tutma, teminat alma, rehin, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunu geliştirme gibi durumlar borç ilişkilerinin teminat altına alınabilmesi için uygulanabilecek en önemli ihtiyâtî tedbirlerdendir.

Bakara 2/282. ayetten önce yer alan ayetlerde, Allah yolunda infak³⁸⁸ ve faizin terk edilmesi emredilmiş³⁸⁹, bu iki hüküm de bir uyarı ile *“Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.”*³⁹⁰ âyetiyle tamamlanmıştır.³⁹¹ Ayetin devamında borçlanmaya konu olan malları korumaya yönelik borçların yazılması, şahit tutulması gibi akid taraftarları için tavsiyeler yer almaktadır.

³⁸⁶ Bakara, 2/280.

³⁸⁷ Buhârî, Büyû, 17, nr.:2077; Müslim, Zühd, 18, nr.:3006; Tirmizi, Büyû, 67; İbn Mâce, Sadakât, 14, nr.: 2417-2420.

³⁸⁸ Bakara 2/261-274

³⁸⁹ Bakara 2/275-279

³⁹⁰ Bakara 2/281

³⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bk: Burhan Baltacı, “Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhi Kavramları”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), 2008, c.8, sy.1, s.154.

2.2.3. Riba (Faiz)

Ribâ kelimesi, "ر ب و" kökünden türemiş olup, sözlükte; 'artmak, çoğalmak, nemalanmak, yükselmek, şişmek' gibi anlamlarına gelmektedir.³⁹² Kur'ân'ı Kerim'de, on bir farklı surede³⁹³ 'r-b-v' kökünden türemiş lafız bulunmakta olup, bazılarının toprağın kabarması³⁹⁴; artmak, artırmak³⁹⁵; yetiştirmek, büyütmek³⁹⁶; sıvılar üzerine birikmiş fazlalık³⁹⁷; gittikçe artan şey³⁹⁸; bir şeyin diğerinden üstün olması³⁹⁹; tepe⁴⁰⁰ gibi anlamlara geldiği ifade edilmektedir. Riba kavramı için İslâm fıkıh literatüründe birçok tanım yapılmıştır ki bunlardan bazıları:

‘İki malın birbiri ile mübadelesinde bir tarafın karşılığa mukabil olmaksızın verdiği fazla miktardır.’⁴⁰¹

‘Faiz bir mali mübadelede taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalık ile insanların malının bir bedele mukabil olmaksızın alınmasıdır.’⁴⁰²

‘Alım satım akdine ek olarak ana mala ilave edilen fazlalıktır.’⁴⁰³

‘Misli ve tüketilen bir malın belli vade ile kullandırılmasından (karzdan: ribâ işleminden) elde edilen gelire ribâ (fâiz) denir.’⁴⁰⁴

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere fâiz tanımlarının tümünde mutabık olunan bir nokta vardır ki, mübadelede ‘karşılıksız bir fazlalığın’ bulunmasıdır. Misal: bir kişi yüz gram altını daha sonrasında yüz yirmi gram altın olarak ödenmesi şartıyla bir kişiye verir ise, şart koşulan yirmi gram altın, karşılığı bulunmayan fazlalıktır ve bu anaparanın yükselmesi, artması şeklinde telakki edilerek, bu muamele faiz kapsamına girmektedir. Dolayısıyla bir alış-veriş akdinde bu fazlalığın olmamasına dikkat edilmeli yani ihtiyatlı olunmalıdır.

Ribâ, Kur'ân'ı Kerim⁴⁰⁵ ve hadîs-i şeriflerle⁴⁰⁶ kesin olarak yasaklanmış ve İslâm hukukçuları, fâizin haram olduğu hususunda tam bir görüş birliği içinde bulunmuşlardır.⁴⁰⁷

³⁹² Cessas, *Ahkamu'l-Kur'ân*, c. I, s. 464; Serahsi, *Mebisûl*, c. XI, s.109; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 305; İsmail Özsoy, “Faiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XII, s. 110.

³⁹³ Hac, 22/5; Fussilet, 41/39; Rum, 30/39; Şuara, 26/18; Rad: 13/17, Hakka:69/10, Nahl:16/92, Âli İmran:3/130, Nîsâ: 4/161, Müminûn:23/50, Bakara:2/265-275-276-278.

³⁹⁴ Hac, 22/5; Fussilet, 41/39.

³⁹⁵ Rum, 30/39; Bakara, 2/276.

³⁹⁶ Şuara, 26/18.

³⁹⁷ Rad, 13/17.

³⁹⁸ Hakka, 69/10.

³⁹⁹ Nahl, 16/92.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/265; Müminun, 23/50.

⁴⁰¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. VI, s.104.

⁴⁰² Serahsi, *Mebisut*, c. XII, s.109.

⁴⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ‘r-b-v’ md.

⁴⁰⁴ Servet Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslâmî Finans*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s.30.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/275, 278-279; Al-i İmrân, 3/ 130; Nîsâ, 4/160-161; Rum, 30/39.

⁴⁰⁶ Buhârî, Büyû, s. 375-376, 2085, 2086 no’lu Rivayet; Müslim, Müsâkât, 19, nr.:1597, 1598.

⁴⁰⁷ Abdülaziz Bayındır, “İslâm’da Faiz Mefhumi ve Unsurları V”, “*Para, Faiz ve İslam (Tartışmalı İlmi Toplantı)*”, İstanbul, 2015, s.173.

Fıkıh kitaplarında ise faiz konusu ile ilgili değerlendirmelerin hareket noktası, Ubâde b. Sâbit (ö. 34/654) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö.64/683) rivayet ettikleri “altı eşya hadisi” diye meşhur olan hadis kabul edilir.⁴⁰⁸ Çoğunlukla da konu ‘Kitâb’ul-büyû’ başlığı altında incelenmektedir.⁴⁰⁹

2.2.3.1. Ribâ (Fâiz)’ın Kısımları

İslâm borçlar hukuku alanında ihtiyatlı olunması gereken en önemli konulardan biri de faiz konusudur. Nitekim bu husus, “باب الربا مبنى على الاحتياط” ‘Faiz konusu ihtiyata mebnidir’ ilkesi ile de vurgulanmaktadır.⁴¹⁰ İslâm Hukukunda faiz iki kısma ayrılmış olup, biri *Ribâ-yı Fadl (fazlalık ribası)* diğeri ise *Ribâ-yı Nesîe (Veresiye Ribası)* olarak isimlendirilmektedir. Yukarıda ifade edilen âyet ve hadislerde İslâm’a göre ayırım yapılmaksızın her iki faiz türünün de haram kılındığını görmekteyiz. Zira konumuz gereği faizin hangi durumlarında ihtiyat gerektirdiğini değerlendirmeye çalışacağız.

Ribe’l- Fadl (fazlalık ribâsı), ‘riba illeti bulunan mallardan, aynı cins veya farklı cins malların mübadelesinde bedellerin birindeki geciktirme veya aynı cins malların mübadelesinde bedellerden birindeki fazlalıktır ki, bu fazlalığa faiz denir.’⁴¹¹ Nicelik olarak ölçülebilen bu fazlalık, mallar arasında kalite veya işçilik farkından dolayı dahi olsa faiz kabul edilmektedir. Bedellerden birinin karşılıksız olarak açıkça fazla olması faiz kabul edildiğine göre, eğer ki bir akitte karşılığı olmayan bir fazlalık vehmedilirse ihtiyaten gerçek fazlalık kabul edilir ve bu noktada ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Şüphe ve vehm unsurunun alış veriş muamelelerinde bulunması yani faiz şüphesinin bulunması ihtiyaten gerçek faiz olarak kabul edilir.⁴¹² Zira böyle bir akdin gerçekleşmesi de akdi fasit kılar.⁴¹³ Bu duruma bir çuval buğdayı peşin olarak 2 çuval buğday ile veya peşin olarak 3 gr. altını 3,5 gr. altın ile değiştirmek şeklindeki muameleler örnek olarak verilebilir.

Fazlalık ribâsı konusunda zikredilen hadis şöyledir: “Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz değiştirildiğinde hem eşit hem de peşin olarak değiştirilecek, altın ile gümüş, buğday ile arpa, hurma ile tuz, hurma ile arpa değiştirildiğinde yine peşin olacak ancak biri diğerinden miktarca fazla olabilecektir. Bu maddelerin külçesi ile sikkesi, eskisi ile yenisi arasından fark yoktur. Kalite farkı ve işçilik de

⁴⁰⁸ İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA*, c. XII, s. 114.

⁴⁰⁹ Servet Bayındır, “Faize Kur’ân ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış”, 8. *Hukukçular Koordinasyon Toplantısı*, Kocaeli/Kartepe, 2-3 Haziran 2010, s.7.

⁴¹⁰ Serahsî, *Mebûsât*, c. XI, s. 88/ c. XII, s. 178/ c. XXI, s. 123/ c. XIII, s. 123; Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, c. III, s. 569.

⁴¹¹ Abdullah Özcan, *el-Ecel fi’l-Akdi’l-Bey*, Doktora Tezi, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1989, s.242-243-251.

⁴¹² Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, c. V, s. 198.

⁴¹³ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, c. V, s.198.

gözetilmeyecektir. Hadislerde altın ve gümüşün mübâdelesinde tartı (vezn), diğerlerinde ölçek (keyl) kullanılmıştır.”⁴¹⁴ Dolayısıyla fazlalık fâizi, misli bir malın kendi cinsiyle mübadelesinde bedellerden birinde diğerine göre bir fazlalık olması durumunda gerçekleşmekte ve Hz. Peygamber (s.a.v.) bu faizin gerçekleşmemesi için malın misliyle ve bağlı olduğu ölçü birimine göre miktarca eşitliği sağlanarak mübadele edilmesini şart koşturmaktadır.⁴¹⁵ Birçok hadiste geçen ‘misli misline’ ve ‘birbirine eşit’ ifadelerinden de bu durum anlaşılmaktadır.

İslâm âlimleri hadiste zikredilen ve ribâ cereyan ettiği söylenen altı metânın misâl kabilinden mi yoksa hasr yani hükmün yalnız zikredilenlere mi ait olduğu hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Zahiriler, ribevî malları, altı madde (altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, tuz) ile sınırlı kabul ederken, diğer dört mezheb ribevî malları hadisteki altı maddeyi örnek kabilinden saymış ve faiz yasağının bunlar dışında kalan şeylerde nasıl uygulanacağını şöyle açıklamışlardır:

Hanefilere göre, Ribâ’nın illeti ‘cins ve kadr’ yani cins ile beraber tartı ve miktar (ölçü) birliğidir. Kadr sözü ile ölçülebilen mallarda ölçek, tartılabilen mallarda tartı kastedilir.⁴¹⁶ Altı madde hadisinde mezkur altın ve gümüş tartı, diğer maddeler ölçü ile alınıp satılan maddelerden sayılmıştır. Hanefilerde ister yiyecek maddesi olsun olmasın, mekîlât ve mevzûnat ile alınıp satılan tüm mallar ribevî mallardır ve cinsleri ile değiştirildiği takdirde riba bu malların tümünde cereyan eder.⁴¹⁷ Yani Hanefilere göre fazlalık olması durumunda faiz işlemektedir. Dolayısıyla bu durumda fazlalık olması ihtimaline karşı ihtiyatlı olmak gerekir.

Şâfi mezhebine göre, altın ve gümüşte faizin illeti semeniyet (para olma) özelliğidir. Bu özellik altın ve gümüşün özünde mevcuttur. Hadiste zikredilen diğer dört maddede faizin illeti, cinsle beraber yiyecek maddesi olma özelliğidir. Dolayısıyla tüm yiyecek maddeleri cinsi ile değiştirildiğinde kurala uyulmazsa faiz cereyan eder, çünkü hadisteki ‘taam’ lafzı umumi olup tüm gıdaları kapsar; gıda maddesi olmayanlarda ise aynı cinsler farklı miktarlarda değiştirilse dahi faiz söz konusu olmaz.⁴¹⁸

Maliki mezhebinde altın ve gümüşte ribânın illeti cinsle birlikte semeniyet (para olma) özelliğidir.⁴¹⁹ Buğday, arpa, hurma ve tuzda ise cinsle birlikte saklanabilen temel gıda maddesi olmasıdır ki bu mezhebe göre faiz; uzunca bir süre bozulmadan saklanabilen gıda maddeleri ve parasal nitelikli madenlerde cereyan eder.⁴²⁰

⁴¹⁴ Bk: Buhârî, Buyû, 74,81,89; Vekâlet, 11; Müslim, Müsâkat, 75,81,86,87,96; Nesâî, Buyû,42,52; Tirmizi, Buyû, 23,24; Muvatta, Buyû, 27,39; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, s.223.

⁴¹⁵ Özsoy, “Faiz”, *DİA*, c. XII, s. 114.

⁴¹⁶ Serahsi, *Mebhut*, c. XII, s.113.

⁴¹⁷ Serahsi, *Mebhut*, c. XII, s. 113; Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, c. V, s.184.

⁴¹⁸ Serahsi, *Mebhut*, c. XII, s.114-115.

⁴¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, c. II, s.130.

⁴²⁰ Servet Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açısından İslami Finans 2*, s.33.

Hanbeli mezhebine göre ise, riba'nın illeti hususunda üç rivayet zikredilmiştir ki, birinci Hanefi mezhebinin ölçülerine uygun olup ölçü ve tartıyı kıstas aldığı, ikincisi şafi ve Maliki mezhebinde olduğu gibi altın ve gümüşte semeniyet özelliği, üçüncüsü ise yiyecek maddesinin ölçü ve tartı ile satılabilmesinin gerektiği görüşüdür.⁴²¹

Ribe'l-Fadl konusunda sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, aynı cins veya farklı cins malların mübadelesinde karşılıksız fazlalık açıkça faiz kabul edilmektedir. Karşılıksız fazlalığın açık olduğu durumlar bir yana, bir mübadelede fazlalığın vehmedilmesi durumunda da bu vehm faiz olarak kabul edilmekte ve akdi bozmaktadır.⁴²² İhtiyatın söz konusu olduğu durumlarda şüphenin hakikat yerine geçmesi⁴²³ durumundan hareketle vehm ve şüphe unsurunun bulunduğu faiz konuları gerçek faiz olarak kabul edilmektedir. Bu durumda bir muamelede fazlalığın bulunması açık bir şekilde faiz sayılmaktadır. Diğer taraftan bir muamelede bedellerden birinin fazla olması, bir tarafın aleyhine bir durum iken diğer tarafın lehine olmaktadır. Dolayısıyla muamelede vâkî olan haksızlığın önlenmesi gerekmekte ve bu durum muamele esnasında ihtiyatın gözetilmesini ortaya çıkarmaktadır.

Ribâ'nın diğer çeşidi ise Ribe'n-Nesîe (Veresiye Faizi)'dir. Nesi'e, "tehir etme, erteleme" anlamında, "bir şeyi belli bir süreye kadar tehir etmek" anlamına gelmekte, 'Ribe'n-Nesîe' ise "*Bir malı, kendi cinsinden başka bir mal ile bedelini daha sonra almak üzere değiştirmek.*"⁴²⁴ şeklinde tarif edilmektedir. Ribe'n-Nesîe, İslam Öncesi Arapları arasında yaygın bir uygulamadır. Cahiliye Arapları belli bir süre ile veresiye alış-veriş yapar veya borç verir, süre sona erince de alacaklı kişi borçluya, "ya borcunu ödersin yahut da borcunu arttırırsın", derdi. Bu durumda borçlu ödeyemeyecek durumda ise süre ister, buna karşılık da borcunu fazlası ile ödemeyi kabul ederdi. Verilen borç süresinde ödenmediği takdirde bir yıl sonrası için bir kat artırılır, yine ödenmezse bir kat daha artırılırdı.⁴²⁵

Aralarında faiz cereyan eden iki şeyden birinin peşin diğerinin veresiye olması halinde, miktarları eşit bile olsa hükmen bir fazlalık var sayılır.⁴²⁶ Başka bir ifadeyle, karşılıklı bedeller eşit tutulmuş olsa bile vade halinde veresiye faizi doğar.⁴²⁷ Vadeli olarak, 100 gr altını 100 gr altın ile 100 gr altını 200 gr gümüş ile değiştirmek bu çeşit faiz kapsamına girer.⁴²⁸ Ribe'l-

⁴²¹ Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 115-125.

⁴²² Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, c. V, s. 193, 200.

⁴²³ Serahsî, *Mebûsât*, c. XII, s. 178; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar*, c. V, s. 184; Emîr Padişah, *Teysîru't-Tahrîr*, c. II, s. 51/ c. IV, s. 214; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. III, s. 479.

⁴²⁴ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, "Riba" md., Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.,

⁴²⁵ Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s. 222; Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. I, s.465.

⁴²⁶ Hamdi Döndüren, *İktisat İlmi*, s.396.

⁴²⁷ Özsoy, "Faiz", *DİA*, s. 114.

⁴²⁸ Bilmen, *İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. VI, s.105.

Fadl'da bahsettiğimiz gibi bedeller ve miktarlar eşit olsa dahi, bir fazlalığın olması halinde faiz olarak kabul edilmektedir.

2.2.3.2. Ribâ (Faiz) ve İhtiyat

Faiz sadece İslam'da değil diğer dinlerde de yasaklanmış olan ve tarih boyunca var olagelmiş, birçok semâvi ve beşeri din ile ideolojinin sorun olarak üzerinde durduğu ekonomik ve toplumsal meselelerden birini teşkil etmektedir. İslam'dan önce Cahiliye Araplarında faiz yaygın olarak uygulanmaktaydı. İmkânı olmayan kimselerin faizsiz borç almaları mümkün değildi ve zor durumda kalan kimseler borç süresinin sonunda fazlalık ödemeyi kabul ederek borç alabiliyorlardı. Süresinde ödenmeyen borçlarda vade uzadıkça ödenecek tutar da artırılıyordu. Cahiliye Arapları arasında borç ilişkilerinde uygulanan ve örf adet yerini almış olan bu fazlalık, ilk olarak hadis ile daha sonrasında tedrici olarak inmiş olan ayetler ile yasaklandığı bildirilmiştir.

Fıkıh kaynaklarında ifade edilen ve yaygın olan görüşe göre faiz, borç faizi ve alış verişi faizi olmak üzere ikiye ayrılmış, Borç faizinin (ribe'n-nesie) Kur'an'da yasaklandığı, alış verişi faizinin (ribe'l-fadl) ise sünnet ile yasaklandığı kabul edilmiştir.⁴²⁹ Haramlığı ayetle sabit olduğu için borç faizinin üzerinde fazla durulmadığı söylenilse⁴³⁰ de faiz çeşitlerinden ribe'n-nesie'de daha fazla ihtiyat gösterilmelidir.⁴³¹

Borçtan elde edilen gelir fukahânın tamamına göre faizdir.⁴³² Borç muamelesi esnasında alacaklıya menfaat sağlayacak herhangi bir şart kabul edilemez, muamelede bir şart bulunduğu takdirde sözleşme geçersiz olur. Çünkü menfaat sağlayan her borcun faiz olduğu bildirilmiştir.⁴³³ Alacaklı kişinin borçlu kimseden borcu fazla olarak ödemesini yahut hediye vermesini şart koşarsa bu muamele fasit olduğu gibi, alacaklının fazlalığı alması da faiz olmaktadır. Fazlalığın miktar veya vasıfta olması fark etmediği gibi bu konuda ihtiyatı gözeterek davranmak daha uygun olacaktır.

Faizin klasik fıkıh kaynaklarında en yaygın tanımı 'sözleşmede şart koşulan (karşılıksız) fazlalık' şeklinde yapılmıştır.⁴³⁴ Görüldüğü üzere yapılan birçok faiz tanımında eyleme değil, eylem sonucunda elde edilen hâsılata yani fazlalığa vurgu vardır. Dolayısıyla bu durum faizin tanımı ve hangi mallarda faiz cereyan edeceği gibi konularda tartışmalara zemin hazırlamıştır. Oysa ilgili ayette "Allah alış verişi helal ribayı haram kıldı" buyrulurken karşılıklı iki eylem:

⁴²⁹ Serahsi, *Mebhut*, XII, s.111; Uludağ, *Faize Yeni Bir Bakış*, s.39; Özsoy, *İslam İktisadında Faiz*, s.11.

⁴³⁰ Uludağ, *Faize Yeni Bir Bakış*, s.39; Özsoy, *İslam İktisadında Faiz*, s.11.

⁴³¹ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c. IV, s.280; İbn Emir, *et-Takrir*, c. III, s.212.

⁴³² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, s.111.

⁴³³ Serahsi, *Mebhut*, IVX, s.35-36.

⁴³⁴ Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyar li talili'l-Muhtar*, Thk: eş-Şeyh Züheyr Osman, Beyrut, c.II, s.264. (الزيادة المشروطة في العقد); Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. III, s.280.

iki mal transfer yöntemi mukayese edilmiştir ki, bunlardan biri alım satım (ticaret) diğeri ise faiz eylemi (menfaat sağlayıcı kredi) dir.⁴³⁵ Kur’ân’da ise faiz sözleşmesinden/yönteminden elde edilen gelir de faiz (riba) olarak adlandırılmaktadır.⁴³⁶ Dolayısıyla faiz hem eylemin hem de o eylemden (krediden) sağlanan gelirin ismidir.⁴³⁷

Bakara suresi 275. Ayette⁴³⁸ “*Allah alış veriş işlemini helal, faiz işlemini haram kıldı*” buyrulurken kastedilen, her ikisinin de ayrı ayrı işlem olduğudur. Dolayısıyla işlem asıl, o işlem sonucu ortaya çıkan hasılat niteliğindeki faiz getirisi talidir.⁴³⁹ Faize konu olduğu ileri sürülen mallar, faizli işleme araç kılınmadıklarında aslen helal niteliktedirler yani faiz sonucu elde edildiklerinde bu mallar doğrudan (bi aynihi) değil dolaylı yoldan (bi gayrihi) haram hükmü almaktadırlar.⁴⁴⁰

Tüm bunların sonucu olarak, birçok tartışmaya mahal olan riba konusu, borçludan zorla alınan bir fazlalık olduğu için İslâmın çirkin bulduğu ve yasakladığı kirli bir kazanç yoludur. Geçmişte yahut günümüzde yapılan alış verişlerde, bedellerden birinin fazla olması açıkça faizdir. Öyle ki bedellerden birinde karşılıksız bir fazlalık vehmedilirse ihtiyaten gerçekte fazlalık var kabul edilir ve o akit fasit olur. Çünkü faiz konularında mevhum fazlalık ihtiyaten gerçek fazlalık olarak kabul edilir.⁴⁴¹ Diğer taraftan faiz şüphesi olan bir meselede ihtiyatlı davranmak ve haram cihetini tercih etmek gerekir. Bu nedenle fıkıh kitaplarında faiz şüphesi taşıyan her türlü muameleler ihtiyat gerekçesi ile faiz çerçevesinde ele alınmıştır.

2.2.4. Murâbaha

Sözlükte, ‘artma, kâr, ticarî kazanç’ anlamındaki ribh kökünden türeyen ve ‘kazandırma, kâr hakkı tanıma’ anlamlarına gelen murâbaha kavramı ıstılahta, ‘bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılması’ anlamına gelmektedir.⁴⁴² Özellikle piyasa hakkında bilgisi olmayan müşteriye güvenilirliği yüksek bir alış veriş yapma hakkı sağlayan murabaha akdi, çekişmeye ve haksız kazanca yol açmaması için şartları ve hükümleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

⁴³⁵ Servet Bayındır, *İslami Finans II*, s.29.

⁴³⁶ Bayındır, *İslami Finans II*, s.30.

⁴³⁷ Servet Bayındır, *Faize Farklı Bir Bakış*, s. 237-239.

⁴³⁸ Bakara, 2/275: “Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi de haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah’a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”

⁴³⁹ Servet Bayındır, *İslami Finans*, s.33.

⁴⁴⁰ Servet Bayındır, *İslami Finans*, s. 33.

⁴⁴¹ Serahsi, *Mebcut*, c. XII, s.179; Damad, *Mecme’u’l-Enhur*, c. III, s.127.

⁴⁴² İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 148.

2.2.4.1. Şartları ve İhtiyat İle İlişkisi

Murâbaha bir tür emanet satış olduğundan ve kâr miktarı açıklanarak yapılan satışlardan olduğu için ihtiyatlı olmak gerekir. Nitekim bu durumda birtakım şartları vardır:⁴⁴³

a. Alış Fiyatının veya Maliyetin Bilinmesi

Kâr miktarı açıklanan bir satışta, ikinci alıcının malın ilk alış fiyatını bilmesi gerekmektedir. Şayet malın ilk alış fiyatı bilinmezse bu durum satış meclisi giderilinceye kadar satım akdini fasit kılar ve tarafların bunu öğrenmeden meclisten ayrılması durumunda da fesat kesinleşmiş olur.⁴⁴⁴ Böyle bir durumun gerçekleşmemesi ve alıcı kimsenin haksızlığa uğramaması için satıcı olan taraf, müşteriye fiyatı açıklaması her iki tarafın güven çerçevesinde akdi tamamlayabilmeleri için ihtiyaten daha uygun olur.

b. Kâr Miktarının Bilinmesi

Güvene dayalı satışlarda kâr taraflarca biliniyor olmalıdır.⁴⁴⁵ Kâr, mâlum veya muayyen olmak şartıyla misliyattan veya kıyemiyattan, ilk bedel ile aynı veya farklı cinsten olabilir.⁴⁴⁶ Hânefi, Şâfiî ve Hanbelîlerin konu ile ilgili hükümlerinden anlaşılmaktadır ki, kâr hesaplamasında satıcının ilk satıcıya ödediği satım parası yanında maliyete dâhil diğer masraflar da esas alınmalıdır.

Bu hususta anaparaya eklenen ve eklenmeyen durumlar vardır. Bazen anaparaya eklenmesi gereken herhangi bir masraf bulunmamakta bu durumda kâr doğrudan anaparaya eklenmektedir. Bazen ise müşteriye teslim edilmeden önce boyama ve dikiş ücreti, nakil, komisyon, yemek gibi masrafları bulunmakta ve bu durumlar malın değerinde bir artış gösterdiği için kâr maliyetine eklenmektedir.⁴⁴⁷ Müşteriye teslim edilmeden önce bu masraflar net bir şekilde hesaplanarak fiyat belirlenmekte ve müşteriye açıklanmalıdır. Alış fiyatı ve maliyet masrafları açık bir şekilde ifade edildiğinde, üzerine ne kadar kâr eklendiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim güvene dayalı bir satışta bu durumların açıkça ifade edilmesi ihtiyaten daha uygun olur.

c. İlk Satış Sözleşmesindeki Semen Misliyattan Olması

Hanefîler'e göre ilk satım sözleşmesindeki semen misliyattan olması gerekir.⁴⁴⁸ Misli, 'fiyatı etkileyecek herhangi bir fark olmaksızın birbirinin yerine geçebilen, görünüm, içyapı ve ekonomik değer bakımında aynı özelliklere sahip mallar'; Kıyemi ise, 'misli olmayan mal/eşya'

⁴⁴³ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, s. 246-249.

⁴⁴⁴ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, s. 246.

⁴⁴⁵ Dönmez, "Murâbaha", *DİA*, s. 148.

⁴⁴⁶ Dönmez, "Murabaha", *DİA*, s. 148.

⁴⁴⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar li ta'lili Muhtâr*, s. 34; Kâsânî, *Bedâi'u's-San'âi*, c. V, s. 223; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, c. IV, s. 154-155.

⁴⁴⁸ Dönmez, "Murabaha", *DİA*, s. 148.

anlamına gelmektedir. Misli mallar, hakkında benzerleri dolayısıyla herkesin bir bilgiye sahip olduğu eşyalar olup, kıyemî mallar hakkında genel bir bilginin bulunmadığı ve bilirkişiler tarafından tahminde bulunulan mallardır. Tahmin ve zanna dayanması misli malların tercih edilmesini tercihe şayan kılmakla beraber, akid taraftarlarının güvene dayanan bir akid gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaten daha uygun olmaktadır.

Zira murabaha önceki semenin üzerine kâr eklenerek yapılan bir satıştır. İlk semenin kıyemî olması durumunda malın değeri tam olarak bilinemeyeceğinden murabahanın semeni belirsiz kalır. Böyle olası bir durumun engellenmesi ve murabaha satışının güven sağlayıcı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, ilk semenin misli bir mal olarak tercih edilmesi, ihtiyaten daha uygun olup, tarafların güven içerisinde satış sözleşmesi yapmasını sağlamaktadır.

d. Eşit Şekilde Trampa Edilebilen Mallar Olması

Ölçülebilen, tartılabilen ya da standart şekilde olan mallar birbiri ile mübadelesi durumunda eşit bir şekilde ve peşin olarak takas edilebilir. Fâiz konusunda da bahsetmiştik ki bu mallara ribevî mallar denilmektedir. Bu malların kendi cinsleri ile satışı murabaha satışı için caiz değildir. Zira murabahalı satılması durumunda alınan fazlalık, murabaha satışı için olması gereken kâr değil faiz olur.⁴⁴⁹ Dolayısıyla murabaha satışında faize düşme ihtimalinden dolayı kaçınılması gereken bir durum olup, alınan ya da satılan mallar hususunda ihtiyatın gözetilmesi gerekmektedir.

e. İlk Satış Sözleşmesi Sahih Olmalıdır.

Murabaha satışı özelliği gereği, önceki semen esas alınarak yapılan bir akiddir. Bundan dolayı ilk satış sözleşmesinin sahih olması doğrudan murabaha satışını etkilemektedir. Zira ilk satış sözleşmesinin fasit bir satış olması durumunda murabaha satışı caiz olmaz.⁴⁵⁰ Fasit satış akdinde ise, mülkiyet hakkı satın alınan malın bedeli ile değil değeri veya mislî karşılığında sabit olur.⁴⁵¹

2.2.4.2. Murâbaha Satışı Ve İhtiyat

Kâr miktarı ile yapıldığı veya kârsız yapıldığı açıklanarak yapılan satışlar ‘güvene dayalı yani emânet’ satışlar olarak isimlendirilmektedir.⁴⁵² Bu akidler alıcı olan kişi, satıcının alış fiyatı veya maliyet hususunda verdiği bilgilere itimat ederek, sözünü bir belge veya yemin istemeksizin kabul etmesi şeklinde yapılmaktadır. Murabaha satışının da güvene dayalı akidlerden olması onun ihtiyat ile bağlantısı konusundaki en önemli özelliklerindendir. Satıcı

⁴⁴⁹ Dönmez, “Murabaha”, *DİA*, s. 148.

⁴⁵⁰ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret Ve İktisat İlmihali*, s. 249.

⁴⁵¹ Serahsî, *Mebûsât*, c. XIII, s. 23; Kâsânî, *Bedâi’u’s-San’â’i*, c. V, s. 204.

⁴⁵² Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 256.

maliyet veya satım hususunda malın durumu hakkında müşterinin alımla ilgili irade ve tercihini etkileyecek hususlarda yeterli açıklama yapmakla yükümlü olduğu gibi bu açıklamaların doğru olması hususunda da sorumludur. Aksi halde doğru olmayan beyanın güveni kötüye kullanmaktan veya bir hatanın ortaya çıkması gibi durumlar akde bağlanacak hükümleri etkilemektedir. Akid esnasında yahut sonrasında çıkabilecek böyle bir ihtimalin bertaraf edilmesi için doğru bilginin verilmesi bir ihtiyattır. Mesela, bir kimsenin miras, vasiyet veya bağış gibi herhangi bir yolla mâlik olduğu bir mala adaletine güvenilir bir bilirkişi değer koysa ve malın sahibi bu malı murabaha şeklinde satsa caiz olur. Çünkü doğruyu söyleyerek akdi gerçekleştirmiştir.⁴⁵³

Diğer taraftan bir kimse, vadeli olarak satın aldığı bir malı müşteriye nasıl aldığını açıklamaksızın alış fiyatının üzerine kâr ekleyerek ya da eklemeden satar ve müşteri de bu hıyaneti öğrenirse, müşteri bu durumda dilerse malı satış bedelinin tamamı ile alır, dilerse akdi bozabilir.⁴⁵⁴ Müşteriye muhayyerlik hakkının verilmesi, kandırılma ya da güveninin kötüye kullanılma tehlikesine karşı verilmiş olan bir tedbir olup, ihtiyaten kendisini garantiye almasını sağlamaktadır. Dolayısıyla her iki durumda da görmekteyiz ki, akid taraftarlarının sağlam ve tam bir akit yapabilmeleri için bir ihtiyat söz konusudur.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi murâbaha yoluyla yapılan satış, emânet satışı olduğu için o konuda ihtiyatlı olmak gerekir.⁴⁵⁵ Faiz konusunda da zikrettiğimiz gibi, murâbahada da şüphe ihtiyaten hakikat yerine geçmektedir.⁴⁵⁶ Ebû Yusuf murabaha satışında ihtiyata çok önem vermekte ve bu durumu şöyle ifade etmektedir: Bir kimse satın aldığı bir mala asıl fiyatından daha fazla bir fiyat belirleyerek, maliyeti müşteriye söylemeksizin sadece şu fiyata satıyorum şeklinde açıklayarak murabaha yoluyla satması durumunda, eğer ki müşteri tüccarlar arasında böyle bir uygulama yapıldığını biliyorsa caiz olur, bilmiyorsa caiz değildir. Zira bu durum satıcının ihaneti olarak kabul edilmekte, müşteri hıyaneti öğrendiği zaman ise muhayyerlik hakkı ortaya çıkmaktadır.⁴⁵⁷

Sonuç olarak murabaha'nın güvene dayalı satışlardan olması onun ihtiyat ile çok yakından irtibatını kuran en önemli meseledir. Murabaha satışında aldatma ya da güvenin kötüye kullanılması durumlarında müşteri güvence altına alınmakta, müşteriye bu hakkın tanınması ile satıcının art niyetli davranması engellenmeye çalışılarak her iki tarafında ihtiyaten

⁴⁵³ Serahsî, *Mebûsât*, c. XIII, s. 90; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, c. IV, s. 155.

⁴⁵⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar li Ta'lili Muhtar*, s. 35.

⁴⁵⁵ Serahsî, *Mebûsât*, c. XIII, s. 809; Zeyla'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, c. IV, s. 77.

⁴⁵⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, c. III, s. 57; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar*, c. V, s. 138; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*, c. VI, s. 121.

⁴⁵⁷ Serahsî, *Mebûsât*, c. XIII, s. 90.

hakları korunmaya çalışılmaktadır. Nitekim bu hususta Serahsî'nin 'murabaha satışı ihtiyata mebnidir' ifadesi de murâbaha satışının ihtiyat ile ilişkisini vurgulamaktadır.⁴⁵⁸

2.2.5. İhtikâr

Sözlükte, 'biriktirmek, hepsetmek, fiyatı yükselsin diye beklemek, tedavülünden çekmek, tek başına tasarrufta bulunmak için malı tekeline almak'⁴⁵⁹ anlamlarının yanında yaygın olarak 'istifçilik, karaborsacılık'⁴⁶⁰ anlamlarına gelmektedir. Fıkhî Istılahta hukukçular tarafından, 'İnsanların ve hayvanların ihtiyaç duyduğu temel gıda maddelerini, satış bedelleri yükselsin diye kıtlık ve pahalılık zamanını beklemek için piyasaya sunmayarak depolara tutmak' şeklinde ifade edilmektedir. Hadislerde sıkça geçen ve açıkça yasaklanmış olan⁴⁶¹ ihtikâr uygulaması ile ilgili Kur'an'ı Kerim'de ilgili bir ifadeye rastlanmamaktadır. İhtikârın haksız bir kazanç yolu olması dolayısıyla, Kur'an'ı Kerim'deki haksız kazanç sağlamayı yasaklayan ayetler⁴⁶² ile dinin genel ahlâkî ilkeleri ihtikâr yasağının dolaylı atıfları olarak kullanılabilir.⁴⁶³

İhtikâr uygulamasının Kur'an'ı Kerim'de açık bir ifadesinin bulunmamasının ortaya çıkardığı bir diğer durum ise, hukûkî niteliği ve sonuçları hakkında görüş farklılıklarının bulunmasıdır. Dolayısıyla fıkıh terminolojisinde ihtikâr için farklı tanımlar ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁴

Hanefî hukukçular, başta Ebû Hanife ve talebesi İmam Muhammed ihtikârı: 'Pahalılaştıklarını beklemek için gıda maddelerini alıkoymak veya yiyecek vb. gibi şeyleri satın alarak fiyatı artıncaya kadar kırk gece süresince saklamaktır'⁴⁶⁵ şeklinde tarif etmişlerdir. Ebû Yusuf daha geniş bir çerçeveden ele alarak; 'İhtikâr, yokluğu veya kıtlığı halka sıkıntı veren her türlü ihtiyaç maddesini stoklamak' şeklinde tarif etmiştir.⁴⁶⁶ Konumuzun kapsamı gereği ihtikâr kavramı hakkında diğer mezheplerin tanımlarını zikretmesek de, aralarında kısmî farklılıklar bulunan tanımlar ihtikârın unsur ve şartları ile bunların tarife dâhil edilip edilmeyeceği hususundaki farklı görüşlerden kaynaklanmaktadır. Farklı tariflerin bulunmasına neden olan ana unsurlar ise, malın cinsi, satın alma, niyet, toplumsal ihtiyaç, mal darlığı, kamu zararı, müddet ve mekan olarak sayılabilir.⁴⁶⁷

İhtikârın, dinen çirkin ve kötü bir davranış olarak kabul edilmesiyle birlikte hükmü konusunda İslâm Hukukçuları arasında ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilâflar kısmen ihtikârın

⁴⁵⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 210.

⁴⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Hakr md., c. IV, s. 208.

⁴⁶⁰ Erdoğan, *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İhtikâr, s. 237.

⁴⁶¹ Müslim, *Müsâkât*, 26-27, nr.:1605-1606; Ebû Dâvûd, *Büyû*, 39, nr.:3447-3448; 'لَا يَحْتَكِرُ إِلَّا خَاطِي'.

⁴⁶² Bakara, 2/188; Nisâ, 4/161; A'râf, 7/85.

⁴⁶³ Cengiz Kallek, "İhtikâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI, s. 560.

⁴⁶⁴ Kallek, "İhtikâr", *DİA*, c. XXI, s. 560.

⁴⁶⁵ Heyet, *Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. III, s. 213.

⁴⁶⁶ Heyet, *Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. III, s. 214.

⁴⁶⁷ Kallek, "İhtikâr", *DİA*, c. XXI, s. 560.

tanımından, kısmen de sıhhat ve mahiyeti hususunda ortak bir noktaya varılamayan nasların zâhiri ile şâriin maksadı arasındaki tercih farkından kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁸ Hanefîlerin çoğu ihtikârı mekruh kabul ederken⁴⁶⁹, Kâsânî ihtikâr uygulamasını haram kabul etmekte⁴⁷⁰ ve İmam Muhammed de ihtikâr uygulamasını dinen haram kabul eden Hanefî hukukçuların başında gelmektedir.⁴⁷¹

İmam Muhammed'e göre herhangi bir yerden bir beldeye ticaret mallarının gelmesi teamül haline gelmiş ise, artık orası o beldenin çevresi sayılmaktadır. Bu nedenle oradan getirilen mallar yahut yiyecekler hususunda ihtikâr yapılması haram kabul edilmektedir.⁴⁷² İmam Muhammed'in bu yaklaşımını İbn Nuceym 'Bu, ihtiyâtın son derecesi demektir'⁴⁷³ şeklinde ifade ederek bu yaklaşımının ihtiyat anlayışından kaynaklandığını ifade etmektedir.⁴⁷⁴

Genel çerçevede insanların ihtiyaçlarını sömürerek az emek ile kolay kazanç sağlama yoluna dayanan ihtikâr, özellikle temel ihtiyaç maddeleri hususunda söz konusu olması dolayısıyla, toplumun olası kıtlık yahut zararlarının oluşmaması için yasaklanmış bir uygulamadır. Nitekim yasaklanması toplum üzerindeki zararın önlenmesi için bir tedbir yani ihtiyattır. Öteden beri uygulandığı bilinen ve önlenmeye çalışılan ihtikâr uygulaması için alınmış birtakım önlem örnekleri vardır ki, ihtiyâtî tedbir olarak sayabileceğimiz bu önlemlerden bazıları şöyledir:

Resûlullah (s.a.v.) stokçuluğa/karaborsacılığa karşı çok kararlı davrandığı gibi ihtikâra götüren yolları kapatıcı bazı önlemler almak suretiyle, yeni kurulmaya çalışılan toplumsal düzeni zarara sokabilecek olası bir ekonomik buhran girişimini yayılmadan önlemiştir. Bir defasında Hâkim b. Hizâm Medine'ye gelen gıda maddelerinin tümünü satın alması üzerine, Hz. Peygamber (s.a.v.) ona karaborsacılık yapmaması hususunda en başından uyarıda bulunmuştur.⁴⁷⁵ İhtikârın uygulanması durumunda toplumun ciddi sıkıntılar yaşayacağı o dönemde Rasûlullah'ın uyarısı ihtiyâtî bir tedbirdir.

Kezâ Hz.Peygamber (s.a.v.), piyasanın daralıp sosyal kargaşanın ve huzursuzlukların ortaya çıkmaması için, malları daha uyguna almak niyetiyle köylüyü yahut ihracat yapan kişiyi

⁴⁶⁸ Kallek, "İhtikâr", *DİA*, c. XXI, s. 561.

⁴⁶⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, c. IV, s. 74; Heyet, *Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. III, s. 219; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991, c. II, s. 105; Kallek, "İhtikâr", *DİA*, c. XXI, s. 561.

⁴⁷⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-San'a'i*, c. V, s. 129.

⁴⁷¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-San'a'i*, c. V, s. 194-195.

⁴⁷² Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 211.

⁴⁷³ Ömer Nasûhi Bilmen'in Hukuk-ı İslâmiyye'sinde bu ifade, 'Bu, ihtikârın son derecesi demektir' şeklinde geçmekte ve İbn Nuceym'in Bahru'r-Râik'ine atıf yapılmıştır. Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985, c. IV, s. 125. İbn Nuceym'in atıf yapılan eserinde bu ifade ihtikâr şeklinde değil yukarıda zirettiğimiz şekilde İhtiyât olarak geçmektedir. Ve anlam olarak doğru olan da budur. Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 211.

⁴⁷⁴ İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*, c. VIII, s. 229.

⁴⁷⁵ Kallek, "İhtikâr", *DİA*, c. XXI, s. 562.

şehir dışında karşılayarak malı alma anlamına gelen telakkır-rukban'ı⁴⁷⁶; şehirli kimsenin köylü kimse adına satış yapması anlamına gelen telâkkı'l celeb'i, simsarcılığı⁴⁷⁷ ve malı teslim almadan satmayı⁴⁷⁸ yasaklamıştır. Tüm bu sayılan uygulamaların toplumda ekonomik bir kriz ortaya çıkması, temel gıda maddelerine dahi ulaşamama gibi olası durumların ortaya çıkmaması için Rasûlullah'ın almış olduğu ihtiyâtî bir tedbirdir.

Hiz. Ömer'in şiddetli kıtlık nedeniyle aşırı derecede artan fiyatları, Suriye, Filistin ve Mısır bölgelerinden Medine'ye mal sevkiyatı yapılmasını sağlayarak düşürmeyi başarması⁴⁷⁹, Hiz. Ali'nin ihtikâr yapanların mallarını yakması ve ihtikâr yapan kimseler ile mücadele edilmesi gerektiğini devlet başkanın görevlerinden sayması⁴⁸⁰ ihtikârı önlemek için alınmış ihtiyâtî tedbirlerden bazılarıdır.

Netice itibariyle, ihtikâr bir sömürü aracı olarak nitelendirilen ve uygulanması halinde toplumun ciddi zararlar gördüğü, hatta toplumun ekonomik buhranlar yaşamasının kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Açıklamalardan da anlaşıldığı gibi ihtikârın daha çok temel gıda maddeleri üzerinden yapılması toplumu daha tehlikeli bir hale sokan durumların başında gelmektedir. Zira insanlar açısından hayatî önem taşıyan gıda maddeleri hususunda ihtikârın engellenebilmesi için, beldenin çevresindeki civar yerlerden mal getirilmesi muhtemel yerler, o beldenin çevresi sayılması da bir tedbir mahiyetindedir. Örneklerde de zikrettiğimiz gibi öteden beri engellenmeye çalışılması ve toplum düzeninin korunmaya çalışılması ihtikâr uygulamasına karşı alınmış ihtiyâtî bir tedbirdir.

2.2.6. Hibe

Sözlükte 'karşılıksız vermek, bağışlamak'⁴⁸¹ anlamlarına gelen hibe, ıstılahta 'kendisinden faydalanan bir şeyi başka bir şahsın mülkiyetine geçirmek, vermektir.'⁴⁸² Mecelle de hibe 'bilâ ivaz bir malı ahâra temliktir.' şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁸³ Bu durumda bedelsiz/ karşılıksız olması hibe'yi bey'den, malın nakli/temliki kaydı âriyet ve karzdan, hayatta iken gerçekleşmesi ve hüküm doğurması da hibe'yi vasiyetten ayıran özelliklerdir.⁴⁸⁴ Hanefilere göre hibe akdi, hibe de bulunan kişinin irade beyanı ve hibede bulunan kişinin kabul ve kabzı ile sahih olur.⁴⁸⁵

⁴⁷⁶ Buhârî, Buyû, 72, nr.:2166,2167; Nesâî, Büyû, 57, nr.:4614-4617.

⁴⁷⁷ Buhârî, Buyû, 58, nr.:2139,2140; aynı mlf: 64, nr.:2150; Ebû Dâvûd, Buyû, 47, nr.:3439-3442.

⁴⁷⁸ Müslim, Buyû, 8, nr.:1525- 1529.

⁴⁷⁹ Kallek, "İhtikâr", *DİA*, c. XXI, s. 563.

⁴⁸⁰ Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, c. II, s. 210.

⁴⁸¹ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVII, s. 421.

⁴⁸² Çeker, *İslâm Hukukunda Akitler*, s. 210.

⁴⁸³ Mecelle, md. 833.

⁴⁸⁴ Yaman vd., *İslâm Hukuku (el Kitabı)*, s. 324.

⁴⁸⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lili Muhtar*, Hibe, s. 58.

Hibe'nin teberru akidlerinden sayılması, yani hibede bulunan açısından sırf zarar niteliği taşıırken hibede bulunulan için sırf yarar niteliği taşıması, tarafların akid yapma ehliyeti hususunda satım akdine göre farklılık göstermesine neden olmaktadır. İslâm Hukukçuları, hibede bulunacak tarafın tam eda ehliyetine⁴⁸⁶ sahip olması gerektiğinde ittifak halindedirler.⁴⁸⁷ Dolayısıyla reşit ve mümeyyiz olmayanların malından velîleri ve vasîleri de dâhil olmak üzere hiç kimse hibe ve teberruda bulunamaz.⁴⁸⁸ Hibe de bulunma eylemi mal varlığında azalma meydana getirmesi, çocuk için karşılıksız bir harcamanın mâkul bir gerekçesinin bulunmaması ve sırf zarar niteliği taşımasından dolayı İslâm dini reşit ve mümeyyiz olmayanları ihtiyaten koruma altına almakta ve mallarına zarar verilmesi engellemektedir. Velîsi yahut vasîsi de olsa, insanların kötülük yapmaya meyilli olması sebebiyle bu durum ihtiyâti bir tedbirdir.

Kezâ yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, bunaklık, borçluluk, ölçsüz savurganlık(sefeh) sebebiyle mahcur olan kimselerin de⁴⁸⁹ hibe de bulunması geçersiz bir eylemdir. Zira bu şekilde olan kimselerin hibede bulunmasının geçersiz kabul edilmesi kişinin doğru kararlar verememe ihtimali yahut bu durumlarının diğer kimseler tarafından kötüye kullanılmasına karşı alınmış olan ihtiyâtî bir tedbirdir. Dikkat edilmelidir ki borçluluk halinin de hibeye engel olması durumunda İslâm Dini borçlu olan kişinin yanı sıra alacaklı kimseyi de korumaktadır. İlk olarak borcun ödenmesi esas olup, alacaklının hakkının korunması ihtiyâtî bir tedbirdir.

Aynı şekilde ölümcül bir hastanın, ölüm öncesi yapmış olduğu hibenin geçerliliği hususunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Böyle bir hibenin geçerliliği, belli durumlarda vasiyet hükmünde kabul edilerek terekenin üçte birini aşmaması şartıyla ve hibe edilen malın kabzedilmiş olması şartına yahut mirasçılarının veya alacaklıların icazetine bağlanmıştır.⁴⁹⁰ Zira terekenin üçte bir kısmı ile sınırlandırılması, ölümcül bir hastalık dahi olsa kişinin malını korumaya yönelik bir tedbirdir. Keza kabz veya icâzet şartına bağlanması da ölüm hastalığında sağlıklı düşünememe yahut gereğinden fazla hibede bulunma gibi tehlikelere karşı ihtiyâtî bir tedbirdir.

Hibe akdinin ihtiyat ile ilişkisinin olduğu bir diğer durum ise hibenin kabzı ile ilgilidir. Hanefiler hibede kabz işlemini hibe'nin tamamlanma şartı olarak nitelendirmektedirler.⁴⁹¹ Mecelle'nin 'Teberru' ancak kabz ile tamam olur⁴⁹² ve 'Hibe, icab ve kabul ile mün'akid ve

⁴⁸⁶ Eda Ehliyeti: 'Dinen muteber olması akla bağlı bulunan işleri şahsın bizzat yapabilme ehliyet ve salâhiyetidir.' Şeklinde tarif edilmekte ve kendi içerisinde Eksik eda ehliyeti ve Tam eda ehliyeti olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Serahsî, *el-Usûl*, c. II, s. 340

⁴⁸⁷ Bardakoğlu, "Hibe", *DİA*, c. XVII, s. 421.

⁴⁸⁸ Bardakoğlu, "Ehliyet", *DİA*, c. X, s. 533-539.

⁴⁸⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lili Muhtar*, Hacr, s. 113-119.

⁴⁹⁰ Mecelle, md. 877, 880; Yaman vd., *İslâm Hukuku (el Kitabı)*, s. 324.

⁴⁹¹ Bardakoğlu, "Hibe", *DİA*, c. XVII, s. 421.

⁴⁹² Mecelle, md. 57.

kabz ile tamam olur⁴⁹³ ifadeleri de bu durumu desteklemektedir. Hanefiler kabzeden kimsenin akıllı ve mümeyyiz olmasını yeterli görmekte ve kabz ehliyeti olmayanlar adına velisinin kabzetmesi gerektiğini ifade etmektedirler.⁴⁹⁴ Bu nedenle bir baba küçük çocuğuna bir hibe de bulunursa, bu hibe kabz şartı olmaksızın mücerret akit ile tamam olur ve babasının veya annesinin kabzı ile hibe çocuğun temlikine geçer.⁴⁹⁵ Çünkü hibe'ye konu olan mal babanın elindedir. Babanın kabzı çocuğun kabzı yerine geçeceğinden kabzı yenilemek gerekmemektedir.⁴⁹⁶ Ancak böyle bir durumda diğer mirasçıların, babanın ölümünden sonra bu hibeyi inkâr etme ihtimaline karşı akdin ihtiyaten şahitlendirilmesi gerekir.⁴⁹⁷ Bu hususta sahâbeden Beşîr b. Sa'd, oğlu Numan'a bir hibede bulunmak ve Hz. Peygamber'i de şahit tutmak istediğinde Resûl-i Ekrem, 'diğer çocuklarına da bir şey bağışladın mı?' diye sorması üzerine 'hayır' cevabını alınca, 'Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın' buyurmuştur.⁴⁹⁸ Bu hadiste anne ve babanın çocuklar arasında ayırım yapmaması gerektiğini ve daha sonrasında ortaya çıkabilecek huzursuzlukların engellenmesi düşüncesini açık bir şekilde ifade etmektedir.

2.2.7. Muhayyerlikler

Sözlükte 'iki şeyden dilediğini seçme' anlamına gelen muhayyerlik terimi Arapça'da 'خيار' şeklinde geçmektedir.⁴⁹⁹ Istılahta, 'Bir akdi geçerli kılma ya da feshetme hususunda tercih hakkına sahip olmak'⁵⁰⁰; 'Sözleşmeye veya hukuki bir gerekçeye dayanarak taraflardan birinin veya her ikisinin akdi onama yahut feshetme durumlarından birini tercih etme hakkına sahip olması'⁵⁰¹ gibi tanımlara sahiptir. Muhayyerliğin meşruiyet gerekçesi ise iradenin olabildiğince sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini temin etmek ve taraflardan biri veya her ikisi için ortaya çıkabilecek aldanma ve zarar görme riskini ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek şeklinde açıklanır.⁵⁰²

İslâm hukukunda muhayyerlikler yapılan sözleşmeye bağlı olarak hükmî ve iradî şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuş ve kanunun bireylere ön şart olmaksızın sağladığı muhayyerliklere hükmî, sözleşmeden tarafların kendi iradeleri ile ön şart olarak belirlemiş

⁴⁹³ Mecelle, md. 841.

⁴⁹⁴ Mecelle, md. 852.

⁴⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, s. 59.

⁴⁹⁶ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 211.

⁴⁹⁷ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 211.

⁴⁹⁸ Buhârî, Hibe, 7, nr.:2575, 2576; Müslim, Hibât, 3, nr.:1623-1624; Ebû Davud, Büyû, 85, nr.:3542.

⁴⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 1299; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 379.

⁵⁰⁰ Bilmen Kâmus'nda Muhayyerlik kavramını, 'Bir akdi tenfiz ile fesih arasında muhtar olmaktan ibarettir.

Kendisinde böyle muhayyerlik bulunan kimse yaptığı bir akdi diğer tarafın rızasına hacet kalmaksızın bozabilir.' Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, c. VI, s. 6.

⁵⁰¹ Abdülkerim Zeydân, *el-Medhâl li Dirâseti's-Sher'iyyeti'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, s. 359.

⁵⁰² H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 26.

oldukları muhayyerliklere ise şarta bağlı (irâdî) muhayyerlikler ifadeleri kullanılmıştır.⁵⁰³ Şart, nakit ve tayin muhayyerlikleri yanında Hanefilere göre ayıp muhayyerliği iradî muhayyerliklere girmektedir.⁵⁰⁴ Hükmi ve iradî olarak kısımlara ayrılmış olsa dahi tüm muhayyerlikler de, iki durum arasından birini seçme durumu söz konusu olduğu için ve tarafların aldanmasını önleme niteliği taşıdığı için ihtiyâtî bir tedbir olarak ifade edebiliriz.

Fıkıh literatüründe birçok muhayyerlikten bahsedilmişse de konumuz gereği, ihtiyat ile ilişkisi olan muhayyerlikleri değerlendirmeye çalışacağız.

2.2.7.1. Şart Muhayyerliği

Şart muhayyerliği, ‘satım ve icâre gibi bedel değişimi esası üzerine kurulu olan, feshedilebilen, bağlayıcı akidlerde tarafların anlaşmasına bağlı olarak taraflardan birinin veya her ikisinin belirli bir süre içerisinde akdi onama veya feshetme hakkına sahip olmasıdır.⁵⁰⁵ Şart muhayyerliğinin, bu hakka sahip olan tarafa tek taraflı feshetme yetkisi verdiği hususunda da görüş birliği vardır.⁵⁰⁶

Şart muhayyerliğinin hukukî dayanağını, alış verişlerin de sık sık aldatıldığı söylenen Habân b. Munkız (r.a.)’a Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘Alım satım yaptığında de ki: Aldatma yok ve benim üç gün muhayyerlik hakkım var.’⁵⁰⁷ şeklindeki ifadesi oluşturmaktadır. Zira alış verişin tam olarak gerçekleşmesi için üç günlük sürenin şart koşulması, müşterinin bu süre zarfında malı daha iyi kontrol etmesini sağladığı gibi daha sonrasında ortaya çıkması muhtemel olumsuz durumlara karşı da alınmış ihtiyâtî bir tedbirdir. Şart muhayyerliği oluşturulan bir satım akdinde Mebi’, muhayyer olmayan tarafın mülkiyetinden çıkar ancak muhayyer olanın mülkiyetinden çıkmaz⁵⁰⁸ ifadesi de muhayyerlik süresi içerisinde mahallin mülkiyetinin hangi tarafta olduğunu belirlemekte ve bu süre zarfında mahalle bir zarar gelmesi durumunda zararın hangi tarafa ait olduğunu açıkça ifade etmektedir. Zira bu durum da mahallin zarar görmesine karşı alınan ihtiyâtî bir tedbirdir.

2.2.7.2. Görme Muhayyerliği

Bir kimse görmediği bir mahal üzerine akit yaptığı zaman, daha sonrasında mahalli görüp yeterli bir bilgiye vâkıf olduğunda muhayyerlik hakkı oluşur ve isterse akdi fesheder isterse satış bedelinin tamamı ile geçerli kılar.⁵⁰⁹ Görme muhayyerliği, mahal hakkında yeterli

⁵⁰³ Kâsânî, *Bedâi’u’s-San’anî*, c. VII, s. 234.

⁵⁰⁴ Apaydın, “Muhayyerlik”, *DİA*, c. XXXI, s. 26.

⁵⁰⁵ Apaydın, “Muhayyerlik”, *DİA*, c. XXXI, s. 26.

⁵⁰⁶ Apaydın, “Muhayyerlik”, *DİA*, c. XXXI, s. 26.

⁵⁰⁷ Buhârî, *Buyû*, 48, nr.:2117; Müslim, *Buyû*, 12, nr.:1533; Ebû Dâvud, *Buyû*, 68, nr.:3500.

⁵⁰⁸ Yaman vd., *İslâm Hukuku*, s. 299.

⁵⁰⁹ Mecelle, md. 320; Heyet, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, c. III, s. 57, 58.

ölçüde bilgi sahibi olunmadan üzerinde anlaşılan malın, gördükten sonra müşterinin beklentisini karşılama noktasında anlatılanlarla örtüşmemesi üzerine, akdin temel unsuru olan rızayı olumsuz etkilediği için bir tedbir niteliği taşımaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in 'Kim görmeden bir malı satın alırsa, gördüğünde muhayyerlik hakkına sahiptir'⁵¹⁰ şeklindeki ifadesi muhayyerliğin hukuki dayanağını oluşturur.

Görme muhayyerliğindeki görme' den kastedilen mücerret gözle görmek değil, akid mahalli hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaktır. Mahal hakkında bilgi sahibi olmak da mahallin durumuna göre farklılık gösterir.⁵¹¹ Mesela binit hayvanı için binmek, evin görülmesi için dolaşmak gibi durumlar örnek verilebilir. Zira bir şeyi gören kimse, belli bir süre sonra mahalli satın almak isterse ve mahal gördüğü sıfat üzere ise muhayyerlik hakkı bulunmaz ancak mahallin niteliklerinde herhangi bir değişiklik olmuş ise tekrar muhayyerlik hakkı doğar.⁵¹²

Görme muhayyerliği netice itibariyle alıcıya tanınan bir hak olması dolayısıyla, alıcı kişi için aldatılmayı önleyici bir ihtiyattır. Görmeden bir mahallin alınması ve sonrasında bir zarar yahut telef ile karşılaşma durumuna karşılık alınmış olan bir tedbirdir. Şayet kişi bir mahalli görmeden alır ve sonrasında kendisine nitelikleri anlatılan mahalli bulamazsa maddi manevi zarara uğrayabilir. Bu nedenle olası zararın önlenmesi, her iki tarafın da emin bir şekilde akdi gerçekleştirebilmeleri için görme muhayyerliği ihtiyâtı bir tedbirdir.

2.2.7.3. Ayıp Muhayyerliği

Ayıp muhayyerliği, 'akdin taraflarından birinin akdin konusunu oluşturan bedellerden birinde, özellikle müşterinin satın aldığı malda değer kaybettiren veya akidden beklenen haklı maksadı engelleyen bir kusur/ ayıp bulunduğunu fark etmesi üzerine bu sebepten dolayı akdi fesih hakkına sahiptir'.⁵¹³ Satın alınan kitabın sayfalarının eksik olması, defolu olduğu belirtilmeden alınan bir malın defolu olması gibi durumlar ayıp muhayyerliğine örnek olarak verilebilir ki, bu gibi durumlarla karşılaşan müşterinin zarara uğramaması için muhayyerlik hakkının bulunması ihtiyâtî bir tedbirdir.

Akitlerde ayıp muhayyerliği delâleten şart koşulmuş gibi kabul edilir ki, malın veya bedelin kusursuz olması açık bir şekilde ifade edilmese dahi akdi yapan taraflar kusursuz olmasını talep etmektedir.⁵¹⁴ Zira mutlak olarak yapılan satım akdi, satılan malın ayıptan salim

⁵¹⁰ Zeylâî, Cemâluddin b. Yûsuf ez-Zeylâî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, el-Mektebetu's-Selefiyye, 1973, c. IV, s. 9.

⁵¹¹ Mevsilî, *el-İhtiyar li Ta'lili Muhtar*, Buyû, s. 19.

⁵¹² Serahsî, *Mebûsû*, c. XIII, s. 77; Kâsânî, *Bedâi'u's-San'a'i*, c.V, s.150; İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtar*, c.IV, s. 70-72.

⁵¹³ Apaydın, "Muhayyerlik", *DİA*, c. XXXI, s. 28-29.

⁵¹⁴ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 86.

olmasını gerektirir.⁵¹⁵ Bu noktada tarafların özellikle müşteri olan tarafın bir kusur ile karşılaştığında muhayyerlik hakkının bulunması bir tedbirdir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, 'Bir kimse memelerinde süt biriktirilmiş bir koyunu satın alır ve bu hayvanın alıcı kişiyi aldatmak için memelerinin şişirilmiş olduğunu anlar ise üç gün süre ile muhayyerdir', başka bir rivayette ise 'bu kimse üç güne kadar muhayyerdir. Dilerse akdi geçerli kılar dilerse bozar ve koyunla birlikte bir sa' buğday verir.' ifadeleri de işaret etmektedir ki, satıcı kişinin aldatma yolu ile yapmak istediği akitte, alıcı tarafın zarar görmesini engellenmek amacıyla muhayyerlik hakkı tanınmıştır.⁵¹⁶

Dolayısıyla ayıp muhayyerliği akid esnasında veya akid gerçekleşip kabz edilmeden önce farkedilmeyen zararları önlemek amacıyla alıcı kimsenin ihtiyaten garanti altına alınmasıdır.

2.2.7.4. Tayin Muhayyerliği

Tayin muhayyerliği, 'değerleri birbirinden farklı kıyemî mallardan iki üç tanesinin fiyatları belirlenerek bunlardan müşterinin dilediğini alması veya satıcının dilediğini vermesi şeklindeki akidlerdir.'⁵¹⁷ Müşterinin iki yahut üç mal arasından dilediğini seçip alması müşterinin muhayyerlik hakkı, satıcının da bu mallardan dilediğini seçip müşteriye vermesi bayiin muhayyerliği olur.⁵¹⁸ Muhayyerlik hangi tarafa ait ise o taraf hakkını kullanır ve akit kesinleşerek bağlayıcı olur, ancak almak veya satmaktan vazgeçtiği taktirde akit fesholur.⁵¹⁹ Muhayyerlik süresi dolduğu halde olumlu veya olumsuz herhangi bir tercihte bulunmaz ise tercih mecburiyetindedir.⁵²⁰ Zira tarafların birinin tercihte bulunmaması diğer tarafın zarar görmesine yol açabilir. Satıcı kimsenin satmak ya da satmamak arasında bekletmesi alıcı kimsenin işlerinin aksamasına neden olurken, alıcı tarafın almak veya almamak arasında bekletmesi ise satıcı olan tarafın zarar görmesine neden olabilir. Dolayısıyla muhayyerlik hakkı akdin ilk aşamasında bir ihtiyat iken, akdin kişiler arasında huzursuzluk çıkmadan sonlanması için de bir ihtiyattır.

Tayin muhayyerliği'nde birden fazla seçenek sunularak satıcının yahut alıcı kimsenin kendi iradesi ile seçmesi hem insanlar arasında niza'ya sebep olmaz hem de insanların gönül rahatlığı ile akit yapabilmelerini sağlar. Satıcı kimse satmak istediği malı kendisinin seçmesi

⁵¹⁵ Mecelle, md. 336.

⁵¹⁶ Buhârî, Buyû, 65, nr.:2151; Müslim, Buyû, 7, nr.:1524; İbn Mâce, Ticârât, 42, nr.:2239, 2240; Nesâî, Buyû, 14, nr.:4494, 4495; Ebû, Davud, Buyû, 48, nr.:3443-3445.

⁵¹⁷ Çeker, *İslâm Hukukunda Akitler*, s. 69; Karaman, *İslam Hukuku*, s. 125.

⁵¹⁸ İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtar*, c. IV, s. 58.

⁵¹⁹ Karaman, *İslâm Hukuku*, s. 126.

⁵²⁰ Karaman, *İslâm Hukuku*, s. 126.

sebebiyle muhayyer iken, alıcı kişinin seçenekler arasından kendi iradesi ile araştırarak seçmesi olası zarar ve kusurlara karşı bir önleyici ihtiyat niteliği de taşır.

2.2.7.5. Muhayyerliklerin İhtiyâtî Açıdan Değerlendirilmesi

Muhayyerlik, taraflardan birinin veya her ikisinin, sözleşmeyi geçerli kılma ya da feshetme haklarının bulunmasına denir ki, iradenin sağlıklı biçimde gerçekleşmesini temin etmek ve her iki taraf için de söz konusu olabilecek aldanma ve zarar görme riskini ortadan kaldırmak ya da minimuma indirmek şekilde ifade edilir. Bu nedenle muhayyerlik, bir seçim hakkı olması ya da aldanma, zarar görme gibi ihtimallerin bertaraf edilmesi hususunda alınmış ihtiyâtî bir tedbirdir. Muhayyerlikler açık bir şekilde Kur'ân'ı Kerim'de zikredilmemekte ancak gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerekse günümüzde borç alacak ilişkilerinin kaçınılmaz olması muhayyerliğin bulunmasını gerektirmektedir.

Muhayyerlikler kendileri ile amaçlanan maslahatın gerçekleşmesini sağlamak için akdin hükmünün sübutuna veya bağlayıcılığına çeşitli şekillerde engel olur. Şart muhayyerliği akdin hükmünün sübutuna (muhayyerliğin satıcıya ait olması durumunda mebiin mülkiyetinden çıkmasına), görme muhayyerliği sabit olmuş hükmün tamamlanmasına, ayıp muhayyerliği ise işlerlik kazanmış akdin bağlayıcılığına engel olur.⁵²¹ Nitekim buradaki engel durumu menfi anlamda olmayıp, kişilerin akit sözleşmesi yaptıkları anda değil mal hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olduktan sonra veya doğru karar verebilme adına zaman tanınması şeklinde akdin tamamlanmasıdır. Bu durumda akdin ilk anda işlerlik kazanmayıp zaman tanınması hem müşteri için hem de satıcı için bir ihtiyattır.

Muhayyerliklerin ihtiyat ile ilişkili olduğu bir diğer durum ise, Mebiin muhayyerlik süresince hangi tarafta bulunması gerektiğidir. Zira muhayyerlik süresi boyunca akdin tam işlerlik kazanmamış olması mebiin hususunda ihtilafa düşülmesine neden olur. Her bir muhayyerlik konusunda farklı değerlendirilen ve mebiin ait olduğu tarafın belirlenmesi konusu, malın zarar görmesini engellemek ve bu süre zarfında telef olma yahut zarar görme gibi tehlikelere karşı alınmış olan ihtiyâtî bir tedbirdir. Nitekim mebiin tarafının belirlenmemesi, bir zarar veya telef durumu ortaya çıktığı zaman taraflar arasında anlaşmazlık zuhur etmesine yol açabilir.

Netice itibariyle muhayyerlik hakkı kişilerin daha sağlıklı akid sözleşmeleri yapmalarını sağlamakta ve ortaya çıkabilecek olumsuz durumları engellemektedir. Bu durumda akdin her iki taraf içinde ihtiyâtî bir tedbir olduğu açıktır.

⁵²¹ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, c. V, s. 498; Apaydın, "Muhayyerlik", *DİA*, c. XXXI, s. 26.

2.2.8. Mevkuf Akid

Vakf kökünden türeyen ve sözlükte ‘durdurulmuş, askıya alınmış’⁵²² demek olan mevkuf kelimesi, ıstılahta ‘başkasının hakkının taalluk ettiği, hükmü itibariyle dondurulmuş, durdurulmuş akid’ şeklinde ifade edilir.⁵²³ Mevkuf akit ehliyet eksikliğinden, mevzu üzerinde başkalarının da hakkı bulunması gibi durumlardan dolayı gerçekleşebilir. Mevkuf akitler bazen alacaklı taraf için, bazen satıcı bazen de üçüncü bir kişinin hakkının korunması şeklinde karşımıza çıkar ki, ihtiyat ile ilişkisi de bu noktadadır.

2.2.8.1. Ehliyet Eksikliğinden Kaynaklanan Mevkuf Akid ve İhtiyat

Leh ve aleyhe olan şer’î tekliflerin teveccühüne, vücûbuna salâhiyetli olmak anlamlarına gelen ehliyet⁵²⁴, vücub ve eda ehliyeti olarak ikiye ayrılır. Vücûb ve eda ehliyeti de kendi içerisinde kısımlara ayrılmakla birlikte bizim burada ele alacağımız husus eksik eda ehliyetine sahip kimselerin hukûkî durumlarıdır. Eksik eda ehliyeti temyiz gücüne sahip ancak ergenlik ve aklî olgunluğun tam olmaması durumuna ve ehliyetsizler ile tam ehliyetler arasında bir yere sahip olan kişilere denir.⁵²⁵

Bu bilgilerden hareketle, akıl ve tecrübe bakımından gelişimleri eksik olan, mümeyyiz küçükler, malında aklın gereklerine uygun bir şekilde tasarrufta bulunamayanlar (sefih), mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar doğrultusunda saçıp savuranlar (müsrif) ve aklında gel git yaşayan kimseler (ma’tuf) eksik eda ehliyetine sahiptirler.⁵²⁶ Eksik eda ehliyetine sahip olan bu kimseler için sabit olan hükümler, durumlarına göre farklılık gösterir, şöyle ki;

Sefih ve ma’tuh sadece mâlî tasarruflar bakımından kanûnî temsilci denetimine tabi olup bunun dışında tam ehliyetlidir.⁵²⁷ Bu kişilerin sadece mali tasarruflar da kısıtlı olmaları, mali işlemlerin diğer muamelelere nazaran daha fazla dikkat gerektirmesi ve akitlerin iki taraf arasında gerçekleşmesi sebebiyle karşı tarafı da korumaya yönelik alınmış bir tedbirdir. Zira kanuni temsilcinin denetimine tâbî olması, yanılma veya yanıltma durumlarına karşı akdin her iki tarafı için de daha ihtiyatlıdır.

Mümeyyiz küçük ise mahiyeti itibariyle sadece fayda yönü bulunan ve mal varlığında artışa yol açan hibeyi, vasiyet ve sadakayı kabul gibi işlemleri tek başına yapabilmektedir. Ancak hem yarar hem zarar yönü bulunan alım satım, kira, selem, şirket, evlenme gibi ivazlı akidleri ancak kanuni temsilcisinin izin veya onayı ile yapabilir.⁵²⁸ Çünkü yukarıda da

⁵²² H. Yunus Apaydın, “Mevkuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, s. 438.

⁵²³ Çeker, *İslâm Hukukunda Akitler*, s. 84.

⁵²⁴ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye*, c. I, s. 31.

⁵²⁵ Yaman vd., *İslâm Hukuku (el Kitabı)*, s. 200.

⁵²⁶ Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s. 85.

⁵²⁷ Yaman vd., *İslâm Hukuku (el Kitabı)*, s. 268.

⁵²⁸ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 537.

bahsettiğimiz gibi bu işlemlerin daha fazla dikkat ve özen gerektirmesi ve iki tarafın da haklarının korunması gerekmektedir. Faydalıyı zararlıdan ayırt etme gücü bulunmayan mümeyyiz çocukların kanuni temsilci aracılığıyla bu işlemleri gerçekleştirebilmeleri zarar görmelerine karşılık alınmış olan ihtiyâtî bir tedbirdir.

Hibe, borç ikrarı veya ibrâsı, kefâlet, vakıf, boşama gibi hukuki işlemler, kişinin mal varlığında azalma meydana getirdiği için hem mümeyyiz küçüğe hem de kanuni temsilcisine kabul ve onay yetkisi verilmez. Bu muameleler mümeyyiz çocuğun sadece zararına olan işlemler olduğu kanuni temsilci yoluyla dahi gerçekleştirilemez. Çocuğun aklî olgunluğa erişmesi halinde mallarının kendilerine verilmesi ve bu işlemleri kendi rızaları doğrultusunda yapmaları ihtiyat bakımında daha uygundur.

Dolayısıyla temyiz çağındaki çocukların ve diğer kısıtlı olan kimselerin, hem fayda hem de zarar getirmesi muhtemel olan malî tasarrufları mevkuttur. Bu kimselerin yapmak istedikleri akidler sahih ancak geçerli (nâfiz) değildir. Bu sebeple tarafların rucû ve fesih hakları da yoktur.⁵²⁹ Bu kimselerin mevkuf olan bu akidlerinin geçerli olabilmesi için veli veya vasinin izin ve onayı gerekmektedir. Gerekli iznin verilmesi halinde akid hükümleri işlerlik kazandığı gibi izin verilmediğinde akit batıl olmaktadır. Hiçbir açıklamanın yapılmaması durumunda ise akid mevkuf olarak bekletilir.⁵³⁰

2.2.8.2. Başkasının Hakkından Dolayı Mevkuf Akid ve İhtiyat

Fuzûlî, ‘bir kimsenin hukuki temsilcisi (vekil, velî-vasî, kayyım) olmamasına rağmen onun adına hukuki işlem yapan kişiyi ifade eder.’⁵³¹ Fuzûlî başkası namına satım, kira, hibe, âriyet ve karz gibi bir tasarrufta bulunursa bu tasarruflar mevkuf olarak gerçekleşir. Yani tasarrufu sahihtir ancak işlerlik kazanması hak sahibinin iznine bağlıdır.⁵³² Fuzûlî kişinin yapmış olduğu tasarruflar, malın asıl sahibine zarar verebileceği gibi, tasarrufta bulunduğu malın telef olmasına da yol açabilir. Zira bu olası durumların meydana gelmemesi için yapmış olduğu tasarrufların asıl hak sahibinin icâzetine bağlanmış olarak durdurulması ihtiyâtî bir tedbirdir.

Sonuç olarak aslı ve vasfı itibariyle meşru olmakla beraber korunması gereken bir hakkı ilgilendirmesi sebebiyle hükmü askıda olan akde mevkuf akit denilir. Gerek mümeyyiz çocuğun fiilleri gerekse fuzulinin akdi mevkuf olup, işlerlik kazanabilmesinin hak sahibinin ya da velinin icazetine bağlı olması hem çocuk için hem de hak sahibi için daha ihtiyatlıdır.

⁵²⁹ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku (Borçlar ve Akidler)*, s. 120.

⁵³⁰ Karaman, *İslâm Hukuku*, s. 120.

⁵³¹ Beşir Gözübenli, “Fuzûlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, s. 239.

⁵³² Mecelle, md. 368.

Mümeyyiz çocuğun yaptığı fiiller kendi içerisinde kısımlara ayrılıp bazılarının geçerli bazılarının velinin izni ve onayına kadar askıda bırakılması tamamen çocuğun haklarını ve mallarını korumaya yönelik bir tedbirdir. Zira tam bir akli olgunluğa erişmemiş olan çocuk yapmış olduğu tasarruflar ile hem kendisine hem de karşı tarafa zarar verebilir.

Keza fuzulinin akdi de hak sahibi olan kişi için bir zarar ortaya çıkarabilmesi ihtimali bulunduğu için izin ve onay vaktine kadar askıda bırakılmıştır. Bu durum da hak sahibinin zarar görmesine yönelik alınmış olan ihtiyati bir tedbirdir.

Mahiyeti itibariyle malî tasarrufların daha fazla dikkat ve özen gerektirmesi durumu, kişilerin diğer konulara göre daha fazla zarara uğrama tehlikesini ortaya çıkarır. Bu durum da kişilerin haklarının korunmasını gerektirir. Nitekim küçüğün, mahcurun, atehin haksız yere borçlandırılıp zarara uğramaması için ihtiyaten muhayyerlik hakları tanınması ve mevkûf olarak akdin durdurulması durumları öngörülmüştür.

SONUÇ

İhtiyatın müstakil bir kavram olarak ele alınmamasına rağmen İslâm hukuk düşüncesinde meselelerin neredeyse tamamında kullanıldığı görülmektedir. İhtiyat sözlük anlamı itibariyle, tedbirli olmak, bir şey hakkında tam bir bilgiye sahip olmak, korumak, tehlikeden kaçınmak gibi anlamlara gelmesi, İslâm'ın temel amaçlarından biri olan maslahatın elde edilmesi ve mefsedetin def edilmesi gayesine bir nevi aracılık ettiğini göstermektedir. Terim anlamı hakkında net bir tarifin ortaya koyulamaması ve birçok âlimin ihtiyatın farklı boyutlarını ele alarak tanımlar yapmış olması, teknik anlamda bir tarifinin bulunmadığını gösterir. Zira her âlim ele aldığı mevzuya yönelik bir ihtiyat tarifi ortaya koymuştur. Tariflerin bazılarında şüphe ve belirsizlik durumları esas alınırken bazılarında korunmak, sakınmak unsurlarının ön plana çıkması ihtiyatın farklı şekillerde kullanıldığını gösterir.

İhtiyat ile ilişkili olan birtakım kavramların usûl âlimleri tarafından öne sürülmesi ve bu kavramların değerlendirmesinde ihtiyatın sıkça kullanılması ihtiyatın önemini ve yerini göstermektedir. Dini yaşantıda ortaya koyulan birçok meselede olduğu gibi, ihtiyat kavramı da bir amaca matuf olarak ortaya koyulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi maslahatın elde edilmesi ve mefsedetin def edilmesi hususu geniş çerçevede ihtiyatın başlıca amacını oluşturmaktadır. Nitekim hükümlerle gözetilen maslahatın korunması, ihtiyatın delil yerine geçmesi, mükellefin görevini yapma konusunda eğitilmesi, kalbinin tatmin olması ve din ve şerefın korunması şeklinde ifade edilen maddeler daha dar perspektifteki amaçlarını oluşturmaktadır.

İhtiyat hem usûl de hem de furû da sıkça kullanılmış bir kavramdır. Fıkıh usulündeki kullanımı delil veya bir kaide olarak değil, belirsizlik ve şüphe içeren usûl konularının temellendirilmesi şeklindedir. Usûl'de Emir ve yasaklar, Şerî hükümler, İstihsân, el-Ahzu bi ekseri mâ kîle, Sedd-i zerâyî ve Teâruz-tercih konularında geniş bir etkisinin ve sıkı bir irtibatının olduğu görülür.

İhtiyatın en sık kullanıldığı ve uygulandığı alanlar ibadetler ve hukuki alanlardır. Nitekim bu hukuki alanlar içerisinde borçlar hukuku ihtiyatın en sık kullanıldığı ve büyük önem arz ettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Borçlar hukuku, bireylerin günlük hayatta büyük ve küçük münasebetlerinin ortaya çıkardığı ekonomik ilişkilerinin hukuki bir yansımasıdır. Borç ilişkisi iki veya daha fazla kişi arasında yapılan ve aralarındaki sözleşmeden dolayı birini diğerine veya her ikisinin birbirine karşı sorumluluğunu ortaya çıkaran bir durumdur. Bu sorumluluktan oluşan hukuki bağ borçlar hukukunun konusunu oluştururken,

İnsanların ihtiyaçları için başka insanlarla münasebet kurması ve yaratılışı gereği sosyal bir varlık olması da borç alacak ilişkilerinin kurulması için başlıca sebepleri oluşturmaktadır.

Borçlar hukuku'nda ihtiyatlı davranılması ve ihtiyatın gözetilmesi gereken en önemli konulardan biri kişiler arasında kurulan borç alacak ilişkilerinde borçların yazılması, tevsik edilmesidir. Nitekim Bakara suresinin 282. ayetinde de tavsiye niteliğinde geçen bu durum, kişilerin haklarının ve mallarının korunmasına yönelik tedbir mahiyetinde bir durum olduğu aşıkardır. İhtiyat ile ilişkisi, hakların korunması cihetinde tedbir olarak, malların zayi olması gibi muhtemel durumların engellenmesi açısından da mefsedetin def edilmesi hususunda ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan faiz, murabaha satışı, ihtikâr, hibe, muhayyerlikler ve mevkuf akid gibi konular borçlar hukuku alanında ihtiyatın gözetilmesi gereken en önemli mevzulardandır.

İhtiyat ile irtibatının bulunduğunu düşündüğümüz bu konuların neredeyse tümünde ihtiyat prensibi şüphe ve belirsizliğin ortadan kalkması yahut ortaya çıkması muhtemel zararların önlenmesi için kullanıldığı görülmektedir. İslâm her konuda olduğu gibi borçlar hukuk alanında da mükelleflere birtakım kolaylıklar sağlamıştır. Zira muhayyerlik hakkının bulunması kişilerin kandırılma ya da zarar görmesine karşı alacaklı kimsenin korunması için verilmiş bir haktır. Diğer taraftan mevkuf akid olarak karşımıza çıkan belli bir izne kadar durdurulan akidler de, eksik ehliyetli olan kimseler için alınmış ihtiyati bir tedbirdir.

Netice itibariyle, topluluk içerisinde sıkça duyulan ve insanların dinî- dünyevî yaşantılarında karşılaşılan bir kelime olan ihtiyat kavramı, İslâm Fıkıh literatüründe müstakil bir delil yahut kaide olarak ele alınmamıştır. Ancak her geçen gün gelişen ekonomik şartlar, sunulan teknolojik gelişmeler ve bunların neticesinde ortaya çıkan karışıklık durumu ihtiyatın daha çok kullanılmasını ve önemini bize göstermektedir. Diğer alanlara nazaran daha çok dikkat edilmesi gereken ve üzerinde daha yoğun çalışmaları gerektiren borçlar hukukuna ilişkin düzenlemeler de ihtiyata daha fazla tutunmayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim Zeydân. (2006). *el-Medhâl li Dirâseti'ş-Şer'iyyeti'l-İslâmiyye*. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel.(2001). *el-Musned*. thk. Şuayb Arnavut ve Âdil Mürşid vd. Müessetü'r-Risâle, Beyrut.
- Ak, A. (2018). *İslâm Borçlar Hukuku*. Üniversite Yayınları, Samsun.
- Âlu'bni Teymiyye, Mecdüddîn Ebû'l-Berakât Abdüsselâm b. Abdullah (ö. 652/1254)-Şihâbuddîn Ebû'l-Mehâsin Abdülhalîm b. Abdusselâm (ö. 682/1283)- Şeyhulislâm Takıyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm (ö. 728/1328), (1964). *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (thk.). Matba'atu'l-Medeni, Kahire.
- Apaydın, H. (2000). "İhtiyat". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXI, 577-579.
- _____. (2002). "Kefâlet". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXV, 168-177.
- _____. (2004). "Mevkuf". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXIX, 438-440.
- _____. (2006). "Muhayyerlik". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXXI, 25-30.
- _____. (2010). "Şahit". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXXVIII, 278-283.
- _____. (2013). "Zan". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XLIV, 122-124.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl (ö. 395/1004). (1991). *el-Furûku'l-Luğaviyye*. Beytullah Beyyât (nşr.). Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum.
- Aslan, N. (2018). "Makâsıd/Gâî Bağlamında Müdâylene Ayetinin Yorumu". *Turkish Studies Araştırma Makalesi*. 13/2: 193-205.
- Atalay, A. (2014). "İslâm Hukukunda Rehin Akdi". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 2: 115-152.
- Atar, F. (2006). "Mukâtebe". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXXI, 531-533.
- Ateş, S. *Kur'ân Ansiklopedisi*. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- Aybakan, B. (2009). "Selem". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXXVI, 402-405.
- Aydın, M. (1992). "Borç". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. VI, 285-291.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tîb Muhammed Şemsu'l-Hak (ö. 1329/1911). (1983). *Avnü'l-Mâbud Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Baltacı, B. (2008). "Bakara Suresi 282. Ayetinin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1): 147-177.
- Bardakoğlu, A. (1994). "Ehliyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. X, 533-539.
- _____. (1998). "Hibe". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XVII, 421-426.
- _____. (2001). "İstihsan". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXIII, 339-347.

- Basrî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ali (ö. 436/1044). (1983). *el-Mu'temed fî Usûli Fıkh*. Halil el-Mîs (thk.). Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____. (2015). “İslâm'da Faiz Mefhumu ve Unsurları V”. *Para, Faiz ve İslâm (Tartışmalı İlmi Toplantı)*. İstanbul.
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhî ve İktisâdî Açından İslâmî Finans*. Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____. (2-3 Haziran 2010). “Faize Kur'an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış”. 8. *Hukukçular Koordinasyon Toplantısı*. Kocaeli/Kartepe.
- Beğâvî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd (ö. 516/1122). (1983). *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arnavut ve Muhammed Zübeyr Sâviş. el-Mektebetu'l-İslâmî, Dimaşk.
- Berkî, A. (1978). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Açıklamalı Mecelle)*. Hikmet Yayınları, İstanbul.
- Bilmen, Ö. (1985). *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*. Bilmen Basım ve Yayın evi, İstanbul.
- _____. *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim b. el-Muğîra. (2013). *Sahîh*. Mahmud Muhammed Nassar (ed.). Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut.
- Buhârî, Alâuddîn Abdulaziz b. Ahmed (ö. 730/1330). (1997). *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli'l-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 370/981). (1985). *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed es-Sadık Kamhâvî. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. (1987). *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihahi'l-'Arabiyye*. thk. Ahmet Abdulgâfur Attâr. Dâru'l-'Ilm.
- Ceylan, H. (2018). “İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığının (Lüzum) Mahiyeti”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ŞÜİFD)*, sy. 19, c. IX, 201-215.
- Cici, R. (2005). “Kolaylık Prensibinin Hukûkî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (UÜİFD)*, 14 (1): 61-88.
- Cürcânî, es-Seyid Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413). (1983). *et-Ta'rifât*. Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdillâh (ö. 438/1046). (1980). *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazim ed-Dîb. Dâru'l-Ensâr, Kahire.
- Çağırıcı, M. (2002). “Kul Hakkı”. *TDV Vakfı İslam Ansiklopedisi DİA*. XXVI, 350-351.

- _____ (2013). “Vesvese”. *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XLIII, 70-72.
- _____ (2013). “Zan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XLIV, 120-122.
- Çayıroğlu, Y. (2018). “Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1): 597-633.
- Çeker, O. (2014). *İslâm Hukukunda Akidler*. Tekin Kitapevi, Konya.
- Dalgın, N. (2005). “Kadın ve Erkeğin Şahitliği İle İlgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 5: 7-38.
- Dâmâd, Abdurrahman b. Muhammed, Şeyhîzâde (ö. 1078/1668), (1998). *Mecma’u’l-Enhur Şerhu Multekâ’l-Ebhur*. thk. Halil Umrân el-Mansûr. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/869). (1986). *es-Sünen*. thk. Fevâz Ahmed Zemrelî ve Hâlid el-‘Alemî. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Demir, O. (2011). “Tevakkuf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XL, 579.
- Döndüren, H. (2016). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*. Erkam Yayınları, İstanbul.
- Dönmez, İ. (2006). “Murabaha”. *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXXI, 148-152.
- _____ (2009). “Sedd-i Zerâi” *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. İstanbul, XXXVI, 277-282.
- Durmuş, İ. (2001). “İsti’naf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXIII, 367-368.
- Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. (2015). *Sünen*. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (ö. 745/1344). (1999). *Bahru’l-Muhît*. Sıdkî Muhammed Cemil (thk.). Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- Ebû Ya’lâ, el-Kâdî Muhammed b. el-Huseyn el-Ferrâ (ö. 458/1066), (1990). *el-’Udde fî Usûli’l-Fıkıh*. Ahmed b. Ali el-Mübârekî (thk.). Riyâd.
- Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî (ö. 1095/1684). (1998). *Külliyâtü Ebi’l-Bekâ*. Adnan Derviş ve Muhammed el- Mısırî (Nşr.). Müessesetü’r-Risâle, Beyrut.
- Ebû’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris Zekerîyyâ. (2002). *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*. Ittîhâdu’l-Kettâbi’l-Arab, Dimeşk.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. Akçağ Yayınları.
- Emir Padişah, Muhammed b. Emîn b. Mahmûd (ö. 972/1564). (1996). *Teysîru’t-Tahrîr*. Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- Erdoğan, M. (2016). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- et-Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil (ö. 1231). (1997). *Hâşiye ‘alâ Merâkı’l-Felâh*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.

- Feyyûmî, Ebu'l-Abbas Hatîbuddehşe Ahmed b. Muhammed el- Hamevî (ö. 770/1368). *el-Misbâhu 'l-Münîr fî Ğarîbi Şerhi 'l-Kebîr*. Mektebetü'l-'İlmiyye, Beyrut.
- Firûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414). (1987). *el-Kâmûsu 'l-Muhît*. Müessetü'r-Risâleti't-Taberiyye, Beyrut.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Gözübenli, B. (1996). "Fuzûlî" *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XIII, 239-240.
- _____ (1997). "İslâm Borçlar Hukukuna Göre Vadeli Satışlar ve Selem I: Vadeli Satışlarda Vade Farkı Problemi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12: 5-20.
- Günay, H. (2010). "Şüphe" *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXXIX, 263-265.
- Hacak, H. Ve Çalış, H. (2007). "Rehin" *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXXIV, 538-542.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (ö. 463/1071), (1421). *el-Fakih ve 'l-Mütefakkih*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf. Dâru İbn Cevzî, Suud.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (ö. 388/998). (1932). *Meâlimu's-Sünen*. Matbaatü'l-'İlmiyye, Halep.
- Helîl, Salih b. Osman b. Abdî'l-Aziz. (2001). *Ed-Duyûn ve Tevsîkuha fî Fıkhi 'l-İslâm*. Riyad.
- İbn 'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh (ö. 543/1148). (1974). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Kahire.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (ö. 463/1071). (2000). *El-İztizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Ata ve Muhammed Ali Muavviz. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- İbn Abdisselâm, Sultânü'l-Ulemâ İzzuddîn Abdulaziz b. Abdisselâm (ö. 660/1262). *Kavâidu 'l-Ahkâm fî Mesâlihi 'l-Enâm*. thk. Mahmud b. et-Telâmid. Dâru'l-Meârif, Beyrut.
- _____. (2003). *Şeceretu'l-Meârifî ve 'l-Ahvâli ve Sâlihi 'l-A'mâli ve 'l-Akvâl*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- _____. (1995). *el-Fevâid fî 'htisâri 'l-Makâsîd*. thk. İyâd Halid Tıbâ. Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Dimeşk.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz (ö. 1252/1836). (2000). *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri 'l-Muhtâr*. Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İbn Âkîl, Ebu'l-Vefâ Ali b. Âkîl el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 513/1119), (1999). *el-Vâdih fî Usûli 'l-Fıkh*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Müessetu'r-Risâle, Beyrut.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr. (1997). *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*. Dâru Sehnûn, Tunus.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 879/1474). (1983). *et-Takrîr ve 't-Tahbîr*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.

- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris (ö. 390/1000). (1986). *Mucmelu'l-Luğa*. thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultân. Muessetu'r-Risâle, Beyrut.
- İbn Hâcer, Ahmed b. Ali Askalânî (ö. 852/1448). (1959). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuat Abdulbaki-Muhibbuddin el-Hatîb. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1063). (1984). *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. thk. Muhammed Münir ed-Dîmeşki. İdâretu't-Tıbbâ'ati'l-Munîriyye, Kahire.
- _____. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut.
- İbn Kayyım, el-Cevziyye Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350). (1975). *İğâsetu'l-Lehfân min Mesâidi's-Şeytân*. thk. Muhammed Hamid el-Fakî. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- _____. (1975). *er-Rûh*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (2013). *Sünen*. Ahmed Şemseddin (ed.). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Manzûr, Celâluddin Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr (ö.711/1311). (1994). *Lisânu'l-'Arab*. Dâru's-Sâdır, Beyrut.
- İbn Nuceym, Zeyn b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970/1502). *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî.
- İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ruşd el-Hafîd (ö. 520/1125), (1995). *Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktasid*. tsh. Halit el-Attâr. Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İbn Teymiyye, Şeyhu'l-İslâm Takıyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm (ö. 728/1328). (1995). *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medine.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (ö. 543/1148). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- İbnu's-Subkî, Tâcuddin Abdulvehhâb b. Ali. (1991). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. thk. Âdil Ahmed Abdulmavcûd ve Ali Muhammed Avad. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İsfehânî, er-Rağîb el-Hüseyn b. el-Mufaddal (ö. 425/1034). (1992). *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Dâru'l-Kalem, Dîmeşk.
- İyâs Belkâ. (2003). *el-İhtiyât: Hakikatuhû ve Hucciyetuhû ve Ahkâmuhû ve Davâbituhû*. Müessetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut.
- Kadı Beydâvî. (2011). *Muhtasar Beydâvî Tefsiri (Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil)*. trc. Şadi Eren. Selsebil Yayınları, İstanbul.

- Kahraman, A. (2000). “Müdâyene Ayetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4: 193-221.
- Kahveci, N. (2015). *Mukayeseli İslam Hukuku (Şirketler İlaveli)*. Hikmetevi Yayınları, İstanbul.
- Kallek, C. (2000). “İhtikâr” *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XXI, 560-565.
- Karafî, Şihâbüddin Ahmed b. İdris (ö. 684/1285). (1998). *Envâru’l-Burûk fî Envâi’l-Furûk*. thk. Halil Mansur. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Karaman, H. (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*. Nesil Yayınları, İstanbul.
- _____. (2017). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku (Borçlar ve Akidler)* 3. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karaman, H., Çağırıcı, M., Dönmez, İ., Gümüş, S. (2006). “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* I. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kâsânî, Melikü’l-Ulemâ Alâuddîn Ebî Bekr b. Su’ûd (ö. 587/1191). (1982). *Bedâi’u’s-sanâi’ fî Tertîbî’ş-Şerâi’*. Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut.
- Kerhî, Ebu’l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl (ö. 340/952). *el-Usûl*. (Debûsi’nin Tesîsü’n-Nazar, thk.: Mustafa el-Kabbânî. Dâru’bni Zeydûn, Beyrut içinde).
- Keskin, H. (2006). “Müştebih”. *TDV İslam Ansiklopedisi DİA*. XXXII, 169.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273). *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*. Müessesetü’r-Risâle, Beyrut.
- _____. (1964). *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş. Dâru’l-Kutubi’l- ‘Mısriyye, Kahire.
- Mergînânî, Ebu’l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebûbekr (ö. 593/1197). *el-Hidâye*. Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut.
- Mevsilî, Abdullah bin Mahmud bin Merdud. (2015). *el-İhtiyar li Ta’lîli Muhtar*. Selem. Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, Lübnan.
- Muhammad Abu Al-Faht Bayanunî. (1998). “Hüküm”. *TDV İslam Ansiklopedisi DİA*. XVIII, 466-468.
- Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurrâuf b. Tâcil’ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî (ö. 1031/1622). (1356). *Feydu’l-Kadîr Şerhu Câmiu’s-Sağîr*. Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, Mısır.
- Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. (2016). *Sahih*. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. (2013). *Sünen*. Ahmed Şemseddin (ed.). Dâru’l-Kutubi’l ‘İlmiyye, Beyrut.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277). (1984). *Ravdatu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Muttekîn*. el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut.
- _____. (2002). *el-Ezkâr*. Dâru'bni Hazm, Beyrut.
- _____. (1971). *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el Haccâc*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- _____. (1997). *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*. thk. Mahmud Matrûhî. Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Öğüt, S. (1995). "Emir". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. XI, 119-121.
- Özcan, A. (1989). *el-Ecel fi'l-Akdi'l-Bey*. Doktora Tezi. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi. Mekke.
- Özdemir, R. (2020). "İslâm Hukukunda Borçların ve Hakların İspatına Yönelik Talimatlar". *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 9: 126-138.
- Özen, Ş. (1998). "Hilâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. 527-538.
- _____. (2011). "Teâruz". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. 208-211.
- _____. (2011). "Tercih". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. 484-487.
- Özsoy, İ. (1995). "Faiz". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. 110-126.
- Pala, A. (2003). *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- _____. (2016). "Fıkhi İhtilâfların Uzlaşımına Katkısı Açısından Murâ'âtü'l-Hilâf ve el-Hurûc Mine'l-Hilâf". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28: 589-615.
- _____. (2019). *İslâm Hukukunda İhtiyat İlkesi*. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209). (1979). *el-Mahsûl fi'l-İlmi Usûli'l-Fıkh*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alevânî. Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye. Riyad.
- _____. (2000). *Mefâtihu'l-Ğayb*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- _____. (1989). *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefsîr*. Dersâdet Kitapevi, İstanbul.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (ö. 489/1096), (1997). *Kavâtu'u'l-Edilleti fi'l-Usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- Semâ'î, Muhammed Ömer. (2007). *Nazariyyetu'l-İhtiyâti'l-Fıkhi*. Dırâse Te'sîliye Tatbikiyye, Dâru'bni Hazm, Beyrut.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090). (1993). *el-Mebsût*. Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut.
- _____. *Usûlu's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut.
- Şaban, Z. (2017). *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. trc. İbrâhim Kâfi Dönmez. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- Şâfiî, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/819). (1993). *el-Umm*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa (ö. 790/1388). *El-Muvâfakât fî Usûli 'ş-Şerî'a*. thk. Abdullah Dırâz. el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, Kahire.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1255/1839). *Fethu 'l-Kadîr*. Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Tâberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923). (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Hicr, Kahire.
- Tandoğan, H. (2008). *Borçlar Hukuku (Özel Borç İlişkileri)*. Evrim Yayınları, Ankara.
- Tehânevî, Muhammed Ali (ö. 1158/1745). (1996). *Mevsûatu Keşşâfi's-tilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. Refîk el-Âcem (ed.). thk. Ali Dehrûc. Farsça'dan Arapça'ya çev.: Abdullah el-Hâlidî. İngilizce karş.: Georgie Zinâtî. Mektebetu Lübnan Nâşîrûn, Beyrut.
- Türcan, T., (ed.). (2018). *İslâm Hukuku (el-Kitabı)*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Vehbe Zühayli. (1997). *et-Tefsîru'l-Münir*. Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dımeşk.
- _____. (2001). *et-Tefsîru'l-Vasît*. Dâru'l-Fikr, Dımeşk.
- Yavuz, Ş. (2000). "İlhâm". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. 98-100.
- Yavuz, Y. (1995). "Fâsık". *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*. 202-205.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1143). (1986). *El-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vil*. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut.
- _____. (1998). *Esâsu'l-Belâğâ*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır (ö. 794/1392). (1985). *el-Mensûr fî Kavâ'id*, thk. Teysîr Faik Ahmed Mahmud. Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Kuveyt.
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali (ö. 743/1343). (1895). *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire.
- Zeylaî, Cemâluddin b. Yusuf ez-Zeylaî. (1973). *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*. El-Mektebetu's-Selefiyye.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Mervenur AKÇAY
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi- 2013
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi- 2018
Tez Konusu	İslâm Borçlar Hukukunda İhtiyat İlkesi
Yabancı Dil / Diller	Arapça